

İSTANBUL MEDENİYET ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI

**Kısas-ı Enbiyâ ve Tevârih-i Hulefâ'da Zarfların
Morfolojik ve Semantik Tahlili**

Yüksek Lisans Tezi

Şeyma Başyeşil

Ocak 2024

İSTANBUL MEDENİYET ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI

**Kısas-1 Enbiyâ ve Tevârih-i Hulefâ'da Zarfların
Morfolojik ve Semantik Tahlili**

Yüksek Lisans Tezi

Şeyma Başyeşil

Danışman

Prof. Dr. Ahmet Şefik Şenlik

Ocak 2024

TEZ JÜRİSİ ONAYI

Şeyma Başyeşil tarafından hazırlanan “Kısas-ı Enbiyâ ve Tevârih-i Hulefâ’da Zarfların Morfolojik ve Semantik Tahlili” başlıklı bu Yüksek Lisans Tezi, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı’nda hazırlanmış ve jürimiz tarafından kabul edilmiştir.

JÜRİ ÜYELERİ

İMZA

Tez Danışmanı:

Prof. Dr. Ahmet Şefik Şenlik
İstanbul Medeniyet Üniversitesi

Üyeler:

Dr. Öğr. Üy. Abidin Karasu
İstanbul Medeniyet Üniversitesi

Prof. Dr. Uğur Gürsu
İstanbul Üniversitesi

Tez Savunma Tarihi: 26/01/2024

BEYANLAR

Yazım ve Kaynak Gösterme Kılavuzu Beyanı

Danışmanlığımda yazılan bu tezin İSNAD Dipnotlu 2. Edisyon yazım ve kaynak gösterme kılavuzunda belirtilen kurallara uygun olarak yapılandırıldığı ve bu kılavuzun metin altı kaynak gösterme standartlarının bu tezde tutarlı olarak uygulandığı tarafımdan incelenerek teyit edilmiştir.

İmza

Prof. Dr. Ahmet Şefik Şenlik

Etik İlkeler Sadakat Beyanı

Hazırladığım bu tezin tamamen kendi çalışmam olduğunu, akademik ve etik kuralları gözeterek çalıştığımı ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi beyan ederim.

İmza

Şeyma Başyeşil

ÖZET

Kısas-ı Enbiyâ ve Tevârih-i Hulefâ'da Zarfların Morfolojik ve Semantik Tahlili

Başyeşil, Şeyma

Yüksek Lisans Tezi, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı

Danışman: Prof. Dr. Ahmet Şefik Şenlik

Ocak, 2024.

Bu çalışma, Ahmet Cevdet Paşa tarafından kaleme alınmış *Kısas-ı Enbiyâ ve Tevârih-i Hulefâ* adlı eserindeki zarfların tasnif ve tahliline dayanmaktadır. Çalışmanın ilk bölümünde Ahmet Cevdet Paşa'nın hayatı ve eserleri, *Kısas-ı Enbiyâ ve Tevârih-i Hulefâ*'nın yazıldığı dönem, içeriği, dili ve üslubu hakkında bilgiler aktarılmıştır. Çalışmanın kavramsal çerçevesinde zarfların geçmişten günümüze gelene değin Türkçe gramerlerde geçirdiği merhaleler aktarıldıktan sonra kaynaklardaki problemli yönlerine değinilmiştir. Zarfların müstakil bir kategori olarak Türkçe gramerlerde yer almaları 20.yy gibi bir zamana rast gelmektedir. Bundan önce gramerlerde 'esmâ-i'z zurûf' 'edevât' veya 'hâtıme' başlıkları altında zaman ve mekân zarfları ile sınırlı olarak yer almışlardır. Gramerlerde zarflar farklı biçimlerde adlandırılmıştır. Bu çalışmada öteden beri kullanımda olan *zarf* terimi tercih edilmiştir. Çalışma boyunca bu terim morfolojik sınıf olarak zarflar ve zarf fonksiyonu kazanmış yapıları içine alacak şekilde kullanılmıştır. Gramercilerce yapılmış zarf tasnifleri aradaki farklar dikkate alınarak verilmeye çalışılmıştır.

Çalışmanın analiz kısmı *Kısas-ı Enbiyâ ve Tevârih-i Hulefâ* adlı eserin ilk sekiz cüzünde yer alan zarfların *morfolojik, semantik ve köken* bakımından tasnifini içermektedir. Morfolojik tasnif sözlük birim, çekimli, kelime gruplu biçimli zarflar olmak üzere üç genel başlıktan oluşmaktadır. Zarfların semantik yönden tasnifi zaman, tarz, sebep-amaç ve miktar zarfları olmak üzere dört

genel başlıktan oluşmuştur. Köken bakımından tasnifte, zarflar menşe yönüyle üç başlık altında aktarılmıştır. Analiz kısmının son bölümünü ise zarfların sentaktik yönüyle değerlendirildiği başlık oluşturmuştur. Çalışma, araştırmaya dair elde edilen sonuçlar ve kullanılan kaynaklara yer verilmesiyle son bulmuştur. Eserden alınan örnek cümlelerin aktarımında kısmi transkripsiyon tercih edilmiştir. Transkripsiyon yöntemi oluşturulmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Ahmet Cevdet Paşa, *Kısas-ı Enbiyâ ve Tevârih-i Hulefâ*, zarf, zarflaştırma, sıfır dönüşüm.

ABSTRACT

Morphological and Semantic Analyses of Adverbs in *Qısas-ı Anbiyâ* and *Tavârikh-i Khulefâ*

Başıyeşil, Şeyma

Master's Thesis, Department of Turkish Languages and Literature

Supervisor: Prof. Dr. Ahmet Şefik Şenlik

January, 2024.

This study is based on the classification and analysis of *adverbs* in the work *Qısas-ı Anbiyâ and Tavârikh-i Khulefâ* written by Ahmet Cevdet Pasha. In the first part of the study, information about Ahmet Cevdet Pasha's life and works, the period *Qısas-ı Anbiyâ and Tavârikh-i Khulefâ* was written, its content, language and style has been provided. Within the conceptual framework of the study, the stages that adverbs have undergone in Turkish grammars from the past to the present have been conveyed, the problematic aspects in the sources have been addressed. The inclusion of adverbs as an independent category in Turkish grammar dates back to around the 20th century. Before this time, adverbs were limited to time and place adverbs and were included under headings such as 'asmâ-i'z zurûf,' 'edevât,' or 'khâtime' in grammatical studies. Adverbs have been termed in various forms in grammatical studies. In this study, the term *adverb* which has been traditionally used, has been preferred. Throughout the study, this term has been used to contain adverbs as a morphological class and structures that have acquired adverbial function. Classification of adverbs made by grammarians is attempted to be presented, taking into account the differences between them.

The analysis section of the study includes the classification of adverbs found in the first eight fascicule of the work *Qısas-ı Anbiyâ and Tavârikh-i Khulefâ* in terms

of *morphologically*, *semantic*, and *etymologically*. Morphological classification consists of three main headings: as a lexeme, inflected, and phrase forms adverbs. Semantically, the classification of adverbs is divided into four main headings: time, manner, cause-purpose, and quantity adverbs. Etymologically, adverbs are classified under three headings based on their sources. The final section of the analysis part constitutes a title evaluating the adverbs syntactically. The study concludes by presenting the results obtained from the research and the sources used. Partial transcription has been preferred in the transfer of sample sentences from the work. An attempt has been made to establish a transcription method.

Keywords: Ahmet Cevdet Pasha, *Qıssas-ı Anbiyâ and Tavârikh-i Khulefâ*, adverbs, adverbialization, zero conversion.

ÖN SÖZ

Ahmet Hamdi Tanpınar'ın vaktiyle 'büyük poem' olarak adlandırdığı, Ahmet Cevdet Paşa tarafından kaleme alınmış *Kısas-ı Enbiyâ ve Tevârih-i Hulefâ* yazıldığı yüzyıla kadarki Türkçenin tüm ifade imkanlarını içinde barındırması bakımından dikkate değer bir eserdir. Eser ayrıca hem üslubu, hem de akıcı ve anlaşılır diliyle Cevdet Paşa'nın telif ettiği diğer eserlerden farklı bir yerdedir. Öyle ki bugün bile elimize alıp okumak istesek rahatlıkla anlayacağımız bir metin olacaktır. Dil ve üslubunun yanı sıra farklı yönlerden dilbilimsel çalışmalara kaynak oluşturacak özellikte olan bu eser *zarflar* bakımından tarafımızca tahlil edilmiştir.

Bu çalışmayı modern bir metin üzerinden tahkik etmek yerine bu yolda bir metin üzerinden çalıştığım için mutluyum. Beni bu eserle tanıştıran, hocam Prof. Dr. Ahmet Şefik Şenlik'e tez yazım sürecindeki sabrı ve çalışmaya olan katkıları için bu vesileyle teşekkür ederim.

Bu süreçte bir an olsun desteklerini esirgemeyen aileme en içten teşekkürlerimle...

Şeyma Başyeşil

İstanbul, Ocak 2024

İÇİNDEKİLER

TEZ JÜRİSİ ONAYI.....	iii
ÖZET	v
ABSTRACT.....	vii
ÖN SÖZ	ix
İÇİNDEKİLER	x
GİRİŞ	1
AMAÇ, KAPSAM ve SINIRLILIKLAR.....	2
PROBLEM	3
YÖNTEM	3
TRANSKRİPSİYON YÖNTEMİ.....	4
BÖLÜM I: GİRİŞ	5
1. Ahmet Cevdet Paşa (ö. 1313/ 1895)	5
1.1. Hayatı	5
1.2. Eserleri	7
1.2.1. Dil Eserleri	7
1.2.2. Kısas-ı Enbiyâ ve Tevârih-i Hulefâ.....	9
1.2.2.1. Kısas-ı Enbiyâ ve Tevârih-i Hulefâ’nın Dili ve Üslubu.....	10
BÖLÜM II: ZARFLAR.....	14
2.1. Zarf Terimi ve Çerçevesi	14
2.2. Anahatları ile Türkçede Zarf Konusundaki Görüşler	17
2.3. Zarf Konusundaki Muhtelif Tasnifler	25
BÖLÜM III: ZARFLARIN TASNİFİ	34
1. Morfolojik Açıdan Zarflar	34
1.1. Sözlük Birim Olarak Zarflar	34
1.1.1. Yalın Zarflar	34
1.1.2. Zarf Fonksiyonunda Sıfatlar	36
1.2. Çekimli Morfo-Sentaktik Birim Olarak Zarflar.....	36
1.2.1. Mutlaka Zarf Yapan Morfemler.....	37
1.2.2. Genellikle Zarf Yapan Morfemler	37
1.2.3. Bazen Zarf Yapan Morfemler	39
1.3. Kelime Grubu Biçimli Morfo-Sentaktik Yapılar	40
1.3.1. Serbest Yapılar	40

1.3.2. İkilemeli Yapılar	44
1.3.2.1. Tekrarlı İkilemeli Yapılar	44
1.3.2.2. Çekimli İkilemeli Yapılar	45
1.3.2.3. Bağlaçlı İkilemeli Yapılar	46
1.3.2.3.1. Bağlaçlı İkilemeli+ Olarak'lı Yapılar	47
1.3.3. Edatlı Yapılar	47
2. Semantik Açıdan Zarflar	53
2.1. Zaman Zarfları	53
2.1.1. Zaman Yerleşimli Zarflar	53
2.1.2. Müddet Zarfları	55
2.1.3. Tamamlama Zarfları	56
2.1.4. Sıklık Zarfları	56
2.2. Tarz Zarfları	57
2.2.1. Nitelik Zarfları	57
2.2.2. Tarz-Durum Zarfları	58
2.2.3. Vasıta Zarfları	65
2.2.4. Birliktelik Zarfları	67
2.2.5. Benzerlik Zarfları	67
2.2.6. Kesinlik Zarfları	68
2.2.7. Yineleme Zarfları	69
2.2.8. Olasılılık-Varsayım Zarfları	69
2.3. Sebep-Amaç Zarfları	70
2.4. Miktar Zarfları	71
3. Köken Bakımından Zarflar	73
3.1. Türkçe Menşeli Zarflar	73
3.2. Arapça Menşeli Zarflar	73
3.3. Farsça Menşeli Zarflar	73
4. Sentaktik Bir Öge Olarak Zarflar	74
BÖLÜM IV: SONUÇ	76
SONUÇ	76
KAYNAKÇA	79
ÇEVİRİMİÇİ KAYNAKLAR	83

KISALTMALAR

... : Geçilen yer

Ar.: Arapça

bk.: Bakınız

çev.: Çeviren

Fars.: Farsça

ed.: Editör

H.: Hicrî

haz.: Hazırlayan

İng.: İngilizce

Lat.: Latince

M.: Milâdî

ö.: Ölüm Tarihi

vb.: ve benzerleri

vd.: ve diğerleri

yy.: Yüzyıl

GİRİŞ

Bu çalışmada, Ahmet Cevdet Paşa'nın *Kıyas-ı Enbiyâ ve Tevârih-i Hulefâ* adlı eserinin ilk sekiz cüzünde yer alan zarfların morfolojik, semantik ve köken bakımından tasnif ve tahlili yapılmıştır.

Batı Türkçesinin dönemlerinden biri olan Osmanlı Türkçesi devresinde, Türkçenin söz varlığı göz önüne alındığında iki dilin -Arapça ve Farsça- yoğun olduğu görülmektedir. Bir dilde kelime ve sentaks düzeyinde görülen birçok yabancı yapının bir zaman sonra alıntıl原因 dilin kendi varlığı olduğu aşikârdır. Alıntılanan dil unsurları aynı zamanda dilin ifade imkanlarını da genişletmektedir. Dilde sadeleşme cereyanlarının ilk nüvesini oluşturan dönemde kaleme alınmış olan *Kıyas-ı Enbiyâ ve Tevârih-i Hulefâ* da bu ifade zenginliğinin üzerine bina edilmiş örnek bir eserdir.

Modern gramerlerde zarflar, isim çatısı altında veya ayrı bir sözcük türü olarak işlenen yapılar olarak karşımıza çıkmaktadır. Literatürde zarflara dair kapsamlı çalışmalara pek rastlanmamakla birlikte zarflar üzerine yapılmış monografik bir çalışma olarak Hacı Ömer Karpuz'un "Türkçede Zarflar" (2000) adlı çalışması zikredilebilir. Bu çalışmada zarflar, Türkiye Türkçesi edebi metinlerinden hareketle yapısal ve işlevsel bir tasnife tabi tutulmuştur. Bülent Özkan'ın "Türkiye Türkçesinde Belirteçlerin Fiillerle Birliktelik Kullanımları ve Eş Dizimliliği" (2007) adlı doktora tezi çalışması¹ zarfların fiilleri niteleme görevi ve eş dizim oluşumları ile doğal dil işleme yöntemiyle bir corpus üzerinden incelenmesine dayanmaktadır. Oldukça hacimli bir çalışmadır. Daha özel bir kapsamla zarflar üzerine yapılmış çalışmalar da mevcuttur. Burada Hediye Tuncer'in zarf fiilleri Türkçenin tarihi devirlerinden günümüze gelene değin incelediği "Türk Dilinde Zarf Fiiller" (1996) isimli doktora çalışması zikredilebilir. Son olarak Osman Ali Çetin'in "Gramerleşme ve Sözcükselleşme Bağlamında Eski Türk Dilinde Zarflar" (2016) adlı doktora tezi çalışması art zamanlı yöntemle Eski Türkçedeki zarfların gramerleşme teorisi bağlamında incelenmesine dayanan bir çalışma olarak literatürde yer almaktadır.

¹ Bu çalışma daha sonra kitap olarak neşredilmiştir. Bk. Bülent Özkan, *Türkiye Türkçesinde Belirteçlerle Fiillerin Birlikte Kullanılması ve Eş Dizimlilikleri: Derlem Tabanlı Bir Uygulama* (Ankara: Türk Dil Kurumu, 2011).

Zikredilen bu müstakil çalışmalar dışında zarfların literatürde birçok makaleye konu olduğu görülmektedir. Bunlardan bazıları zarf kategorisi ve zarfların problemleri üzerine yapılmış çalışmalardır.² Bunun dışında eş zamanlı ve art zamanlı bakış açısı ile fiil temelli zarfların ele alındığı çalışmalar mevcuttur.³ Bazı çalışmalar ise zarfların kiplik yönleri ile değerlendirilmesini konu edinmiştir.⁴

Bu çalışmada ise *Kıyas-ı Enbiyâ ve Tevârih-i Hulefâ* adlı eser üzerinden zarflar, tahlil ve tasnife tabi tutulmuştur. Çalışma üç bölümden oluşmaktadır. İlk bölümünü “Giriş” bölümünün oluşturduğu çalışmada Ahmet Cevdet Paşa’nın hayatı, telif ettiği eserler - bilhassa dile dair eserleri- hakkında bilgiler verilmiş bunları takiben *Kıyas-ı Enbiyâ ve Tevârih-i Hulefâ* adlı eserin içeriği, nüshaları, yazıldığı dönem üzerine bilgiler, eserin dil ve üslubu aktarılmıştır. İkinci bölüm “Zarflar” başlığında ise gramerlerde sözcük türleri içinde zarfın yeri, 19. yüzyıl -ve öncesinde- kapsam yönüyle günümüze değin geçirdiği merhaleler, literatürdeki zarf tanımları, zarflar üzerine ortaya konulan görüşler ve zarfların kapsamaları aktarılmıştır. Üçüncü bölüm “Zarfların Tasnifi” bölümüdür. Bu bölümde zarflar, kaynak metindeki başlıca örnekler üzerinden morfolojik, semantik ve köken bakımından tahlil ve tasnif edilmiştir. Dördüncü bölüm “Sonuç” bölümüdür. Bu bölümde çalışmaya dair sonuçlar aktarılmıştır. Çalışma “Kaynakça” bölümü ile son bulmuştur.

AMAÇ, KAPSAM ve SINIRLILIKLAR

Bu çalışmanın amacı, zarflar üzerine araştırmacılar tarafından yapılmış tanım, tasnif ve kabullerin aktarılıp değerlendirilmesi; *Kıyas-ı Enbiyâ ve Tevârih-i Hulefâ* yer alan başlıca zarfların tespiti ardından oluşturduğumuz tasnife dahil edilmesidir. Öte yandan literatürde zarf kategorisi hususunda yer edinmiş görüşlerin irdelenmesi amaçlarımız

² Fikret Turan, “Türkçede Zarflar Üzerine”, *Folkloristik: Prof. Dr. Dursun Yıldırım Armağanı*, ed. Metin Özarslan – Özkul Çobanoğlu (Ankara: Feryal Matbaacılık, 1998), 301-306; Leyla Karahan, “Terimlerde Kapsam Sorunu: ‘Zarf’ Örneği”, *VI. Uluslararası Dünya Dili Türkçe Sempozyumu Bildirileri*, ed. Hatice Şahin ve İbrahim Karahancı (Bursa: Bursa Büyükşehir Belediyesi, 2014), 931-37; Caner Kerimoğlu, “Zarf Kategorisi Üzerine”, *Prof. Dr. Talât Tekin Hatıra Kitabı* (İstanbul: Çantay Yayınları, 2017), 1/565-593; Celal Demir, “Türkçe Öğretiminde Zarf Tümlerleri”, *Türklük Bilimi Araştırmaları* 13 (2003), 407-423. H. Ömer Karpuz, “Türkiye Türkçesindeki Zarfların İşlevsel ve Yapısal Özellikleri”, *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 1/1 (2000), 27-43.

³ Bu çalışmalar Türkçenin tarihi devirleri, Çağdaş Türk dilleri ve ağızlar temelli olmak üzere geniş bir perspektifte yer almaktadır. Morfolojik, semantik ve etimolojik bakımdan incelemeler görülmektedir. Bk. Muna Yüceol Özezen, “Türkçede Zarf-Fiiller ve Zarf-Fiillerde Yapılaşma Süreçleri”, *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 27/1 (2018), 79-97.

⁴ Seçil Hirik, “Zarfların Kipsel Alandaki Görünümleri”, *Journal of Turkish Studies* 10/8 (2015), 1365-1382.

dahilindedir. Çalışmamıza kaynaklık eden Ahmet Cevdet Paşa'nın *Kısas-ı Enbiyâ ve Tevârih-i Hulefâ* adlı eserin dil çalışmalarında daha önce kaynak olarak kullanılmadığı görülmüştür. Bu çalışma bir bakıma dinî-tarihî bir metin olarak bilinen bu eserin dil yönüyle çalışılmasını amaçlamaktadır. Bu çalışmada diğer çalışmalarda olduğu gibi bazı sınırlılıklar mevcuttur. Fiil kökenli zarf yapıları -yan cümlelerde kurulan zarf yapıları- çalışmaya dahil edilmedi. Kaynak metnin hacimce büyük olması gibi nedenlerle çalışmaya metnin yalnızca ilk sekiz cüzü konu olmuştur.

PROBLEM

Bu çalışma konusuna eşlik eden birkaç zorluktan bahsedilebilir. Asıl zarf olarak nitelendirilebilecek yapıların hayli az oluşu, bu yapıların daha çok diğer sözcük tür ve gruplarından istifadesi sınırları belli olmayan bir kategori ortaya çıkarmıştır. Bu durum da zarfların tespitini bir derece zorlaştırmıştır. Zarfların gramerlerde ele alınış biçimleri ve tasnifi noktasındaki farklılıklar bu çalışmanın en temel problemini oluşturmaktadır. Çalışmaların terim, kapsam ve tasnif yönünden ortak paydada buluşmadıkları görülmüştür. Kaynaklarda zarflara dair sözcük türü ve sentaktik unsur ayrımının yapılmamış olması ayrıca bir problemi teşkil etmektedir. Son problematik ise kaynak metinde yan cümlelerle birbirine bağlanmış önermelerin kullanım sıklığının zarf yapılarının takibini bir derece zorlaştırmasıdır.

YÖNTEM

Kaynak metinde belgesel tarama yöntemi kullanılmıştır. Bu yolda kaynak metnin ilk sekiz cüzünden zarflar noktasında veriler toplanmıştır. Kaynak metinden elde edilen veriler anlamlandırıldıktan sonra sistematik biçimde işlenmiştir. Verileri açıklayabilecek tasnif araçları ile ilişkiler kurulmuştur. Araştırmamıza konu olan kaynak metnin ilk sekiz cüzünün altısı I. fasikülü, son ikisi II. fasikülü oluşturmuştur. Kaynak metinden alınan örnek cümlelerde de fasikül numaraları sayfa numaralarıyla birlikte verilmiştir.

TRANSKRİPSİYON YÖNTEMİ

Kaynak metinden aktarılan örnek cümlelerde kısmi transkripsiyon tercih edilmiştir. Arapça kökenli kelimelerde ع (ayn) sesi için sağa açık <‘> ء (hemze) sesi için <’> sola açık yarım halka grafemi kullanılmıştır. Bu grafemler yalnızca *me’mūr, fec’aten, ta’yīn, ma’nā* vb. kelimelerdeki mevcut sükunlu telaffuzu belirtmede kullanılmıştır. Kelime başında veya sonunda yer almaları durumunda transkripsiyonda gösterilmemişlerdir. Kapalı /è/ sesinin olduğu kelimelerin aktarımında kelimeye göre açık /e/ veya /i/ sesi tercih edilmiştir. Yabancı menşeli kelimelerde yer alan uzun ünlüler gösterilmiştir.

Transkripsiyon yönteminde metinde yer alan örnek cümlelerin aktarımında günümüze yakın bir aktarım tercih edilmiştir. Aktarımında kararsız kalınan biçimler için bazı sözlüklere başvurulmuştur. Metinde *hāric, havāric, kitāb, takrīble* gibi Arapça kökenli kelimelerin sonunda yer alan sadalı ünsüzler aktarımında korunmuştur. Bununla birlikte metinde /c/’li biçimlerle yer alan yapılarda *müddetçik, geççe, cenkçi, okçu, kılıç* şeklindeki /ç/’li biçimler tercih edilmiştir. Bunun yanında metinde imlası *epeyçe, niçe* olarak yazılmış kelimelerde /c/’li biçim tercih edilmiştir. Metinde /mağ+a/, /meğ+e/ biçimleriyle geçen mastar ekleri *gitmeğe, yağmağa, ulaştırmağa* biçiminde aynen aktarılmıştır. Metinde Türkçe *yiğirmi, kangı, öyle*; Arapça *zūkāk, zarbe, kā’im-makām*; Farsça *dīvār, kerbān* gibi eskicil imlalar günümüz kullanımlarına çevrilerek *yirmi, hangi, öğle, sokak, darbe, kaymakam, duvar* biçimlerinde aktarılmışlardır. Arapça kökenli *sihir, vakit, emir, asır, ömür* gibi kelimeler terkipli yapılarda *sihr, vakt, emr, asr, ömr* gibi asıl biçimlerine çevrilerek verilmiştir. Birleşik fiil yapılarında da bu biçim tercih edilmiştir. Arapça kökenli kelimelerle oluşturulmuş *ma’ıyyet, cem’ıyyet; atıyye, vasıyyet* gibi kelimelerde /ı/’lı biçimler tercih edilmiştir.

Metinde nokta işleviyle و (ve) bağlacının kullanıldığı yerlerde aktarımında و (ve) kaldırılarak yerine nokta konulmuştur. Günümüz imlasında ayrı yazılan dA ve ki bağlaçları metinde önceki kelime ile bitişik yazılmış olsa dahi aktarımında ayrı gösterilmiştir.

BÖLÜM I: GİRİŞ

1. Ahmet Cevdet Paşa (ö. 1313/ 1895)

Bu bölümde Ahmet Cevdet Paşa'nın, hayatı, eserleri ve *Kıyas-ı Enbiyâ ve Tevârih-i Hulefâ*'ya dair bazı bilgiler aktarılmıştır.

1.1. Hayatı

İlk adı Ahmet olan Cevdet mahlasını ise 1843 yılında şair Süleyman Fehim'den almış olan Ahmet Cevdet, H. 13-14 Recep 1238 (M. 26/27 Mart 1823) tarihinde bugünkü Bulgaristan'ın Lofça kasabasında doğmuştur.⁵ Soyu Yularkıranogullarına dayanan Ahmet Cevdet'in babası Lofça eşrafının ileri gelenlerinden Hacı İsmail Ağa, annesi Ayşe Sümbül Hanım, Topuzoğlu ailesine mensup bir hanımdır.⁶ Eğitim-öğretim hayatına büyükbabası Hacı Ali Efendi'nin yol göstericiliği ile doğup büyüdüğü kasabada başlayan Ahmet Cevdet, henüz 16 yaşındayken yüksek tahsil için İstanbul'a gelerek çeşitli ilim meclislerine katılıp muhtelif derslerde bulunmuştur.⁷ Fatih Sahn-ı Semân medreselerinde Vidinli Mustafa Efendi, Hafız Seyyid Efendi, Kara Halil Efendi Doyranlı Mehmet Efendi, Birgivi Hoca Şakir gibi devrin tanınmış alimlerinden dersler almıştır.⁸ Hocası Vidinli Mustafa Efendi'nin talabelerini henüz icazet almadan ders vermeye teşvikiyle medresede bazı ilimlere dair kitapları talebelere okutmuştur.⁹ *Muhtasar*, *Meâni* ve *Kadı Mîr* gibi din, dil ve felsefe konulu kitapları Hendesehâne-i Berriyye hocası Nuri Bey'e okutmasına mukabil kendisinden cebir, logaritma, usûl-i hendese, *Mecmuatü'l Mühendisîn*, *Oktant Risalesi*, İshak Efendi'nin *Ulûm-ı Riyâziye*'si gibi yeni usul üzere matematik ilimleri öğrendiğini *Tezâkir-i Cevdet* adlı eserinde belirtmiştir.¹⁰ Bu sırada Murat Molla Tekkesi'nde Farsça öğrenmiş tekke şeyhi Murat Molla'nın Mesnevî derslerine katılmış, 1844'te Dârü'l-Mesnevî'nin açılış merasiminde padişahın huzurunda mesnevi icazeti almıştır.¹¹ Murat Molla Tekkesi'nde muhtelif

⁵ Yusuf Halaçoğlu – Mehmed Âkif İnan, “Cevdet Paşa”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 10 Ekim 2023).

⁶ Halaçoğlu – İnan, “Cevdet Paşa”.

⁷ Halaçoğlu – İnan, “Cevdet Paşa”.

⁸ Halaçoğlu – İnan, “Cevdet Paşa”.

⁹ Sefer Hasanov, “Vidinli Mustafa Efendi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 10 Ekim 2023).

¹⁰ Ahmet Hamdi Tanpınar, *On Dokuzuncu Asır Türk Edebiyatı Tarihi* (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2013), 167.

¹¹ Tanpınar, *On Dokuzuncu Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, 167.

derslere devam ederken Mustafa Reşit Paşa, Âli ve Fuad Efendi gibi devlet ricaliyle yakın temaslar kurmuştur.¹² Tahsilinden sonra, ilk memuriyet görevine 1844'te Premedi kazasındaki kadılık göreviyle başlayan Ahmet Cevdet, bunu takiben 1845'te müderrislik payesi olan İstanbul müderrisliği ruûsunu almıştır.¹³ 1848'de ise Reşit Paşa'nın talimatını Fuat Efendi'ye ulaştırmak üzere görevlendirilerek Bükreş'e gitmiştir.¹⁴ Bürokrasi sınıfındaki ilk resmi vazifesi 1850'de Meclis-i Maârif-i Umûmiyye üyeliği ve sonra Dârülmuallimîn Müdürlüğü olmuştur.¹⁵ 1851 yılında Fuat Efendi ile Bursa seyahatlerinde *Kavâid-i Osmâniyye* ve Şirket-i Hayriyye'nin kuruluş esasları metinlerini yazmışlar.¹⁶ Bu seyahatlerinin dönüşünde Encümen-i Dâniş (İlimler Akademisi) üyeliğine kabul edilen Ahmet Cevdet'in, Encümen'in açılış merasiminde padişaha takdim edilen *Kavâid-i Osmâniyye* isimli eseriyle hareket-i hâriç payesi hareket-i altmışlıya yükseltilmiştir.¹⁷ Encümen'in görevlendirmesi üzerine çalışmalara başladığı *Târih-i Cevdet*'in ilk üç cildinin padişaha takdimiyle rütbesi 'mûsile-i Süleymâniyye' payesine yükseltilmiş.¹⁸ 1855 yılında vakanüvisliğe tayin edilen Ahmet Cevdet, bu görevine on yıl süreyle devam etmiş, bir yandan tarihini yazmaya devam ederken bir yandan *Tezâkir-i Cevdet*'i kaleme almış.¹⁹ 1856 yılında mevleviyet derecesindeki Galata kadılığına, Mekke-i Mükerrreme kadılığına getirilmiş; 1861 yılında ise İstanbul kadılığı payesini almış.²⁰ Bu paye merhalelerinden sonra şeyhülislamlığa getirilmesi gerekir iken 1866 yılında ilmiye sınıfından mülkiye sınıfına nakline karar çıkarılıp kazaskerlik payesi vezarete çevrilip 'efendilikten paşalığa' geçirilmiştir.²¹ 1868 yılında Dîvân-ı Ahkâm-ı Adliyye başkanlığına çağrılan Paşa, Fransız Medeni Kanunu'nun tercümesi fikrine karşı çıkarak Hanefî mezhebinin fıkına dayalı kanun kitabı olan Mecelle'yi (Medeni Kanun) hazırlama fikrini öne sürmüş ve böylece görevli heyet tarafından çalışmalara başlanmıştır.²² Gerek eserin hazırlık süreci gerek

¹² Tanpınar, *On Dokuzuncu Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, 167.

¹³ Halaçoğlu – İnan, "Cevdet Paşa".

¹⁴ Halaçoğlu – İnan, "Cevdet Paşa".

¹⁵ Halaçoğlu – İnan, "Cevdet Paşa".

¹⁶ Halaçoğlu – İnan, "Cevdet Paşa".

¹⁷ Halaçoğlu – İnan, "Cevdet Paşa".

¹⁸ Halaçoğlu – İnan, "Cevdet Paşa".

¹⁹ Halaçoğlu – İnan, "Cevdet Paşa".

²⁰ Halaçoğlu – İnan, "Cevdet Paşa".

²¹ Halaçoğlu – İnan, "Cevdet Paşa".

²² Halaçoğlu – İnan, "Cevdet Paşa".

hitamında, maddelerin kaleme alınmasında en büyük payın Cevdet Paşa'ya ait olduğu bilinmektedir.²³ Bir dizi üyelik, teftiş, valilik, nazırlık gibi memuriyet vazifelerinde bulunan Cevdet Paşa'nın görevlendirildiği devlet makamları asıl teşkilatlarını onun devrinde tamamlamıştır.²⁴ Başta Mecelle olmak üzere ticaret ve arazi kanunları onun gayretlerinin semeresidir.²⁵ Görev aldığı makamlar özetle şöyledir: Adliye Nazırlığı (1878), Mecelle Heyeti Başkanlığı (1868-1876), Evkaf Nazırlığı (1873), Maarif Nazırlığı (1873), Maarif Nazırlığı (1875), Adliye Nazırlığı (1876), Dahiliye Nazırlığı (1877), Evkaf Nazırlığı (1877), Ticaret ve Ziraat Nazırlığı (1878), Adliye Nazırlığı (1879), Adliye Nazırlığı (1886).²⁶ Cevdet Paşa, tüm bu vazifelerinin yanında cildi otuzu bulan eser kaleme almış bir 19. yüzyıl Osmanlı âlimidir.

1.2. Eserleri

Cevdet Paşa, tarihten hukuka, gramerden ölçülere, mantıktan belâgate kadar büyük küçük bir yığın eserin sahibidir.²⁷ Başlıca eserleri; *Târih-i Cevdet*, *Tezâkir*, *Marûzât*, *Tercüme-i Mukaddime-i İbn Haldûn*, *Kırım ve Kafkas Tarihçesi*, *Âdâb-ı Sedâd*, *Miyâr-ı Sedâd*, *Dîvânçe*, *Kavâid-i Türkiyye*, *Medhal-i Kavâid*, *Kavâid-i Osmâniyye*, *Belâgat-ı Osmâniyye*, *Kıyas-ı Enbiyâ ve Tevârih-i Hulefâ*'dır.

1.2.1. Dil Eserleri

Dil üzerine ilk eserini *Kavâid-i Osmâniyye* (1851) oluşturmaktadır. Fuat Paşa ile bir aylık Bursa seyahatlerinde *Şirket-i Hayriyye Nizamnâmesi* ile aynı zamanda yazımına başlanmıştır.²⁸ Encümen-i Dâniş'in ilk toplantısında padişaha arz edilen bu eser, Encümen'in ilk yayını olarak tab edilmiş ve yaklaşık elli yıl ders kitabı olarak okullarda okutulmuş.²⁹ Almanca ve Arapçaya tercümeleri yapılmıştır.³⁰ Arap ve Fransız dil bilgisi usûllerini birleştiren ilk gramer olarak değerlendirilen bu eser, bir mukaddime beş bab ve hatimeden meydana gelmektedir.³¹ Türkçe, Arapça, Farsça kuralların aktarıldığı fasıllardan oluşan bablar isim, sıfat, kinâyat, fiil, edatlar olmak üzere beş gruptan

²³ Halaçoğlu – İnan, “Cevdet Paşa”.

²⁴ Tanpınar, *On Dokuzuncu Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, 172.

²⁵ Tanpınar, *On Dokuzuncu Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, 172.

²⁶ Halaçoğlu ve İnan, “Cevdet Paşa”; Tanpınar, *On Dokuzuncu Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, 169-171.

²⁷ Tanpınar, *On Dokuzuncu Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, 174.

²⁸ Nevzat Özkan (ed.), *Ahmet Cevdet Paşa'nın Dil Bilgisi (Kavâ'id) Kitapları* (Ankara: Türk Dil Kurumu, 2020), 53.

²⁹ Özkan, *Ahmet Cevdet Paşa'nın Dil Bilgisi (Kavâ'id) Kitapları*, 55.

³⁰ Özkan, *Ahmet Cevdet Paşa'nın Dil Bilgisi (Kavâ'id) Kitapları*, 55.

³¹ Özkan, *Ahmet Cevdet Paşa'nın Dil Bilgisi (Kavâ'id) Kitapları*, 56.

oluşmaktadır. Sözcük türlerindeki bu çeşitliliğin Fransız gramer anlayışının etkisiyle olduğu belirtilmektedir.³²

Medhal-i Kavâid (1852) *Kavâid-i Osmâniyye*'nin özeti olarak bilhassa rüştiye mekteplerinde okutulmak üzere yazılmış bir risaledir. İsim, sıfat, zamir, işaret zamirleri, mübhemat, mastar, fiil, edevat, hatîme (cümle), fâide-i mühimme bablarından oluşmaktadır.³³

Kavâid-i Türkiyye (1871) sıbyan mekteplerinde okutulmak üzere kaleme alınmış muhtasar bir gramerdir. *Medhal-i Kavâid*'de uzun ünlüleri okutan hareketler ve yuvarlak ünlülerin birbirinden tefriki için verilen bazı özel işaretler, bu eserde 'kavâid-i türkiyye' başlığı altında işlenmiştir.³⁴ Sözcük türleri isim, sıfat, zamir, isim-i işaret, mübhemat, mastar, fer'î fiil, fiil ve edevat olmak üzere dokuz bölümde ilkokul seviyesine uygun biçimde işlenmiştir.³⁵

Belâgat-ı Osmâniyye (1880) Mekteb-i Hukuk'ta verdiği belagat derslerinden oluşan bir risaledir. Dîbâce, Mukaddime başlıklı giriş ve *ilm-i me'âni, hakîkî ve mecâzi anlam, edebî sanatlar* olmak üzere üç bابتan oluşmaktadır. Eser kendinden önce yazılmış Türkçe belagat kitaplarından *ilm-i me'âni* babıyla ayrılıp önem kazanmıştır.³⁶

Tertîb-i Cedîd-Kavâid-i Osmâniyye (1885) *Kavâid-i Osmâniyye*'nin eksikliklerini tamamlamak amacıyla, yeniden tertibini içeren bir eserdir.³⁷ Bununla birlikte *Medhal-i Kavâid*, *Kavâid-i Türkiyye*'den izler görülmektedir. Bu eserde önceki gramer kitaplarına kıyasla daha modern bir düzenlemenin yapıldığı görülmektedir. *Kavâid-i Osmâniyye*'de görülen fasıllardan ziyade Türkçe, Arapça, Farsça örnekler sözcük türlerini içeren bablar altında aktarılmıştır.³⁸ Osmanlı lisanının izahı, uyumları, seslerinden bahisle başlayan eser, mukaddime ile devam eder. Burada isim, sıfat, fiil, zamir ve edat hakkında bilgi verilir. Konuların isim, sıfat, tamlamalar, zamir, fiil, edat, cümle ve cümle unsurları, Arapça kelimeler ve dil bilgisi kuralları, zeyl-i kitâb gramerin bablarını oluşturmaktadır.

³² Özkan, *Ahmet Cevdet Paşa'nın Dil Bilgisi (Kavâ'id) Kitapları*, 57.

³³ Özkan, *Ahmet Cevdet Paşa'nın Dil Bilgisi (Kavâ'id) Kitapları*, 58-59.

³⁴ Özkan, *Ahmet Cevdet Paşa'nın Dil Bilgisi (Kavâ'id) Kitapları*, 60.

³⁵ Özkan, *Ahmet Cevdet Paşa'nın Dil Bilgisi (Kavâ'id) Kitapları*, 61.

³⁶ Özkan, *Ahmet Cevdet Paşa'nın Dil Bilgisi (Kavâ'id) Kitapları*, 65.

³⁷ Özkan, *Ahmet Cevdet Paşa'nın Dil Bilgisi (Kavâ'id) Kitapları*, 61.

³⁸ Özkan, *Ahmet Cevdet Paşa'nın Dil Bilgisi (Kavâ'id) Kitapları*, 62.

1.2.2. Kısas-ı Enbiyâ ve Tevârih-i Hulefâ

Kısas-ı Enbiyâ ve Tevârih-i Hulefâ, peygamber kıssalarını ve halifelerin tarihini konu edinmiş bir eserdir. Eserde, Hazret-i Âdem'den başlayarak Hazret-i Muhammed'e dek gelip geçen bazı peygamberlerin hayatı, risâlet mücadelesi; Hulefâ-yı Râşidîn, Emevîler ve Abbâsiler devirleri; Türk-İslam Devletleri, Moğollar, Beylikler dönemi, Osmanlı Devleti'nin zuhuru ve 1439 tarihine kadar gelişen hadiseler yer almaktadır. Bir tür olarak *Kısas-ı Enbiyâ*ların³⁹ başta peygamber kıssaları olmak üzere Hulefâ-yı Râşidîn, Hazret-i Hasan ve Hüseyin kıssaları gibi İslam tarihinde yer edinmiş birçok önemli olayı içerdiği bilinmektedir.⁴⁰ Bu noktada Cevdet Paşa'nın bu eserinin daha çok halifeler, padişahlar tarihi özelliği gösterdiği söylenebilir.

Cevdet Paşa, fasılalarla kaleme aldığı bu eserin ilk altı cüzünü, 1873-1889 yılları arasında tab ettirmiştir.⁴¹ Altıncı cüzünün 1890 yılında çok geçmeden piyasadan toplatılması⁴² nedeniyle tam ve eksiksiz baskısı ancak Cevdet Paşa'nın vefatından sonra, kızı Fatma Aliye Hanım'ın nezaretinde on iki cüz halinde 1915 yılında yapılmıştır.⁴³ Kaynaklarda asıl nüshanın Atatürk Kitaplığı'nda kayıtlı olduğu zikredilmektedir.⁴⁴ Farklı tarihlerde basılan matbu nüshaları, cüzler halinde farklı Atatürk Kitaplığı'nda yer almaktadır. İlk sekiz cüzün bir arada bulunduğu matbu nüsha, Süleymaniye Kütüphanesi'nde "Fethi Sezai Türkmen Matbu" koleksiyonunda 00032

³⁹ *Kısas-ı Enbiyâ*, (Ar. *Kısasü'l Enbiyâ/ Kasasü'l Enbiyâ*) peygamberlerin hayat hikâyelerinin, risalet faaliyetlerinin anlatıldığı, sonradan tür hâlini almış eserlerin genel adıdır. G. Tümer ilk hecenin esreli 'kısas' yerine, tüm eski nüshalarda 'kasas' biçimiyle fethalı yer aldığını belirtmiş ve 'kısas' şeklinin Paşa'nın bu eseriyle ilişkili olarak mutaden kullanıldığını beyan etmiştir. Bk. Günay Tümer, "Bir Türkçe Kasas-ı Enbiyâ", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 22/1 (1978), 397.

⁴⁰ Mariana Budu, "Türkçe Kısasü'l-Enbiyâ Tercümeleri ve Ebû İshâk İbrâhîm B. El-Mansûr B. Halefi'l-Müzekkir en-Nisâbü'rî'nin Kısasü'l-Enbiyâ'sının Türkçe Tercümesi", *İstanbul Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi* 60/1 (2020), 75-76.

⁴¹ Şevki Nezih Aykut, *Ahmed Cevdet Paşa: Hayatı, Eserleri, Tarihçiliği, Hakkında Yapılan Araştırma ve İncelemeler* (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2018), 210.

⁴² Toplatılma nedeni her ne kadar bilinmese de Paşa'nın bu eseri kaleme alma sebepleri içinde İslam dini aleyhine yapılan faaliyetlere set çekme ve güncel hilafet politikasına yön verme amacı zikredilebilir. Bk. Kübra Fettahoğlu, *Ahmed Cevdet Paşa'nın Hayatı ve Siyasî Faaliyetleri (1823-1895)* (İstanbul: İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2020), 94-95.

⁴³ Özkan, *Ahmet Cevdet Paşa'nın Dil Bilgisi (Kavâ'id) Kitapları*, 31. Bazı çalışmalarda bu tarih 1913 (H.1331) olarak zikredilmektedir. Bk. Aykut, *Ahmed Cevdet Paşa: Hayatı, Eserleri, Tarihçiliği, Hakkında Yapılan Araştırma ve İncelemeler*, 210.

⁴⁴ Aykut, *Ahmed Cevdet Paşa: Hayatı, Eserleri, Tarihçiliği, Hakkında Yapılan Araştırma ve İncelemeler*, 211.

numara ile kayıtlıdır.⁴⁵ Latinize haliyle sadeleştirilmiş ve tam metin baskıları yapılan eserin sadeleştirilmiş metin olarak ilk neşri 1972 yılında Mahir İz tarafından 6 cilt halinde yapılmıştır.⁴⁶ Dinî-tarihî bir metin olmasından mütevellit sonraları birçok yayınevinden sadeleştirilmiş metin olarak basılmıştır. Eserdeki bazı kelimelerin karşılıklarının parantez içinde verilerek yapıldığı tam metin neşri kaynaklarda zikredilmektedir.⁴⁷ Tam metin olarak Bedir Yayınları tarafından 2021 yılında önceki neşirlerin tashihine dayanan bir baskısı yapılmıştır.⁴⁸ Eser ayrıca Kazan'da Kazan-Tatar Türkçesi ile 1900 ve 1911 yıllarında iki kez basılmıştır.⁴⁹

1.2.2.1. Kısas-ı Enbiyâ ve Tevârih-i Hulefâ'nın Dili ve Üslubu

Eserin dil ve üslubunu aktarmadan önce kaleme alındığı döneme değinmek faydalı olacaktır. Burada dikkat çekilecek ilk nokta Garplılaşma fikridir. İlk adımlarını XVIII. asrın sonunda III. Selim ile gördüğümüz Garplılaşma fikri, 19. asırda II. Mahmud ile devam etmiştir. Bu fikrin yazın diline yansımaları 'dilde sadeleşme' fikri ile olmuştur. Nitekim II. Mahmud devrinde, halka ulaştırılan fermanlar ve beyannamelerle birlikte resmi dairelerde sade dil teşvik edilmiş memuriyetlerde ise bu sade, açık ve anlaşılır dil kullanımına dikkatle terfiler gerçekleştirilmiştir.⁵⁰ İlk resmî gazete *Takvîm-i Vekâyî*'de de bu yolda sade dile dikkat edilmiştir.⁵¹ 1845 yılına gelindiğinde Sultan Abdülmecid'in eğitim ve reform ilişkisine çektiği dikkat üzere Meclis-i Maarif-i Umumiye bünyesinde kurulan geçici komisyon *Meclis-i Muvakkat* ile açılması planan üniversite için kaynak eserler ve halkın kültür seviyesini yükseltecek telif, tercüme eserlerin hazırlanması amacıyla ilmî bir akademi (Encümen-i Dâniş) oluşturulmasına karar verilmiştir.⁵² Bu komisyonun ilgili mazbatasında o devre gelene değin ilim dili olarak Türkçenin ihmal edilip terkedildiği, halkın Arapça ve Farsça ile oluşturulmuş süslü ve ağır dili anlamadıkları vurgulanmıştır.⁵³ Bu yolda Encümen-i Dâniş de bünyesinde edebi

⁴⁵ Ahmed Cevdet (Paşa), *Kısas-ı Enbiyâ ve Tevârih-i Hulefâ* (Dersaadet: Kanaat Matbaası, 1331). Çalışmada bu nüsha kullanılmıştır.

⁴⁶ Ahmed Cevdet Paşa, *Kısas-ı Enbiya*, sad. Mahir İz (İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı, 1972).

⁴⁷ Aykut, *Ahmed Cevdet Paşa: Hayatı, Eserleri, Tarihçiliği, Hakkında Yapılan Araştırma ve İncelemeler*, 211.

⁴⁸ Ahmet Cevdet Paşa, *Kısas-ı Enbiyâ ve Tevârih-i Hulefâ* (İstanbul: Tarih Encümeni Yayınları, 2021).

⁴⁹ Özkan, *Ahmet Cevdet Paşa'nın Dil Bilgisi (Kavâ'id) Kitapları*, 32.

⁵⁰ Tanpınar, *On Dokuzuncu Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, 120.

⁵¹ Tanpınar, *On Dokuzuncu Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, 120.

⁵² Ali Akyıldız, *İlk Türk Akademisi Encümen-i Dâniş'in Kuruluşu ve Faaliyetleri (1851 - 1862)* (Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi, 2018), 13.

⁵³ Akyıldız, *İlk Türk Akademisi Encümen-i Dâniş'in Kuruluşu ve Faaliyetleri*, 29,47-48.

eserlerin kaleme alınmasını kabul etmek ile birlikte yayın politikası bakımından sade, anlaşılır dili önemseyen eserlere dikkat çekmişti.⁵⁴

Sade dilin teşvik edildiği bir dönemde kaleme alınan *Kıyas-ı Enbiyâ ve Tevârih-i Hulefâ* Cevdet Paşa'nın telif ettiği eserler içinde dahi dil ve üslubu yönüyle sıvrılan bir eser olmuştur. Ahmet Hamdi Tanpınar'ın daha önce 'büyük poem'⁵⁵ olarak adlandırdığı *Kıyas-ı Enbiyâ* için ortaya koyduğu şu görüşler dikkate değerdir:

“Cevdet Paşa *Kıyas-ı Enbiyâ*'da ve bilhassa bu kitabın, Peygamber'in hayatına ait olan kısmında nesrinin kemal noktasına varır. Türkçede *Mevlid*'den başka hiçbir kitap, bu kadar herkesin dilini konuşuyor hissini bırakmaz. Bununla beraber, her ikisinin de sırrı sade lügatte değildir. *Kıyas-ı Enbiyâ*, *Tazarrunâme*'den XVIII. ve XIX. asır muharrirlerimize kadar Türk nesrinin bütün tecrübelerini kendinde toplar.”⁵⁶

Ayrıca Tanpınar, Cevdet Paşa'nın üslubunun çağdaşı birçok muharririn aksine şark dünyasının dışına çıkmadan belirli bir dil anlayışı içinden süzülerek ortaya çıkmış bir üslup olduğunu, bu sebeple ayrı bir özellik taşıdığını belirtir.⁵⁷ Üslup ile ilişkili olarak anlatımındaki mizah, tasvir ve hareketin eskiye ait olduğunu bu farikanın ise eski ve yeni fark etmeksizin onu diğer muharrirlerden farklı kıldığını ekler.⁵⁸ Ayrıca, dil ve üslubundaki tarif ve izah gücü, bağlama uygun kelime kullanmadaki endişe ve ısrarı, fikre hakim oluşu ve mantık bakımından sağlamlığı uzun mesai harcadığı Arapça ve Şark kaynağından gelmesi ile ilişkilendirir.⁵⁹

Kıyas-ı Enbiyâ ve Tevârih-i Hulefâ'yı önemli kılan şüphesiz, dilindeki basitliğe kaçmayan sadelik, anlatımdaki akıcılığdır. Aşağıda da görüleceği üzere eserdeki birçok bölüm duru ve açık bir Türkçe ile kaleme alınmıştır. Bu bölümlerden biri olan *Mevlid-i Muhammedî*'den bir pasaj aktaralım:

“âmineden mervîdir. der imiş ki: “ben, sâ'ir hâtûnlar gibi gebelik zahmeti çekmedim, gebelere ârız olan ağırlıkları görmedim. fakat gece rû'yamda gördüm. bir kimse gelip yâ

⁵⁴ Cevdet Paşa, *Târih-i Cevdet*'in Encümen'in kararı doğrultusunda 'tarz-ı tersil üzere kaba Türkçe' ile yazıldığını belirtmiştir. Bk. Akyıldız, *İlk Türk Akademisi Encümen-i Dâniş'in Kuruluşu ve Faaliyetleri*, 29.

⁵⁵ Ahmet Hamdi Tanpınar, *Edebiyat Üzerine Makaleler* (İstanbul: Dergâh Yayınları, 1977), 240.

⁵⁶ Tanpınar, *On Dokuzuncu Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, 183.

⁵⁷ Tanpınar, *On Dokuzuncu Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, 181.

⁵⁸ Tanpınar, *On Dokuzuncu Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, 181.

⁵⁹ Tanpınar, *On Dokuzuncu Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, 182-183.

âmine! muhakkak bilmelisin ki sen hayru'l âlemîn ile hâmileisin. doğduğu vakit adını (muhammed) koyasın dedi. vakt-i velâdet eriştikte kulağıma bir büyük ses geldi, ürttü. hemen bir ak kuş geldi, kanadıyla arkamı sığadı. benden, korkma ve ürkme hâlleri geçti. bir yanıma baktım: bir beyaz kâse ile şerbet sundular. alıp içtiğim gibi her tarafımı nûr kapladı. o ânda (muhammed s.a.) dünyâya geldi. etrâfıma baktım, gördüm ki: abd-i menâf kızlarına benzer, fakat gâyet uzun boylu bir çok kızlar, beni tavâf ediyorlar. ta'accüb ettim, ya rabb! Bunlar kimler ola?" dedim."⁶⁰

Arapça-Farsça yapıların da cümlelere zenginlik kattığı görülmektedir: “hazret-i bilâlin kalbi ise âteş-i firâk-ı nebevî ile *dâğ-dar* ve *hazîn* olup o kadar *sûzişli* ve *mü'essir* bir ezân verdi ki, hep huzzârın tüyleri ürperdi ve ashab-ı kirâm bilâl'in sesini işttikleri gibi *enîn* ve *hanîn* ile ağladılar.” 1.559-560 Burada anlatımı kuvvetlendirmek amacıyla birbirini tamamlayan türlü kelimenin kullanıldığı görülmektedir. Bunun dışında “...*müslimîni* fevka'l-âde *memnûn* ve *müşrikîni* pek ziyâde *dilhûn* etti.” 1.218 gibi birçok secili örneğe metinde rastlanmaktadır.

Metnin ifade tarzı bakımından oldukça zengin bir durum sergilediği söylenebilir. Yalnızca öl- fiili için *kayd-ı bend-i hayattan kurtul-*, *dâr-ı mücâzâtâ göç-*, *tayy-ı sicill-i hayat eyle-*, *âzim-i dârü'n-na'îm ol-*, *âzim-i dârü'l- karâr ol-*, *hatm-i ders-i hayât eyle-*, *canını cehenneme ismarlayıp git-* dahi birbirinden farklı fiiller yer almaktadır.

Metin aynı zamanda arkaik kullanım⁶¹ bakımından da çeşitlilik göstermektedir: “benimle *bile* çık.” 1.673 “sen de onlarla *bilesin*.” 1.264 örneklerindeki *bile* biçimi; *yet-*, *kâfi gel-* manasında “bu getirdiğimiz zahîre bize *yetişmez*.” 1.14 *yetiş-* fiili; tam, o sırada manasıyla “*tamâm* yola düzülüp giderlerken arkalarından me'mur-ı mahsûs *yetişti*.” 1.14 vb. Bunun dışında metinde yer alan bazı eskicil ifade ve kelimeler şu şekildedir: *değirmi* çehreli, *söbüce* yüzlü, *iri yağrınlı*, *bukağı*, *yürük*, *ür-*, *bilekçe*, *biliş*, *uğrun*.

Metinde, günümüzden farklı veya az bilinen anlamıyla bazı kelimeler göze çarpmaktadır. Bunlar içinde ‘meslek’ “... ondan dahi ‘ömer bin abdu'l-azîz tevellüd etti ve ‘adâletce büyük pederinin tavr ü *meslekini* tuttu.” 11.307 örneğindeki gibi ‘tutulan yol’ manasında kullanılmıştır. Yine bugün yaygın olarak ‘bir şeyi çok beğenmek’ anlamında

⁶⁰ Ahmed Cevdet (Paşa), *Kıyas-ı Enbiyâ ve Tevârih-i Hulefâ*, 56.

⁶¹ İsteddiği her tarzda yazı yazmaya muktedir bir isim olarak Cevdet Paşa'nın bu yolda arkaik biçimleri kullanması devrinde bazı eleştirilere sebep olmuş ve eskilik merakı addedilmiştir. Bk. Tanpınar, *On Dokuzuncu Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, 183.

kullanılan hayran ol- fiili "... böyle hâtırlarına gelmedik bir nakş-ı garîb gördükleri gibi bakıp hayrân oldular." 1.214 örneğinde olduğu üzere 'şaşırmak, şaşırp kalmak' manasıyla yer almıştır. Yine *eğlen-*, *eğlendir-* fiilleri bugün kullanılan anlamı dışında, metinde 'bir yerde vakit geçirmek, beklemek, oyalanmak, birini oyalamak' manasıyla kullanılmıştır. Metinde *tahrik et-* fiilinin, 'kışkırtmak' anlamına ilaveten 'bir nesneyi hareket ettirmek, kımıldatmak' anlamıyla da yer aldığı görülmektedir.

Metin, fiil *valenz (istem)* yönüyle de dikkat çekici bir hâl sergilemektedir: "*takım takım oturup doyunca yediler bir koyunu bitiremediler.*" 1.212 şeklinde *doyunca* zarf fiilinin *-a kadar*, *-a değin* manasını üstlenerek *ye-* fiiline bağlanması; bugün *biri-nin izi-n-den git-* şeklinde kullanılan yapının *biri-nin izi-ne git-* biçiminde "sonra kendisinin halefleri dahi bir müddet onun izine gitti." 1.38 gibi. Aynı şekilde *biri-n-e sor-* biçiminin *biri-n-den sor-* şeklinde "inanmaz isen tahkik et. mısır'dan sor. bizimle berâber bulunan kâfileden sor." 1.15 olarak kullanılması. Yine *-a hased et-* "tâlut ise ona *hased ederek* hazret-i dâvud'u öldürmeğe kalkıştı..." 1.29 ; *-e hidayet et-* "sen sevdiğine *hidâyet edemezsin.*" 1.102; *biri-n-e galebe et-* "... lede't-tekâbül ona *galebe etti.*" 11.313 ; *-ta dahil ol-* "... bu sınıfta *dahil olup...*" 1.403

Metinde *-Xp*, *-ArAk* zarf fiil ekleriyle kurulmuş yan cümlelere sıkça rastlanmaktadır. Bazen *-Xp*, *-ArAk* zarf fiil eklerine karşılık *isim +ile* yapıları da görülmektedir: "... onlarla cenge ibtidâr ve münhezim olarak ceyhûn nehrini *ubûr ile* tûrân'a, ya'ni türkistân'a firâr eylemiş olduğundan küfe askeri, belh'i zabt eylemiş idi." 1.586 Art arda kurulan cümlelerde bazen yardımcı fiilin kullanılmadığı da görülmektedir: "şevval'in selhinde medîne üzerine *hareket* ve bağteten *tekbîr alarak* gelip medîne'ye duhûl ile hazret-i osmân'ın hânesini muhâsara ettiler." 1.677

Metinde, bulunduğu cümlelerin zarfı olup bir önceki cümle ile semantik yönden bağ kuran *ol* sebebdan *nâşi*, *ba'dehu*, *ânunçün*, *bunun üzerine*, *binâ'en-aleyh*, *binâ'en-ala-zâlik*, *fîmâ ba'd*, *sonra*, *ondan sonra* benzeri zarf bağlaçlara sıkça rastlanmaktadır.

BÖLÜM II: ZARFLAR

Bu bölümde Türkçede zarf teriminin Modern gramerlere gelene değin geçirdiği merhaleler aktarıldıktan sonra ana hatları ile zarf konusundaki görüşler ele alınacaktır. Bölüm, bazı gramerlerde yer alan zarf tasnifleriyle son bulacaktır.

2.1. Zarf Terimi ve Çerçevesi

Sözcük türleri bölümlemesi Eski Yunan'a dayandırılan bir konudur. Platon, sözü *adlar* ve *yüklem*ler olmak üzere iki gruba ayırmış daha sonra Aristoteles, bu ayrımı 'harf, hece, bağ, ad, yüklem, tanımlık, hal ve söz' gibi farklı bileşenlerle zenginleştirmiş.⁶² Bu bileşenler içinde *adlar* ve *filler* anlam taşıyan öğeleri, bunlar dışında kalanlar ise bağlantı sağlayan yapıları oluşturmuştur.⁶³ D. Thrax ise sözleri 'isim, fiil, partisip, tanımlık, zamir, edat, zarf, bağ' olmak üzere sekiz grupta toplamıştır.⁶⁴ Günümüzde yaygın olarak kullanılan sözcük türleri tasniflerinin Thrax'ın yaptığı söz bölümlemesine dayandığı söylenebilir. Sözcük türü olarak zarfların, 20. yüzyıl sonrası kaleme alınmış Türkçe gramerlerde ayrıca bir tür olarak veya isim üst başlığı altında yer aldıkları görülmektedir.⁶⁵ Bununla birlikte, 20. yüzyıl öncesi Türkçe gramerlerde ayrıca bir kategori teşkil etmedikleri görülmektedir. Örneğin, Türkçenin günümüze ulaşmış ilk grameri *Müeyyiretü'l Ulûm*'da (M. 1530) zarflar, 'faslun fî esmâ-i'z-zurûf' (zarf isimleri hakkındaki bölüm) başlığı altında zaman ve mekân zarfları ile sınırlı biçimde yer almışlardır.⁶⁶ Eserde, zaman ve mekân zarfları haricindeki zarf oluşumlarına ise kısmen *mef'ûl*⁶⁷ ve *hurûf* başlıkları altında rastlanmaktadır. *Mef'ûl* başlığı altında yer alan *mef'ûlün fih* +dA ekli zaman ve mekân bildiren tümleçlere, *mef'ûlün leh* sebep bildiren zarflara, *mef'ûlün ma'a* birliktelik-vasıta zarflarına, *mef'ûl-i mutlak* ise doğrudan zarf yapılarına karşılıktır. 19. yüzyıla gelindiğinde gramerlerde⁶⁸ zarfların yine müstakil bir kategori oluşturmadıkları, zarf teriminin yalnızca *zaman* ve *mekân* zarflarına işaretle, sınırlı bir kapsamda *hâtıme* veya *edevât* bölümlerinde yer aldıkları

⁶² Dionysius Thrax, *Gramer Sanatı*, çev. Eyüp Çoraklı (İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2006), 72.

⁶³ Aksan, *Her Yönüyle Dil - Ana Çizgileriyle Dilbilim* (Ankara: Türk Dil Kurumu, 2015), 1/18.

⁶⁴ Thrax, *Gramer Sanatı*, 31.

⁶⁵ Bazı gramerlerde ise söz dizimi başlığı altında işlendikleri görülmektedir.

⁶⁶ Esra Karabacak (ed.), *Müeyyiretü'l-Ulûm* (Ankara: Türk Dil Kurumu, 2002), 182.

⁶⁷ Karabacak, *Müeyyiretü'l-Ulûm*, 49-50.

⁶⁸ Cevdet Paşa'nın kaleme almış olduğu gramerlerin, döneminde yazılmış dil bilgisi eserlerine örnek teşkil etmesi bakımından devrin zarf anlayışı da Cevdet Paşa'nın telif ettiği gramer eserleri üzerinden verilmiştir.

görülmektedir. 19. yüzyıl gramerlerinden *Kavâid-i Osmâniyye*'de zarflar şu şekilde tanımlanmaktadır:

“Zarflar iki kısım olup biri zarf-ı mekândır ki mahal gösteren zarflardır yerde konakta mektepte gibi. Diğer zarf-ı zamândır ki vakit gösteren zarflardır günde ayda yılda gibi. İşbu zarf-ı zamanlardan sonra ba‘zen edât-ı zarf tayyolunarak kullanılır akşam çıktım, bugün geldim gibi. Sonra kelimesi edatsız olarak zarf makaamında kullanılır. Nitekim sonra gel denilir ki sonraki vakitte gel demek olur ve bu manada arabî olan muahharen ve mukabilinde mukaddemâ kullanılır.”⁶⁹

Gramerlerde *zaman* ve *mekân* haricindeki zarf türlerinin *edevât*⁷⁰ veya *hâtîme*⁷¹ bölümlerinin *cümlelerin mütemmimâtı* (*mütemmimât-ı cümle*)⁷² başlıkları altında *hâl-i terkibî/hâl* ve kısmen *müteallikât-ı fiil* terimleriyle karşılandığı görülmektedir. *Edevât* başlığı altında ‘ile, için, iken, gibi, üzere’ şeklindeki edatlı zarf oluşumları, zarf yapan morfemler ve bazı zarf yapıları yer almaktadır.⁷³ *Cümlelerin mütemmimâtı* bahsi altında yer alan *hâl-i terkibî*⁷⁴ (*hâl*)⁷⁵ fiilin yapılış tarzı, hangi durumda gerçekleştiği hakkında bilgi veren zarf fiillerini, Arapça menşeli tenvinli zarf yapılarını, tekrarlı ikileme biçimlerini; *müteallikât-ı fiil*⁷⁶ ise *mef‘ûllerin* bu yüzyıldaki karşılığı olarak fiille bağlantı kuran nesne, dolaylı tümleç ve zarf tümleç yapılarını oluşturmaktadır.

20. yüzyılın başındaki sözlüklerden *Kâmûs-ı Türkî*'de, dilbilimsel manada zarfın tanımı şu şekilde yapılmıştır: “... zamân ve mekân beyân eden kelime; zarf-ı zamân, zarf-ı mekân: dün burada idim tâbirinde “dün” kelimesi zarf-ı zamân ve “burada” kelimesi

⁶⁹ Özkan, *Ahmet Cevdet Paşa'nın Dil Bilgisi (Kavâ'id) Kitapları*, 147. Bu gramerde *hâtîme* bölümünün *cümlelerin mütemmimâtı* başlığı altında gördüğümüz zaman ve mekân zarfları daha sonra Cevdet Paşa'nın yeni düzenlemelerle neşrettiği *Tertîb-i Cedîd-Kavâid-i Osmâniyye* adlı gramerinde *edevât* başlığı altında yer alacaktır. Bk. Ahmed Cevdet (Paşa), *Tertîb-i Cedîd-Kavâid-i Osmâniyye* (İstanbul: Dikran Karabetyan Matbaası, 1303), 125.

⁷⁰ *Edevât*: Edatlar, diğer bir isimlendirme ile *hurûf-ı ma'âni*: mânâ harfleri, rabt harfleri. Tek başına bir anlamı olmayan ancak diğer kelimelerle (isimler ve fiiller) kullanıldıklarında anlam bildiren yapılar. Bk. Hüseyin Dursun, “Arap Dilinde Hurûf-ı Meâniler ve Çok Anlamlılığa Etkisi”, *Türkiye Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi* 12 (Aralık 2021), 227.

⁷¹ Sonuç bölümü.

⁷² *Mütemmimât-ı cümle*: Cümle tamlayıcıları. Bu terim tamamlayıcı unsurlara, tümleçlere işaret etmektedir.

⁷³ Özkan, *Ahmet Cevdet Paşa'nın Dil Bilgisi (Kavâ'id) Kitapları*, 137-143, 179-182; Ahmed Cevdet (Paşa), *Tertîb-i Cedîd-Kavâid-i Osmâniyye*, 125-143.

⁷⁴ Özkan, *Ahmet Cevdet Paşa'nın Dil Bilgisi (Kavâ'id) Kitapları*, 145-146.

⁷⁵ Ahmed Cevdet (Paşa), *Tertîb-i Cedîd-Kavâid-i Osmâniyye*, 144; Ahmed Cevdet (Paşa), *Belâgat-i Osmâniyye* (İstanbul: Matbaa-i Osmâniyye, 1299), 70-72.

⁷⁶ Özkan, *Ahmet Cevdet Paşa'nın Dil Bilgisi (Kavâ'id) Kitapları*, 146; Ahmed Cevdet (Paşa), *Tertîb-i Cedîd-Kavâid-i Osmâniyye*, 144-45.

zarf-ı mekândır.”⁷⁷ Zarflara dair bu kapsamın, dönemin diğer gramer kitaplarında da benzer şekilde olduğu görülmektedir.⁷⁸ Tanzimat öncesi ve sonrası gramer eserlerinde rastlanan bazı başlıklandırma ve adlandırmaların Arap gramer anlayışı çerçevesinde oluşturulduğu söylenebilir. Klasik Arap gramerciliğinde sözcük türlerinin *isim*, *fiil*, *harf* şeklindeki tasnifi ve zarf kategorisinin mevcut olmayışı gramerlerimize tesir etmiş bir durumdur. Zarfların ancak zaman ve mekân zarfları ile mahdut olduğu eski gramerlerimizde Arap gramer anlayışının yerini tedricen Fransız gramerciliğine bırakması ile zarflar, çalışmalarda müstakil biçimde yer almaya başlamıştır.⁷⁹ Çalışmalarda müstakil biçimde sözcük sınıfı olarak yer almaya başlayan zarflar bilahare semantik, morfolojik ve sentaktik yönleri ile sonraki çalışmalara konu olmuştur.⁸⁰

Gramer çalışmalarında zarflarla ilgili ortaya konulan terim, tanım ve açıklamaların birbirleriyle birleşen ve birbirlerinden ayrılan cihetleri vardır. Öncelikle birçok gramer teriminde olduğu gibi zarflar noktasında da terimlendirmede farklılıklar göze çarpmakta olup gramerlerde ortak bir terimin takip edilmediği görülmektedir.⁸¹ Bu noktada gramerlerde *belirteç* (Atabay vd., 2002: 83; Vardar, 2007: 35; Bozkurt, 2010: 151) *zarf* (Banguoğlu, 1995: 371; Grönbech, 1995: 30; Korkmaz; 2003: 451; Ergin 2006: 258; Turan, 1998: 301; Karpuz, 2001: 27) *katmaç* (Elöve, 1941; 234) *ulaç* (Emre 1945; 359) gibi farklı terimlendirmelere rastlanmaktadır. Zarf teriminin Osmanlı Türkçesindeki karşılığı ise kaynaklarda *zarf*, *hâl* olarak belirtilmektedir.⁸² Yabancı kaynaklara

⁷⁷ Şemseddin Sâmî, *Kâmûs-ı Türkî* (Dersaadet: İkdâm Matbaası, 1317), 917.

⁷⁸ Bu kapsamda bazı gramerlerde Arapçadan mülhemle *ism-i zaman* ve *ism-i mekân* biçiminde adlandırmalara da rastlanmaktadır. Bk. Tuncay Böler, *Mehmed Râşid'in Rehnümâ-yı Lisân-ı Türkî'si Tanzimat Öncesi ve Sonrası Türk Gramerciliğiyle İlgili Kavramlar* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2008), 11.

⁷⁹ Zarflar, sözcük türleri içinde ayrı bir kategoride ilk kez Hüseyin Cahit Yalçın'ın *Türkçe Sarf ve Nahiv* (1908) adlı eserinde yer almıştır. Bk. Böler, *Mehmed Râşid'in Rehnümâ-yı Lisân-ı Türkî'si*, 4. Günümüzde gramerlerde yer alan zarf tanımının temeli de Hüseyin Cahit'e dayanmaktadır. Bk. Karahan, “Terimlerde Kapsam Sorunu: ‘Zarf’ Örneği”, 5.

⁸⁰ Semantik boyutta ise ilk kez Fransız Türkolog Jean Deny'nin *Grammaire de la Langue turque (dialecte Osmanli)* (1921) adlı gramerinde geniş ölçüde ele alınmıştır. Bk. Fikret Turan, *Adverbs and Adverbial Constructions in Old Anatolian Turkish* (Wiesbaden: Harrassowitz, 2000), 5.

⁸¹ Bazı gramerlerciler zarfların belirtme fonksiyonu yanında niteleme fonksiyonunu haiz olduğunu bu sebeple ‘belirteç’ teriminin yanlış bir terimlendirme olduğu düşüncesindedir. Bk. Karpuz, “Türkiye Türkçesindeki Zarfların İşlevsel ve Yapısal Özellikleri”, 28. Fransızca *adverbe* (zarf) terimini Türkçede ‘katmaç’ terimi ile karşılayan Ali Ulvi Elöve ise ‘zarf’ karşılığının zamanı ve mekânı kuşatan manası ile zarfların yalnızca iki türüne işaretle yetersiz olduğu kanaatindedir. Bk. Jean Deny, *Türk Dil Bilgisi* (İstanbul: Kılbalcı Yayınevi, 2012), 232-233. Bu çalışmada ise öteden beri kullanımda olan *zarf* terimi tercih edilmiştir.

⁸² Ahmet Topaloğlu, *Karşılaştırmalı Dil Bilgisi Terimleri Sözlüğü* (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2019), 149.

bakıldığında sözcük türü ve zarf fonksiyonu kazanmış yapılar için *adverb[s]* ve *adverbial[s]* (Göksel – Kerslake, 2005: 189; Maienborn – Schafer 2011: 1390) şeklinde bir ayrımla iki farklı terimin mevcut olduğu görülmektedir.

2.2. Anahatları ile Türkçede Zarf Konusundaki Görüşler

Gramerlerde zarfların, morfolojik olarak çizgileri ve sınırları belli kategoriler oluşturmadıkları ifade edilmektedir.⁸³ M. Haspelmath, kelime sınıfları içinde ‘en sorunlu ana kelime sınıfı’ teşkil ettiklerini belirtmiştir.⁸⁴ J. Kornfilt “en üretken kategori” olarak nitelemiştir.⁸⁵ T. Banguoğlu “devşirme bir kelime sınıfı” olarak betimlemiştir.⁸⁶ K. Grönbech’in kanaati ise “müphem ve oynak”⁸⁷ oldukları yönündedir. Türkçede asıl zarfların sayıca az olması sebebiyle cümle kuruluşunda isim ve sıfatlardan zarf yapımında sıkça istifade edilmektedir. Bu istifade, isim ve sıfatlara bazı eklerin getirilmesi veya sıfatların morfolojik açıdan herhangi bir değişikliğe uğramadan zarf olarak kullanılması yani ‘sıfır dönüşüm’⁸⁸ ile mümkündür. Bu ikinci yöntem Türkçede sıklıkla başvurulmuş başlıca zarf yapma tekniğidir.

Türkçe kaynaklarda zarflara dair şu tanımlar göze çarpmaktadır: “Zarflar, eylemlerin, eylemsilerin, sıfatların ya da görevce kendine benzeyen sözcüklerin anlamlarını etkileyen kimi kez güçlendiren kimi zaman kısıtlayan sözcüklerdir.”⁸⁹

“Zarflar fiillerden, sıfatlardan, sıfat-fiillerden ve zarf niteliğindeki sözlerden önce gelerek onları zaman, yer, yön, nitelik, durum azlık-çokluk bildirme, pekiştirme ve sorma gibi çeşitli yönlerden etkileyip değiştirerek anlamlarını daha belirgin duruma getiren sözlerdir.”⁹⁰

⁸³ Bk. Lars Johanson, *Turkic* (Cambridge: Cambridge University Press, 2021), 763; Deny, *Türk Dil Bilgisi*, 147.

⁸⁴ “Adverbs are the most problematic major word class because they are extremely heterogeneous in all languages...” Martin Haspelmath, “Word Classes and Parts of Speech”, *International Encyclopedia of the Social and Behavioral Sciences*, ed. Paul Baltes ve Neil Smelser (Oxford: Pergamon, 2001), 16543.

⁸⁵ Jaklin Kornfilt, *Turkish* (London: Routledge, 1997), 98.

⁸⁶ Tahsin Banguoğlu, *Türkçenin Grameri* (Ankara: Türk Dil Kurumu, 1995), 379.

⁸⁷ Karl Grönbech, *Türkçenin Yapısı*, çev. Mehmet Akalın (Ankara: Türk Dil Kurumu, 1995), 30.

⁸⁸ Sözcüklerin dilsel bir unsur almadan tür bakımından dönüşümü için kullanılan bu terim ‘fonksiyonel dönüşme, fonksiyonel kayma, sıfır türetim’ gibi farklı biçimlerde adlandırılmaktadır. Bk. Randolph Quirk vd., *A Comprehensive Grammar of the English Language* (Harlow: Longman, 1985), 1558; Kâmile İmer vd., *Dilbilim Sözlüğü* (İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, 2011), 223; Günay Karaağaç, *Türkçenin Dil Bilgisi* (Ankara: Akçağ Yayınları, 2012), 420.

⁸⁹ Haydar Ediskun, *Yeni Türk Dilbilgisi* (İstanbul: Remzi Kitabevi, 2017), 273; Kaya Bilgegil, *Türkçe Dilbilgisi* (İstanbul: Dergâh Yayınları, 1984), 216.

⁹⁰ Zeynep Korkmaz, *Türkiye Türkçesi Grameri Şekil Bilgisi* (Ankara: Türk Dil Kurumu, 2003), 451.

Bazı gramerlerde ‘fiil ve sıfatları’ değiştirip açıkladıkları⁹¹, ‘sıfat, fiil ve başka bir zarfın’ manasını değiştiren isimler⁹² oldukları ifade edilmektedir. Bazı gramerlerde fonksiyon bakımından fiilimsi niteleyicisi oldukları bilgine yer verilmemektedir.⁹³ Bazı çalışmalar ise zarfların fiilimsileri nitelemediği görüşündedir.⁹⁴ Bununla birlikte zarflar, temel cümle ve yan cümle yüklemeleri fark etmeksizin fiil temelli her yapıyı nitelemektedir. Tanımlarda farklı biçimlerdeki kapsam alanlarıyla gördüğümüz zarfların, istimal alanı içinde cümlede asıl kullanım sahasının fiiller olduğu kaynaklarda belirtilmektedir.⁹⁵ Terim olarak zarfın, Batı dillerindeki adlandırmasında⁹⁶ ekseriyetle fiillerle çalıştığı bilgisi terimin kendisinde bulunmakla birlikte, Türkçe terimlendirmelerde böyle vazih bir ize rastlanmamaktadır.⁹⁷

Türkçe gramerlerdeki tanımlardan sonra yabancı kaynaklardaki zarf tanımlarında karşımıza çıkan ilk terim Türkçe zarf tanımlarıyla kısmen örtüşen *adverb* terimi olacaktır. *Adverb*, fiilleri sıfatları, diğer zarfları bütün bir cümleyi anlamsal olarak niteleyen sözcük türü olarak görülmektedir.⁹⁸ *Adverbial* ise farklı semantik kavrayışlarla fiili belirli yönlerden niteleyen sentaktik işlevli yapılar olarak yer almaktadır.⁹⁹ Bu çalışmada da zarf terimi bu kavramsal karşılığı kapsayacak biçimde kullanılmıştır.

⁹¹ Banguoğlu, *Türkçenin Grameri*, 371.

⁹² Muharrem Ergin, *Türk Dil Bilgisi* (İstanbul: Bayrak Basım/Yayın/Dağıtım, 2006), 258.

⁹³ Ergin, *Türk Dil Bilgisi*; Deny, *Türk Dil Bilgisi*; Banguoğlu, *Türkçenin Grameri*; Karpuz, “Türkiye Türkçesindeki Zarfların İşlevsel ve Yapısal Özellikleri”.

⁹⁴ Funda Kara, “Edat ve Zarf Üzerine Bazı Düşünceler”, *Journal of Turkish Studies* 4/3 (2009), 1281-1300.

⁹⁵ Bk. Ergin, *Türk Dil Bilgisi*, 258; Doğan Aksan, *Her Yönüyle Dil - Ana Çizgileriyle Dilbilim* (Ankara: Türk Dil Kurumu, 2015), 2/95; Korkmaz, *Türkiye Türkçesi Grameri Şekil Bilgisi*, 451; Turan, *Adverbs and Adverbial Constructions in Old Anatolian Turkish*, 15; Karaağaç, *Türkçenin Dil Bilgisi*, 427; Karpuz, “Türkiye Türkçesindeki Zarfların İşlevsel ve Yapısal Özellikleri”, 27-28; H. Ömer Karpuz, *Türkçede Zarflar- Türkiye Türkçesi Edebi Dilindeki Zarfların Yapısal ve İşlevsel İncelemesi* (Denizli: Ege-Doğuş Yayınları, 2013), 15.

⁹⁶ Ing. *Adverb* > Lat. *ad-verbum* ‘fiile ait olan’. Bk. Hadumod Bussmann, *Routledge Dictionary of Language and Linguistics*, çev. Gregory Trauth – Kerstin Kazzazi (London: Routledge, 2006), 22. Ali Ulvi Elöve ise bu terimi *adverbe* > ‘kelimenin öncesine katılan’ biçiminde açıklamaktadır. Bk. Deny, *Türk Dil Bilgisi*, 232.

⁹⁷ “Bazı gramerlerde, ‘içine bir şeyler koymaya, yerleştirmeye yarayan nesne’ olma durumu ile dilbilimsel anlamda zarf arasında ilişki kurulduğu görülmektedir: “Zarf, kaba kacağa dërler kaba kacağa zarf ânun için dërler ki içine yemek ve ta ‘âm girür. Esmâ-i zurûfa da zurûf dëyü ânun için dërler ki f’il anun içinde işlenür.” Bk. Karabacak, *Müeyyessiretü’l-Ulûm*, 182. Burada yer alan zarf tanımı ve “f’il anun içinde işlenür” ifadesi zarfın kullanım sahasına tanım bağlamında bir işaretir.

⁹⁸ Hadumod Bussmann, *Routledge Dictionary of Language and Linguistics*, 22.

⁹⁹ Hadumod Bussmann, *Routledge Dictionary of Language and Linguistics*, 22.

Kaynaklarda niteleme fonksiyonları üzerinden zarflar ve sıfatlar arasında yakınlık kurulduğu görülmektedir.¹⁰⁰ A.U. Elöve, bu iki kategori için şu ifadeleri aktarmıştır:

“Frenkler fiilin ve sıfatın anlamına kendi anlamını katarak onu değiştirmek fiilden ve sıfattan önce getirilip katılan kelime anlamında adverb kelimenin öncesine katılan; yani zarf diyorlar. Nasıl ki ada getirilip katılan ve o ada yeni bir mana katan kelimeye de aynı asıldan adjective, sıfat demişlerdir ki biz ona sıfat diyoruz.”¹⁰¹

G. Karaağaç, sıfat ve zarfların bir başka bilgiye bağlı olarak ortaya çıkan bilgilerimizin adı olarak, söz diziminde niteleyici unsur olarak kullanıldıklarını; zarfların varlıktan çok varlığın hareketlerinin niteleyicisi olma yönüyle sıfatlardan ayrıldıkları belirtmiştir.¹⁰² Varlığın nitelik adlarını sıfatların, eylemin nitelik adlarını zarfların oluşturduğuna değinmiştir.¹⁰³ Sıfata dair bilginin kelime gruplarında, zarfa ait bilginin cümlede ortaya çıktığı şeklinde bir ayrıma da yer vermiştir.¹⁰⁴

Zarflar, kaynaklarda fonksiyon bakımından fiil niteleyicisi olmaları yanında sıfat niteleyicisi olarak da yer almaktadırlar. Bununla birlikte isim ve fiili niteleyen unsurlar için hâlihazırda iki ayrı terim (sıfat ve zarf) mevcutken sıfat ve zarf niteleyicisi zarflara has terimlendirmelerin hangi nedenle yapılmadığı bazı gramerciler tarafından sorgulanmıştır.¹⁰⁵ Zarfların, sıfatları ve başka zarfları -fiilleri nitelediği kapsamdan daha dar bir kapsamda- derece ve miktar yönlerinden nitelediği kaynaklarda yer almaktadır. Bu niteleme *en*, *daha*, *çok*, *biraz*, *pek*, *gayet* gibi sınırlı sözcükler ile yapılmaktadır. Gramerlerde zarfın, sıfatların veya zarfların manasını değiştirmek ile birlikte asıl kullanış sahalarının fiiller olduğu zikredilmişti. L. Karahan bu noktada gramerlerdeki “asıl kullanış sahası” ifadesini düşündürücü bulmuştur.¹⁰⁶ Zarfları kapsam yönüyle ele aldığı çalışmasında sıfat ve zarfları niteleyenlerin sıfat adlandırmasına daha yakın olduğu fikrine yer vermekte olup gramerlerin aksine “*çok güzel roman*” ve “*Çok güzel yazdı.*” örneklerindeki ‘çok’ sözcüğünün ‘güzel’ kelimesini derece bakımından niteleyen bir sıfat olduğu görüşündedir.¹⁰⁷ Ayrıca zarfların, sıfat tamlamalarında sıfat niteleyicisi

¹⁰⁰Ergin, *Türk Dil Bilgisi*, 258; Deny, *Türk Dil Bilgisi*, 232; Banguoğlu, *Türkçenin Grameri*, 375.

¹⁰¹ Deny, *Türk Dil Bilgisi*, 232.

¹⁰² Karaağaç, *Türkçenin Dil Bilgisi*, 427.

¹⁰³ Karaağaç, *Türkçenin Dil Bilgisi*, 427.

¹⁰⁴ Karaağaç, *Türkçenin Dil Bilgisi*, 427.

¹⁰⁵ Karahan, “Terimlerde Kapsam Sorunu: ‘Zarf’ Örneği”, 3.

¹⁰⁶ Karahan, “Terimlerde Kapsam Sorunu: ‘Zarf’ Örneği”, 4.

¹⁰⁷ Karahan, “Terimlerde Kapsam Sorunu: ‘Zarf’ Örneği”, 7.

olmasının Batı gramerlerinde sıfatların derin yapıda *ol-* yardımcı fiiliyle birlikte düşünülmesinin bir sonucu olduğu fikrindedir.¹⁰⁸ Karahan'ın bu fikrine paralel olarak eski gramerlerimizde derece ve üstünlük biçimlerinin sıfatlar bahsinde *sıfat-ı ifrâtiyye* ve *sıfat-ı tafdîliyye* karşılıklarıyla yer aldıkları görülmektedir.¹⁰⁹ Bu ele alış zarfların zaman ve mekânla sınırlı olduğu eski gramerlerimiz göz önüne alındığında pek tabiidir ancak bahse konu yapılar içinde üstünlük ifade eden 'en' sözcüğünün bazı sözlüklerde 'sıfat ön takısı'¹¹⁰ bazı sözlüklerde ise edat olarak yer aldıkları görülmektedir.¹¹¹

Zarflar konusunda ihtilaflı meselelerden biri de zarfların çekimi meselesidir. Zarfların sözcük türü bakımından çekimsiz oldukları fikri D. Thraks'a dayandırılmaktadır.¹¹² Türkçenin başlıca gramerlerinde çekimsiz unsurlar oldukları, çekime girdikleri takdirde isimleşeceklerine dair kanaat mevcuttur.¹¹³ Bu gramerler dışında yabancı çalışmalarda da çekimsiz sözcük sınıfları içinde zikredilmişlerdir.¹¹⁴ M. Ergin, zarfların hâl ve yer bildiren çekim ekleri olan +cA eşitlik, +In klişe vasıta ve yön belirtme ekleri gibi bazısı klişe ekler olan ekler dışında zarfların çekimsiz unsurlar oldukları görüşündedir.¹¹⁵ Bu eklere ilaveten zaman zarfı yapan çokluk+iyelikli biçimler¹¹⁶ ve +dAn ekinden bahseder ancak tüm bunların çekim olmadığını, zarfların kati surette çekime girmekdiklerini vurgular.¹¹⁷ Bu görüşün ardındaki temel düşünce ise şu şekildedir:

“Zarflar manasını değiştirdikleri unsurlara, bu arada fiillere doğrudan doğruya, çekimsiz olarak bağlanan kelimelerdir. Zarf olarak kullanılabilecek bir isim bir fiile çekim eki almadan bağlanmışsa zarf olur. Çekim eki almışsa zarf olmaz, fiilin manasına doğrudan doğruya tesir etmeyen sadece onu tamamlayan bir isim unsuru olarak kalır. Mesela *ileri git-dışarı çık-* misallerinde *ileri*, *dışarı* kelimeleri zarf, fakat *ileriye (git-)* *dışarıya (çık-)*

¹⁰⁸ Karahan, “Terimlerde Kapsam Sorunu: ‘Zarf’ Örneği”, 7-8.

¹⁰⁹ *Sıfat-ı ifrâtiyye* ‘pek, çok, ziyade, gâyet’ gibi aşırılık sıfatları; *sıfat-ı tafdîliyye* (edât-ı tafdil) ise ‘en, daha’ gibi üstünlük sıfatları olarak aktarılmıştır. Özkan, *Ahmet Cevdet Paşa’nın Dil Bilgisi (Kavâ'id) Kitapları*, 91.

¹¹⁰ Gerard Clauson, *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish* (Oxford: Oxford University Press, 1972), 166.

¹¹¹ Tuncer Gülensoy, *Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü* (Ankara: Türk Dil Kurumu, 2007), 333.

¹¹² Kerimoğlu, “Zarf Kategorisi Üzerine”, 1/583.

¹¹³ Ergin, *Türk Dil Bilgisi*, 258; Korkmaz, *Türkiye Türkçesi Grameri Şekil Bilgisi*, 452.

¹¹⁴ Lars Johanson, “The Structure of Turkic”, *The Turkic Languages*, ed. Lars Johanson – Éva Á. Csató (London: Routledge, 2022), 42.

¹¹⁵ Ergin, *Türk Dil Bilgisi*, 258.

¹¹⁶ Ergin, *Türk Dil Bilgisi* 260.

¹¹⁷ Ergin, *Türk Dil Bilgisi*, 401.

misallerinde fiilin yerini gösteren tamamlayıcı isimlerdir. Demek ki fiilin yerini gösterdiği halde, datif, lokatif, ablatif ekini almış bir kelime zarf sayılamaz. Dediğimiz gibi zarflar kelime gruplarının ve cümlelerin çekimsiz unsurlarındandır. Yalnız yukarıda da söylediğimiz gibi yön, instrumental ve eşitlik ekleri almış isimler zarf olarak kullanılabilirler. Fakat bu ekler zarfı bağlı olduğu fiile bağlayan çekim ekleri değil, ismi zarf yapan eklerdir.”¹¹⁸

Z. Korkmaz da zarfların çekime girmediklerini, öncesine eklendikleri yapılara yalın biçimde bağlandıklarını, işlek isim hâl eklerini almaları durumunda yer tamlayıcısı niteliğinde isimler olacaklarını belirtmiştir.¹¹⁹ Bu minvalde N. Demir ve E. Yılmaz da zarfları -belirli klişe biçimler dışında- fiile çekim eki almadan bağlanan ögeler olarak açıklamaktadır.¹²⁰ Klişe biçimler dışında zarfların çekimsiz oldukları görüşüne karşı bazı gramerçiler +A, +dA, +dAn gibi ad durum eklerinin zarflaştırmada kullanıldıkları kanaatindedirler.¹²¹ G. Lewis, yer-yön işaretli yapıları yalın ve ad durum ekli biçimleriyle olmak üzere zarf kabul etmiştir.¹²² Esasen zarfların çekimsiz olduğu görüşünde olan Korkmaz da, tasnifinde yer alan ‘yer ve yön zarfları’ bahsinde, yer-yön gösteren kelimelerin bazı isim çekim eklerini alarak zarf fonksiyonu kazanabileceğini belirtmiştir.¹²³ Aynı şekilde J. Deny, gramerinde dolaylı tümleç yapısı oluşturmada kullanılan ismin yönelme ve bulunma hâl eklerinin karşılıklı zıtlığı içeren yapılar olarak yer zarfları oluşturduklarını ifade etmiştir.¹²⁴ T. Banguoğlu +A, +dA, +dAn gibi isim hâl eklerinin yer-yön, zaman, miktar, hâl gösteren isimlere geldiğinde belirli anlamda zarflar oluşturduklarını zikretmiştir.¹²⁵ Bu gramerlerde yer-yön ifade eden sözcüklere ismin hâl ekleri getirilmesiyle yapıldığı düşünülen zarflaştırmanın ‘ev, okul’ gibi mekân temelli isimlere gelmediği, yer-yön işaretli bir yapı arz ettikleri görülmektedir. Buna ilaveten bazı gramerlerde mekâna işaret eden hâl ekli isim yapılarının zarf fonksiyonu kazanan oluşumlar içinde işlendikleri görülmektedir. G. Karaağaç, gramerinde ‘çekimli sözlerin zarf fonksiyonunda kullanımı’ başlığı altında “Eve geldi.” örneğini vermiş olup mekân

¹¹⁸ Ergin, *Türk Dil Bilgisi*, 259.

¹¹⁹ Korkmaz, *Türkiye Türkçesi Grameri Şekil Bilgisi*, 452.

¹²⁰ Nurettin Demir - Emine Yılmaz, *Türk Dili El Kitabı* (Ankara: Grafiker Yayınları, 2014), 242-243.

¹²¹ Banguoğlu, *Türkçenin Grameri*, 166-71; Deny, *Türk Dil Bilgisi*, 236-241; Aslı Göksel — Celia Kerslake, *Turkish: A Comprehensive Grammar* (London: Routledge, 2005), 207-208; Geoffrey Lewis, *Turkish Grammar* (Oxford: Oxford University Press, 1967), 199; Kornfilt, *Turkish*, 452.

¹²² Lewis, *Turkish Grammar*, 199.

¹²³ Korkmaz, *Türkiye Türkçesi Grameri Şekil Bilgisi*, 498.

¹²⁴ Deny, *Türk Dil Bilgisi*, 185.

¹²⁵ Banguoğlu, *Türkçenin Grameri*, 166-168, 170-171.

temelli isim yapılarını zarf olarak kabul ettiği görülmektedir.¹²⁶ Aynı şekilde A. Göksel-C. Kerslake gramerinde yer ifade eden zarflardan bazılarının *mekansal ilişkiler* (spatial relationships) düzleminde ele alınmış ve şu örnekler verilmiştir:¹²⁷

- (a) Selim'in *Berlin*'de kız kardeşi varmış.
- (b) Artık *eve* gidiyorum.
- (c) Arkadaşımı *havaalanından* alacağım.

Bu örneklerde olduğu gibi, her isme eklenen ad durum ekinin zarf yaptığı şüphelidir. Burada 'Berlin, ev, havaalanı' sözcükleri mekân bildiren isimler olarak yukarıda zikredilen hâl eklerini almaları durumunda fiili dolaylı yoldan tamamlayan ögeler olup bu yönleriyle dolaylı tümleç özelliğindedir.

Zarfların çekimi konusundaki bazı kabulleri irdelediği çalışmasında C. Kerimoğlu, şu örnekleri vermiştir:

- (a) Okuldaki üç küçük çocuk, *eve saat ikide yorgun* gelmişler.
- (b) Okuldaki üç küçük çocuk, *içeri şimdi yorgun* girmişler.¹²⁸

Yukarıda yer alan (b) cümlesinde italik yazıyla belirtilen kelimeler zarf olma yönüyle birçok gramerde sorun teşkil etmeyen bir yapıdadır; tüm kelimeler çekimsiz haldedir. Burada (a) cümlesinde yer alan *eve, saat ikide* çekimli olmaları sebebiyle çoğu gramerde zarf kabul edilmezler; *yorgun* kelimesi herhangi bir çekim unsuru taşımadığı için zarf olarak görülür.¹²⁹ Kanaatimizce bir yapının cümlede zarf olma kriteri onun çekimli, çekimsiz, kelime ve edat grubu şeklinde yer alması ile ilişkili değildir. Türkçede zarfların yaygın olarak çekimsiz unsur biçiminde kabul edilip değerlendirilmeleri zarfları ancak kelime kategorisi olarak kabul eden görüş nedeniyledir. Bununla birlikte Türkçe gramerlerin aksine yabancı gramerlerde *adverbs* ve *adverbials* olmak üzere bir ayırım mevcuttur. *Adverbs (zarf/belirteç)* fiilleri, sıfatları, diğer zarfları, bütün bir

¹²⁶ Karaağaç, *Türkçenin Dil Bilgisi*, 428.

¹²⁷ Göksel – Kerslake, *Turkish: A Comprehensive Grammar*, 207.

¹²⁸ Kerimoğlu, "Zarf Kategorisi Üzerine", 1/581-582.

¹²⁹ Kerimoğlu, "Zarf Kategorisi Üzerine", 1/581.

cümleyi niteleyen sözcüklerdir.¹³⁰ Bu yönüyle sözcük kategorisine, sözcük türüne işaret ederler. *Adverbials* (*zarfımsı/belirtecmcimsi*) ise zarf fonksiyonu gösteren tüm cümle bileşenlerini içine alan daha kapsamlı bir terime verilen isimdir.¹³¹ Bu yönüyle çekimli, çekimsiz, kelime ve edat gruplu zarf fonksiyonundaki tüm yapılara işarettir. Bu yönüyle zarfımsı yapıların doğrudan sentaks ile ilgili bir oluşum olduğunu söyleyebiliriz. Bu iki terimle ilişkili olarak, cümlede yapıların zarf fonksiyonu kazanmaları ise adverbialization (zarflaştırma/belirteçleştirme) olarak isimlendirilmektedir.¹³² Türkçe gramerlerde bu biçimde yaygın bir ayrım olmaması bakımından¹³³ bu çalışmada esasen leksikal bir kategoriye işaret eden zarf terimi, zarf ve zarfımsı yapıları içine alacak biçimde kullanılmıştır. Esasında sentaktik unsur olarak önem taşıyan yapılar olan zarfların, cümleden bağımsız olarak yalnızca sözcük türü biçiminde ele alınmaları oldukça problemli bir durumdur. Şöyle ki zarfların çekimsiz olduğunu düşünen gramerler, zarfları yalnızca sözcük birim (lexeme) olarak görmektedir. Bununla birlikte Türkçede zarf olarak adlandırılan yapıların yalnızca sözcük birimlerden oluşmadıkları görülmektedir. Zarflar esasen yüklemle ilişkili olarak cümle düzeyinde anlam kazanan yapılar olmakla birlikte, sözcük düzeyinde zarf olarak beliren ve yalnızca bu maksatla kullanılan morfolojik yapıların mevcut oluşu, sentaktik birer unsur olan bu yapıları morfolojik bir kategori hâline de getirmektedir.

Zarfların gramerlerde ‘isim’ üst başlığı altında¹³⁴ veya müstakil bir sözcük türü olarak ele alındıkları görülmektedir.¹³⁵ İsim üst başlığı altında yer aldıkları çalışmalarda fonksiyonları gereği bu adı aldıkları, temelde isimden başka bir şey olmadıklarına bir vurgu vardır. Bu çalışmalarda zikredilen görevli sözcükler olduklarına dair görüş, zarfların sentaktik bir unsur olarak anlamlandırıldıklarına zımnen bir işaret olabilir.

¹³⁰ Göksel – Kerslake, *Turkish: A Comprehensive Grammar*, 189.

¹³¹ Göksel – Kerslake, *Turkish: A Comprehensive Grammar*, 189.

¹³² Vardar, *Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü* (İstanbul: Multilingual Yayınları, 2007), 36. Bu terim, Tahsin Banguoğlu’nun gramerinde hem zarflar hem de zarf fonksiyonu taşıyan yapıları kapsayacak biçimde ‘zarflama’ olarak yer almaktadır. Bk. Banguoğlu, *Türkçenin Grameri*, 530-531.

¹³³ Türkçede zarf ve zarf fonksiyonunda kullanılan yapılar için farklı öneriler sunulmuştur: Daima zarf olarak kullanılan sözcükler ‘zarf’, geçici olarak zarf görevinde kullanılan sözcükler ‘zarfımsı’, zarf görevinde kullanılan kelime grupları için ‘zarflık’ terimi. Bk. Mehmet Özmen, “Eksik Olan Dil Bilgisi Terimlerimiz Üzerine”, *Uluslararası Sözlükbilim Sempozyumu Bildirileri*, ed. Nurettin Demir – Emine Yılmaz (Gazimağusa: Doğu Akdeniz Üniversitesi Yayınları, 2001), 120.

¹³⁴ Deny, *Türk Dil Bilgisi*; Ergin, *Türk Dil Bilgisi*; Korkmaz, *Türkiye Türkçesi Grameri Şekil Bilgisi*; Fuat Bozkurt, *Türkiye Türkçesi - Türkçe Öğretiminde Yeni Bir Yöntem* (İstanbul: Kapı Yayınları, 2010); Karaağaç, *Türkçenin Dil Bilgisi*.

¹³⁵ Banguoğlu, *Türkçenin Grameri*; Ediskun, *Yeni Türk Dilbilgisi*; Neşe Atabay vd., *Sözcük Türleri* (İstanbul: Papatya Yayıncılık, 2002).

Türkçede zarfların sözcük türünden çok cümlede sentaktik önem arz eden yapılar olarak tasnif edilmelerine ilk kez Ahmet Cevat Emre'nin Türk Dilbilgisi (1945) adlı gramer eserinde rastlanmaktadır. Burada zarflar herhangi bir sözcük kategorisi altında yer almadan 'söz dizimi bakımından kelimeler' bölümünde işlenmiştir.¹³⁶ Bu yaklaşım zarfların sentaktik unsur olarak ele alınışlarının bir prototipi kabul edilebilir. Çalışmalarda zarfların sözcük türü çerçevesinden çıkarılıp sentaktik birer yapı olarak değerlendirilmeleri sonraki çalışmalarda yer almıştır. Fikret Turan, Türkçede Zarflar Üzerine adlı çalışmasında zarfların bir anlam sınıfı olduğunu, standart bir yapı sergilemeyip sıfatlar, çekim ekleri, tekrar grupları, edatlar, son çekim edatları, zarf-fiiller ve sıfat-fiillerin cümlede zarf olarak görev alabildiklerini, özetle belirli basit yapılar dışında birçok morfo-sentaktik yapının zarf anlamları üstlendiğini belirtmiştir. H. Ö. Karpuz zarfların sözcük türü olarak değerlendirilmesinin yanlış olduğunu ancak söz dizimsel bir öge olarak ele alınabileceklerin ifade etmiştir.¹³⁷ Günay Karaağaç da gramerinde zarfları 'söz dizimdeki işlevlerine göre isimler' başlığı altında ele almıştır.¹³⁸

Türkçe gramerlerde sözcük türü ciheti ile cümle unsuru olma durumlarının birbiriyle karıştırıldığı söylenebilir. Bununla ilintili olarak bazı gramerlerde zarfların cümlede özne, yüklem, tümleç olarak kullanılabildikleri¹³⁹ şu örneklerle yer almıştır:

*“Yarın, dünya kadınlar günü olması dolayısıyla bizler için önemli bir gündür.”*¹⁴⁰

*Yarını düşünmüyorum, bugünü düşünüyorum.”*¹⁴¹

Burada zarfların cümlede özne olarak yer alabildikleri görüşü bir çelişkiyi de beraberinde getirmektedir. Bilindiği üzere, sözlük biriminin özne veya nesne olarak söz diziminde yer alması ancak ad olarak kullanılmasıyla ilişkili bir hâldir.¹⁴² Bu örneklerden de anlaşılacağı üzere Türkçe gramerlerde sözcük türü ve sentaktik unsur

¹³⁶ A. Cevat Emre, *Türk Dilbilgisi - Türkçenin Bugünkü ve Geçmişteki Gelişimleri Üzerine Gramer Denemesi*. (İstanbul: İstanbul Cumhuriyet Matbaası, 1945), 359.

¹³⁷ Karpuz, “Türkiye Türkçesindeki Zarfların İşlevsel ve Yapısal Özellikleri”, 27-28; Karpuz, *Türkçede Zarflar*, 15.

¹³⁸ Karaağaç, *Türkçenin Dil Bilgisi*, 420.

¹³⁹ Korkmaz, *Türkiye Türkçesi Grameri Şekil Bilgisi*, 453.

¹⁴⁰ Haydar Ediskun, *Yeni Türk Dilbilgisi*, 351.

¹⁴¹ Korkmaz, *Türkiye Türkçesi Grameri Şekil Bilgisi*, 453.

¹⁴² Karaağaç, *Türkçenin Dil Bilgisi*, 425.

şeklindeki ayrımın pek anlaşılmamış olduğu görülmektedir.¹⁴³ Burada zarfların cümlede özne, yüklem, nesne gibi unsurlar dışında ancak müstakil olarak yer alabilecekleri unutulmamalıdır.

2.3. Zarf Konusundaki Muhtelif Tasnifler

J. Deny'nin anlam temelli tasnifi asıl zarflar, yer zarfları, zaman zarfları ve durum zarfları olmak üzere dört bölümden oluşmaktadır. Asıl zarflar olarak nitelendirilen zarf türü diğer zarf tasniflerinde az rastlanan bir türdür. Deny, burada en üstünlük zarfı, olumlama/red ifadeleri,¹⁴⁴ zarf deyimleri (güzel, tamam, isabet, şüphesiz) gibi yapılarla yer vermiştir.¹⁴⁵ Burada 'asıl zarflar' ile sadece zarf olarak kullanılabilen isimlere, kesinlikle değişmez zarflara işaret edilmiştir. Diğer tasniflerde yer-yön zarfları biçiminde gördüğümüz sınıf, bu tasnifte 'yer zarfları' başlığıyla mevcuttur. Yer zarflarını dışarı türünde yer zarfları 'dışarı, içeri, ileri, geri, yo(u)karı, geri, beri, aşağı, öte, karşı', bura örneğindeki yer zarfları¹⁴⁶ 'bura, şura, ora, nere; buraya, şurada, oradan; nereye, nerede, hani, kanda, nereye' yer zarfı olarak kullanılabilen adlar ve sıfatlar 'üst, alt, ön, arka, art; önde durmak, arkaya bakmak, ortadan kaldırmak; sağ, sol, yakın, uzak, ırak; sağda oturmak, sola sapmak, uzaktan dönmek' ve iyelik (çoğul) ekiyle yer zarfları 'konağın yokarısı, trenin ilerisi; yukarılarda, uzaklara gitmek' olmak üzere dört grupta ele almıştır.¹⁴⁷

Zaman zarfları, asıl zaman zarfları, zaman zarfı işini de görebilen kelimeler ve ifadeler şeklinde iki grupta toplanmıştır. Tasnifinin ilk kısmını teşkil eden asıl zarflar olarak nitelendirdiği gruptan farklı olarak zaman zarflarında sadece Türkçe kökenli zarfların asıl zaman zarfları kapsamına alındığı görülmektedir.¹⁴⁸ Zaman zarfı fonksiyonu ile kullanılan kelime ve ifadelerin, köken bakımından çeşitlilik gösterdiği özellikle Arapça ön ek, edat ve kelimelerin zaman zarfları olarak verildikleri görülmektedir.¹⁴⁹ Durum

¹⁴³ Diğer gramerlerden farklı olarak G. Karaağaç'ın gramerinde 'sözlükte zarf' ve 'söz diziminde zarf' olmak üzere iki ayrı tanıma yer verilmiştir. Bk. Karaağaç, *Türkçenin Dil Bilgisi*, 427.

¹⁴⁴ Ali Ulvi Elöve, Deny'nin evet hayır gibi tasdik ve inkar ünlemlerini, zarf sayarak asıl zarflar içinde zikretmesini hatalı bulmaktadır. Bk. Jean Deny, *Türk Dil Bilgisi*, 234.

¹⁴⁵ Deny, *Türk Dil Bilgisi*, 234-235.

¹⁴⁶ Elöve, Deny'nin yer bildiren sözcükleri zarflık durumları olarak adlandırdığı yönelme, bulunma, ayrılma halleriyle zarf addetmesini kendi dilindeki biçimlere denk sayması ile ilişkilendirmiş ve bunların aslında ismin halleri ve çekimleri olduğunu belirtmiştir. Deny, *Türk Dil Bilgisi*, 238.

¹⁴⁷ Deny, *Türk Dil Bilgisi*, 236-243.

¹⁴⁸ Deny, *Türk Dil Bilgisi*, 244-245.

¹⁴⁹ Deny, *Türk Dil Bilgisi*, 249.

zarflarını gayet geniş biçimde ele alan Deny, esasen farklı kelime kategorilerine dahil olan bazı yapıları durum zarfı olarak aktarmıştır.¹⁵⁰ Burada Deny'nin tasnifinin bazı yönleriyle serbest bir durum arz ettiği söylenebilir. Nicelik zarfları başlığı altında miktar ifade eden kelime, kelime gruplarına, zarflarda karşılaştırmaya yer verilmiştir.¹⁵¹

T. Banguoğlu, gramerinin yapı bilgisi bölümünde işlediği zarfları, zarflar ve çeşitleri; zarflarda karşılaştırma, berkitme ve küçültme; zarfların yapısı olmak üzere üç bölümlenmeyle aktarmıştır. Zarflar ve çeşitleri başlığı altında gerçekleştirme, yer-yön, zaman, nitelik, tarz/suret, miktar zarflarını ele almıştır. Banguoğlu'nun gerçekleştirme zarfları olarak adlandırdığı zarflar kendinden sonraki gramerlerde görülmeyen bir zarf bölümlenmesidir. Bu zarflar, doğrudan doğruya sıfatın varlığı-yokluğu, fiilin olup bitmesi ile ilgili zarflar olarak tanımlanmış olup¹⁵² 'evet, hayır, peki, elbette, tabii, yok, asla, katiyen' gibi ifadeler, dilek ve ihtimal bildiren kelimeler bu kapsamda işlenmiştir.¹⁵³ Yer-yön zarfları ise 'nereye, nerede, nereden' sorularını cevaplamaya yarayan zarflar olarak tanımlanmış ve örnekleri şu şekilde verilmiştir: aşağı bakmak, dışarı çıkmak, önden gitmek, içeri, dışarıya, ileriden, öteye.¹⁵⁴ Nitelik zarfları fiile sorulan 'nasıl?' sorusuna; tarz/suret zarfları ise 'nice?, ne türlü?, ne yolda?' sorularına cevap veren zarflardır. Tasnifinin ikinci bölümünü oluşturan 'zarflarda karşılaştırma, berkitme zarfları ve küçültme zarfları' sıfat kategorisiyle bağ kurduğu zarf oluşumlarındandır.¹⁵⁵ Başka tasniflerde miktar zarfları içinde işlenen karşılaştırma zarfları, burada müstakil olarak ele alınmıştır. Eşitlik, artıklık ve üstünlük olmak üzere üç tür biçiminde verilmiştir. Eşitlik derecesinde 'kadar' nicelik yönünden, 'gibi' nitelik yönünden eşitliği

¹⁵⁰ Ekleme manasıyla *dahı>dA* yapısı zarf olarak verilmiştir ki burada sözcük türlerinin birbirine karıştırıldığı aşıkardır. Zarf olarak ele alınan bu yapı cümlede sentaktik bir unsur olarak bağlaç işlevinde kullanılan, kelime kategorisi bakımından edattan başka bir şey değildir. Bk. Ahmet Şefik Şenlik, "Türkiye Türkçesinde Cümle Bağlacı Olarak Kullanılan 've' Ve 'dA' Hakkında Bazı Mülâhazalar", *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi* 54/54 (Aralık 2016), 111-127. Ekleme, mukabil oluş anlamları veren yapılara eşlik eden bu bağlacın 'ben de, bir de' gibi biçimleriyle zarf olarak aktarıldığı görülmektedir. Bk. Deny, *Türk Dil Bilgisi*, 256-257.

¹⁵¹ Deny, *Türk Dil Bilgisi*, 280-83.

¹⁵² Banguoğlu, *Türkçenin Grameri*, 372.

¹⁵³ Banguoğlu, *Türkçenin Grameri*, 372. Hatırlayacak olursak, Deny'nin gramerinde de evet, hayır cinsinden ifadeler zarf olarak ele alınmıştı. Bu yapılar sonraki çalışmalarda ünlem, edat kategorileri içinde işlenecektir. Bk. Ergin, *Türk Dil Bilgisi*, 351.

¹⁵⁴ Yer-yön zarflarında çekimli/çekimsiz biçimlerin zarf olarak ele alındığı görülmektedir. Bk. Banguoğlu, *Türkçenin Grameri*, 373-374.

¹⁵⁵ Ergin, *Türk Dil Bilgisi*, 373, 375-376.

sağlayan iki takı olarak aktarılmıştır.¹⁵⁶ Artıklık derecesi seçimlik ‘daha’ ile üstünlük derecesi ise ‘en’ yapısı ile verilmiştir. Önüne geldikleri sıfat ve fiillerde vasfın, yada kılının yoğunluğunu salt olarak arttıran zarflar olarak tanımlanmış olan berkitme zarfları (*adverbe intensif*) ‘besbelli, apaçık, büsbütün, dosdoğru’ gibi ilk hecenin türlü biçimlerde tekrarlanması ile; ‘erken erken, az az, yavaş yavaş’ gibi sıfatların ikileme biçimini almasıyla; ‘dükkan dükkan, adım adım, tane tane’ gibi isimlerin ikileme yapılması ile üç biçimde verilmiştir.¹⁵⁷ Küçültme zarfları (*adverbe diminutif*) ise önüne geldikleri sıfat ve fiillerde, belirtme değerini azaltan zarflar olarak tanımlanmışlardır.¹⁵⁸ Bu zarflar bazı morfemler kısa+ca (biraz kısa), kısa+rak (oldukça kısa), kısa+cık (pek kısa) örneklerinde olduğu gibi bazı morfemlerle oluşturulmuştur.¹⁵⁹ Yapıları yönüyle zarflar, kök olan zarflar, başka kelime sınıflarından zarflar, isimden üreme zarflar, fiilden üreme zarflar ve birleşik zarflar olmak üzere beş kısımdan oluşmaktadır. Kök zarfları, sayıca az, tek heceli, çözümü zor olan asıl zarfların oluşturduğu belirtilmektedir.¹⁶⁰ Başka kelime sınıflarından zarflar, isim ve sıfat gibi sözcük türlerinden teşekkül eden zarflardır. İsimden üreme zarflar ise isim köklerine belirli eklerin eklenmesiyle oluşmuş zarflar olup addan gelenler, sıfattan gelenler, zamirsi zarflar olmak üzere üç kısımdır.¹⁶¹ Zamirsi zarflar olarak adlandırılan grubun işaret zamirlerine belli morphem ve takıların eklenmesiyle oluştukları söylenebilir. Fiilden üreme zarflarda, çoğu klişe biçim olan zarf-fiil eklerinden örnekler verilmiştir. Yapı bakımından zarfların son bölümünü ise birleşik zarflar oluşturmaktadır. Burada zikredilen *öğleden sonra, *enaşağı, *çokiyi gibi biçimlerin¹⁶² gerçekte birleşik zarf olduğu şüphelidir.

Muharrem Ergin’in anlam temelli zarf tasnifi yer zarfları, zaman zarfları, nasıllık-nicelik zarfları, azlık-çokluk zarfları olmak üzere dört kısımdan oluşmaktadır.¹⁶³ Bu tasnifin diğer tasniflere kıyasla pek hacimli olmadığı söylenebilir. Bu durumun Ergin’in bazı istisnalar dışında herhangi bir çekim unsurunu zarf kabul etmemesi ile ilintili olması

¹⁵⁶ Banguoğlu, *Türkçenin Grameri*, 375.

¹⁵⁷ Banguoğlu, *Türkçenin Grameri*, 376-377.

¹⁵⁸ Banguoğlu, *Türkçenin Grameri*, 377.

¹⁵⁹ Banguoğlu, *Türkçenin Grameri*, 377.

¹⁶⁰ Banguoğlu, *Türkçenin Grameri*, 380.

¹⁶¹ Banguoğlu, *Türkçenin Grameri*, 381-383.

¹⁶² Banguoğlu, *Türkçenin Grameri*, 385.

¹⁶³ Ergin, *Türk Dil Bilgisi*, 259-262.

muhtemeldir. Ergin'in bu tasnifinde zarfların ismin kelime grupları içinde görevli sözcükler olduğu fikri nedeniyledir ki tasnifindeki bazı zarf türlerindeki tanımlarda zarfların aslında birer isim olduklarına vurgu vardır.¹⁶⁴ Yer zarfları, hemen hemen tümü yön ifadesi taşıyan, zarf olarak fiilin yönünü gösteren isimler biçiminde nitelendirilmiş olup 'ileri, geri, aşağı, yukarı, içeri, dışarı, beri' örnekleri verilmiştir.¹⁶⁵ İlave olarak 'alt et, yan gel-, karşı gel-, karşı dur-, uzak dur-, yakın gel-' yapıları zikredilmiştir.¹⁶⁶ Zaman zarfları bahsinde 'şimdi, yarın, yazın, sabahları, önceden, daima, derhal' gibi zarf olarak kullanılan zaman isimleri, klişe vasıta ekli, çokluk+iyelik ekli, klişe +dAn biçimler, Arapça-Farsça alıntı yapılar görülmektedir. Nasıllık-nicelik zarfları bir diğer deyişle hâl zarflarını, "iyi, güzel, doğru" gibi yalın vasıflandırma sıfatları, "çocukça, güzelce, kardeşçe; öyle, böyle, şöyle" örnekleri gibi isim ve sıfatlara ilave edilen ekler, "ansızın, bençileyin, sençileyin" klişe ekli sözcükler oluşturmaktadır.¹⁶⁷ Ergin'in tasnifinin son bölümünde azlık-çokluk zarflarına yer verilmiştir. Burada sayıca az, miktar derece bildiren 'en, daha, çok, pek, çok, az, biraz; fevkalade, fazla, gayet, harikulade' gibi zarflar yer almaktadır. Bunların içinde 'en' yapısı önüne geldiği sıfat ve zarfı en üstünlük bakımından derecelendirdiği 'daha' zarfı ise karşılaştırma görevi gördüğü belirtilmiştir.¹⁶⁸

F. Turan'ın *Türkçede Zarflar Üzerine* isimli makalesinde yer alan zarf tasnifinin, zarfların ele alınış biçimi ve sistemi bakımından aktardığımız önceki zarf tasniflerden ayrıldığı görülmektedir. Fonksiyon yönüyle zarflar, fiil ve sıfat dışında fiilimsileri, diğer zarfları ve tüm cümleyi niteleyen unsurlar olarak daha geniş bir kapsamda tanımlanmıştır.¹⁶⁹ Zarflar, fonksiyon, semantik, yapı olmak üzere üç başlık altında tasnif edilmişlerdir. Fonksiyon başlığı altında, yukarıda geçtiği üzere zarfların niteleme kapsamlarına yer verilmiştir. Anlam bakımından zarfların zaman, şart, yer-yön, tarz ve benzerlik, sebep, sonuç, amaç, derece, azlık-çokluk, cevap; red veya tasvip olmak üzere dokuz grupta tasnif edildikleri görülmektedir.¹⁷⁰ Yapı bakımından zarflar, gerçek zarflar, sıfatlar, klişe biçimler, Arapça ekli oluşumlar, Farsça ekli oluşumlar, çekim ekli

¹⁶⁴ Ergin, *Türk Dil Bilgisi* 258-261.

¹⁶⁵ Ergin, *Türk Dil Bilgisi* 259.

¹⁶⁶ Ergin, *Türk Dil Bilgisi* 260.

¹⁶⁷ Ergin, *Türk Dil Bilgisi* 261.

¹⁶⁸ Ergin, *Türk Dil Bilgisi*, 262.

¹⁶⁹ Turan, "Türkçede Zarflar Üzerine", 302.

¹⁷⁰ Turan, "Türkçede Zarflar Üzerine", 303.

isim grupları, tekrar grupları, edatlar, son çekim edatları, zarf fiiller, sıfat fiiller, yan cümleler biçiminde cümlede zarf görevi gören yapılar olarak verilmiştir.¹⁷¹

Turan'ın zarf tasnifinin genişletilmiş biçimi *Adverbs and Adverbial Constructions in Old Anatolian Turkish* adlı çalışmadır. Bu çalışmada Eski Anadolu Türkçesindeki zarflar ve zarfımsı yapılar oldukça ayrıntılı bir tasnifle sunulmuştur. Bir önceki zarf tasnifiyle benzer bir sistem takip etmekle birlikte bu tasnifi soru zarfları, cümle önu zarfları, durum zarflarına bazı ilavelerle zenginleştirilmiştir. Turan'ın bu çalışmasında zarflar işlev, yapı, soru, anlam, cümle zarfları biçiminde beş sınıfta incelenmiştir. İşlev bakımından fiil, fiilimsi, sıfat, zarf ve bütün olarak cümle niteleyicisi olarak aktarılmışlardır.¹⁷² Turan'ın bu iki tasnifinde görülen zarfların bir bütün olarak cümleleri nitelediği yönündeki işlevi, diğer gramerlerimizde rastlanmayan bir yaklaşımdır. Bu yaklaşım daha ziyade yabancı kaynaklarda yer almaktadır.¹⁷³ Yapı bakımından zarf tasnifi sözlük birimi (lexeme) olarak zarflar, çekimli morfo-sentaktik birim olarak zarflar, kalıplaşmış yapılar, tekrarlı kelime grupları, isim veya sıfattan oluşan kelime grupları, eş anlamlı kelime grupları, zıt anlamlı kelime grupları, edatlı kelime grupları, zarf fiiller ve yan cümlecikli yapılar olmak üzere on gruptan oluşmaktadır. Turan'ın bu tasnifinde yer alan ancak önceki tasniflerde göremediğimiz soru zarfları türü zaman, yer, tarz, miktar ve derece, sebep-sonuç-amaç zarflarında bilgi gerektiren durumlarda kullanılan yapılar olarak ifade edilmiştir.¹⁷⁴

Turan'ın tasnifinin en hacimli bölümü olan zarfların anlam yönünden tasnifi, yer-yön zarfları, zaman zarfları, tarz zarfları, sebep zarfları, derece, çıkarım ve sonuç zarfları, amaç zarfları, şart zarfları, ayırlık zarfları, ödün zarfları, vasıta-birliktelik zarfları olmak üzere on bir başlıktan oluşmaktadır.¹⁷⁵ Bu zarf tasnifinin literatürdeki birçok tasnife kıyasla oldukça gelişmiş bir tasnif olduğunu söylemek mümkündür. Bununla birlikte tasnifinde yer verilen ayırlık, ödün, çıkarım-sonuç ve şart zarfları önceki tasniflerde görmediğimiz zarf türlerini oluşturmaktadır. Zarfların anlam yönünden tasnifinde biçim+anlam temelli bir işleyiş mevcut olup zarflar yalın, çekimli, çekimli

¹⁷¹ Turan, "Türkçede Zarflar Üzerine", 304-305.

¹⁷² Turan, *Adverbs and Adverbial Constructions in Old Anatolian Turkish*, 15.

¹⁷³ Göksel – Kerslake, *Turkish: A Comprehensive Grammar*, 193; Johanson, "The Structure of Turkic", 51.

¹⁷⁴ Turan, *Adverbs and Adverbial Constructions in Old Anatolian Turkish*, 38.

¹⁷⁵ Turan, *Adverbs and Adverbial Constructions in Old Anatolian Turkish*, 42.

kelime grupları, edat grupları, tekrar grupları, fiilimsiler, yan cümleciklerle kurulan biçimler olarak verilmiştir. Turan'ın tasnifinin genel manada gelişmiş olmakla birlikte bazı noktalarda karmaşık bir durum sergilediği söylenebilir.¹⁷⁶ Tasnifinin son bölümünü cümle önü zarflar (*pro-sentence adverb*) oluşturmaktadır. Bunlar 'evet, hayır, elbette, pes, hiç, hassa, hâşâ, el-kıssa, inşaallah, olsun, yok' benzeri genellikle cümlenin başında bulunup olumlu olumsuz fark etmeksizin tasdik amacıyla kullanılan basit zarflar olarak izah edilmiştir.¹⁷⁷ Cümlenin bilfiil içinde yer alan fiile tâbi bir unsurun cümle başında yer alarak cümleleri nitelemesi gibi bir işlevinin olmadığı kanaatindeyiz. Bunlar ancak diskur ifadeleri altında değerlendirilebilir.

H. Ö. Karpuz, müstakil olarak zarfları ele aldığı "*Türkçede Zarflar*" isim çalışmasında bir corpus üzerinden oldukça ayrıntılı bir tasnif sunmuştur. Zarflar, yapı ve işlev olmak üzere iki başlık altında incelenmiştir. Yapıları bakımından zarflar *tekli* ve *birleşik* zarflar olmak üzere iki grupta verilmiştir. Tekli zarflar ek alıp almama durumlarına göre yalın türemiş zarflar olmak üzere iki ana başlıkta verilmiştir.¹⁷⁸ Birleşik zarflar başlığı altında ise farklı kombinasyonlarda yapılar aktarılmıştır.¹⁷⁹ Tasnifin ikinci bölümünü oluşturan işlev bölümü zarfların semantik yönüyle incelemesini oluşturmaktadır. Burada anlam+yapı temelli bir yol izlenmiştir. Anlam bakımından zarflar, 'tek işlevli' ve 'çok işlevli' olmak üzere verilmiştir. Bu zarflar yapı yönüyle yalın, türemiş, kelime grubu biçimli ve cümlecik olarak işlenmiştir. Anlam bakımından tek işlevli zarflar altında yirmiden fazla zarf türü verilmiştir: niteleme, zaman, yer-yönelme, sebep, nicelik, sıralama, birliktelik, benzetme, tekrar, karşılıklılık, karşıtlık, vasıta, karşılaştırma, görelilik, doğrulama, kesinlik, yeterlik, gösterme, ihtimal, sınırlandırma, şart, ekleme. Çok işlevli zarflar ise zaman-niteleme, yer-niteleme, zaman-yer zarfları olmak üzere bağlama göre anlam kazanan zarf türleri olarak verilmiştir. Bazı tasniflerden farklı olarak bu çalışmada soru zarflarına yer verilmediği görülmektedir.

¹⁷⁶ Tasnifte yer alan "Gişiye *dünyâda* bir yâr hoşdur." "Ayaqlular *buraya* geldügi yoq." cümlelerinde ilk örneğin bütünüyle yüklem ögesi, ikinci örneğin ise dolaylı tümleç belirten bir yapı olmasına rağmen itaik olarak verilen yapılar zarf olarak aktarılmıştır. Bk. Turan, *Adverbs and Adverbial Contructions in Old Anatolian Turkish*, 47.

¹⁷⁷ Turan, *Adverbs and Adverbial Contructions in Old Anatolian Turkish*, 111.

¹⁷⁸ Karpuz, *Türkçede Zarflar*, 20.

¹⁷⁹ Karpuz, *Türkçede Zarflar*, 81.

Z. Korkmaz, zarfların köken, yapı, işlev temelli ayrıntılı bir tasnifini sunmuştur. Zarfların köken bakımından kategorilendirilip ele alınması bu tasnif dışında pek rastlanan bir durum değildir. Tasnifte yapı bakımından zarflar; basit zarflar (yalın), türemiş zarflar (isim ve fiilden türemiş zarflar), kelime grubu yapısındaki zarflar şeklinde üç kısımdır. Türemiş zarfların kendi içinde isimden türemiş zarflar ve fiilden türemiş zarflar olarak ayrıldığı görülmektedir. İsimden türemiş olanlar, isim çekim ekleri ve isim türetme ekleriyle olmak üzere iki kısma ayrılmıştır. Fiilden türemişler fiilden isim kategorisine dönüşenler ve zarf fiil yapısındakiler olmak üzere bölümlenmiştir. Kelime grubu yapısındaki zarflar on iki grupta incelendiği görülmektedir: tekrar grupları, isim tamlaması, sıfat tamlaması, edat grubu biçimindeki zarflar; sıfat fiil grubu, zarf-fiil grubu, ad- fiil grubu biçimindeki zarflar; bağlama grubu biçiminde, kısaltma grubu biçimindeki zarflar, cümle kuruluşundaki zarflar, birleşik kelime yapısındaki zarflar. Yukarıda geçen kısaltma gruplarını fiilimsi gruplarının zaman içinde kısaltılmasıyla ortaya çıkmış bir ekli yapıları oluşturduğu belirtilmiştir.¹⁸⁰ Cümle kuruluşundaki zarflar ise kısa anlatımların yalnız başına yargı bildirme işlevini yitirerek zarflaşmaları olarak betimlenmiştir.¹⁸¹ Korkmaz zarfları son olarak işlevlerine göre bir tasnife tabi tutmuştur. Zarflar işlev bakımından zaman, yer-yön, tarz, azlık çokluk (miktar), soru zarfları olmak üzere beş ana kısımda ele alınmıştır. Zaman zarfları bölümünde, bir düzlem üzerinde yer alan zaman kavramının bazı ibarelerle sınırlandırılıp belirli hale getirilebileceğine değinilmiş ancak tasnifte bu yönde bir bölümlmeye yer verilmemiştir.¹⁸² Yer-yön zarfları bahsinde ‘aşağı, aşağıda, geriye doğru, önde, önünde, tepeden tırnağa, yukarıda, içeri, içeride’ vb. çekimli, çekimsiz zarfların ve hatta kelime gruplarının yer aldığı görülmektedir.¹⁸³ Tarz zarflarını nitelik bildirme ve durum bildirme şeklinde iki gruba ayırmıştır. Durum bildirme zarflarını kendi arasında benzerlik, beraberlik, dilek, hatırlatma, karşılaştırma, kesinlik, pekiştirme, tahmin, tekrarlama, sebep, sınırlama, süreklilik gösterme, şüphe bildirme, yanıt verme bir dizi kategori altında sunmuştur.¹⁸⁴ Bu tasnifte durum zarfları içinde ‘dilek bildirenler’ başlığı altında geçen, sair tasniflerde farklı adlandırmalar ile yer

¹⁸⁰ Korkmaz, *Türkiye Türkçesi Grameri Şekil Bilgisi*, 488.

¹⁸¹ Korkmaz, *Türkiye Türkçesi Grameri Şekil Bilgisi*, 490.

¹⁸² Korkmaz, *Türkiye Türkçesi Grameri Şekil Bilgisi*, 497.

¹⁸³ Korkmaz, *Türkiye Türkçesi Grameri Şekil Bilgisi*, 498.

¹⁸⁴ Korkmaz, *Türkiye Türkçesi Grameri Şekil Bilgisi*, 502.

verilen yapıların zarf olduğu ihtilaflıdır.¹⁸⁵ Bu yapılar zarftan ziyade diskur artikeli özelliği taşımaktadır. Azlık- çokluk (miktar) zarfları, eşitlik derecesi, üstünlük derecesi, en üstünlük derecesi ve aşırılık derecesi gösterenler olmak üzere dört sınıfta toplanmıştır.¹⁸⁶ Eşitlik derecesi nitelikte eşitlik ve miktarda eşitlik olarak ifade edilmiştir.¹⁸⁷ +cA eşitlik eki de miktar belirten işleviyle verilmiştir. Aşırılık derecesi altında ‘çok, fevkalade, azıcık, gayet, epey, epeyce, çok fazla, fersah fersah, haftalarca, sık sık’ gibi zarflar işlenmiştir.¹⁸⁸ Bu türden zarflar, diğer tasniflerde genellikle miktar zarfları altında sıralanmaktadır. Tasnifin soru zarfları ile son bulduğu görülmektedir.

N. Atabay ve diğer araştırmacıların *Sözcük Türleri* isimli çalışmasında zarflar, belirteç başlığı altında görev (anlam) ve biçim olmak iki başlıkta ele alınmıştır.¹⁸⁹ Görev ve anlam başlığı altında zaman, yer-yön, ölçü, niteleme ve durum, gösterme, soru zarfları aktarılmıştır. Tasnif, zarfların tespiti için fiile sorulan sorular noktasında bazı kalıpların dışındadır. Misal olarak zaman zarflarında diğer birçok tasnifte ‘ne zaman? ne vakit?’ şeklinde sorular mevcut iken bu tasnifte ne zamana kadar, ne zamana dek ne zamana değin, ne zamandan beri şeklinde varyantlarla zamanın müddet yönünü ortaya çıkaran soru kalıplarına yer verildiği görülmektedir.¹⁹⁰ Yer, yön belirteçleri başlığı altında çekimli ve çekimsiz olmak üzere yer-yön ifade eden yapılara, çekimli hâllerleriyle ‘bu, şu, o’ zamirlerine yer verilmiştir. Bu zarfların tespiti için fiile sorulacak sorular ‘nereye? nerede? nereden? neresi?’ olarak verilmiştir. Ölçü belirteçleri başlığı altında önceki tasniflerde görüldüğü gibi eşitlik, üstünlük, en üstünlük, aşırılık belirten zarflar aktarılmıştır.¹⁹¹ Niteleme belirteçlerinde esasen sıfat olup zarf fonksiyonu kazanmış kelimelere, ikilemelerden oluşan zarflara yer verilmiştir. Durum belirteçleri ise kesinlik, yineleme, dilek, umu, olasılık, yanıt, sınırlama, koşul, üleştirme, yaklaşıklık olmak üzere

¹⁸⁵ Korkmaz’ın ‘Allah vere, inşallah, bari, keşke, sağlıcakla, güle güle, varsın’ gibi dilek bildiren zarflar altında verdiği bu yapıları Göksel-Kerslake *modal adverbials* başlığı altında işlemiş olup ‘konuşanın bir söz ile açıklanan duruma karşı tutumunu gösteren zarflar’ olarak tanımlamıştır. Fikret Turan’ın tasnifinde ise bu türden yapıların ‘concession’ ‘ödün’ ve ‘pro-sentece adverbs’ ‘cümle önü zarfları’ olarak işlendiği görülmektedir. Bk. Turan, *Adverbs and Adverbial Constructions in Old Anatolian Turkish*, 108, 111;

Göksel – Kerslake, *Turkish: A Comprehensive Grammar*, 195.

¹⁸⁶ Korkmaz, *Türkiye Türkçesi Grameri Şekil Bilgisi*, 517.

¹⁸⁷ Nitelikte eşitliğin ‘gibi’ nicelikte eşitliğin ise ‘denli, kadar’ kelimeleriyle sağlandığı aktarılmıştır. Bk. Korkmaz, *Türkiye Türkçesi Grameri Şekil Bilgisi*, 519.

¹⁸⁸ Korkmaz, *Türkiye Türkçesi Grameri Şekil Bilgisi*, 520-522.

¹⁸⁹ Atabay vd., *Sözcük Türleri*, 85,100.

¹⁹⁰ Atabay vd., *Sözcük Türleri*, 86.

¹⁹¹ Atabay vd., *Sözcük Türleri*, 89-90.

on başlık altında sunulmuştur.¹⁹² Tasnif, diğer tasniflerden farklı olarak gösterme belirteci (*işte*) ile son bulmuştur.

¹⁹² Atabay vd., *Sözcük Türleri*, 91-96.

BÖLÜM III: ZARFLARIN TASNİFİ

Bu bölümde kaynak metinde yer alan zarfların morfolojik, semantik ve köken bakımından tasnifi yapılacaktır.

1. Morfolojik Açıdan Zarflar

Yapı bakımından zarflar sözlük birim olarak zarflar, çekimli morfo-sentaktik birim olarak zarflar, kelime grubu biçimli zarflar olmak üzere üç grupta ele alınabilir. Bir önceki bölümde, zarfların kategori olarak sınırları belli olmayan bir sınıf olduğundan, diğer sözcük türleri, çekim, türetim ekleri gibi birçok morfo-sentaktik yapıdan zarf oluşturma amacıyla istifade edildiğinden bahsedilmişti. Burada ise yapıları yönüyle zarflara değinilecektir. Zarf yapma teknikleri içinde morfolojik olarak zarf olan sözlük birimler, zarf fonksiyonundaki sıfatlar, isim ve sıfatlara eklenen bazı morfemlerle oluşturulan zarflar zikredilebilir. Bir başka zarf yapma tekniği ise fiil köklerine zarf fiil ekleri ilave edilmesiyle gerçekleşmektedir. Bu zarf yapma biçimi, fiil kökenli yapıların çalışmanın kapsamı dışında tutulması sebebiyle tasnifte yer almayacaktır.

1.1. Sözlük Birim Olarak Zarflar

Sözlük birim olarak zarflar, kendi içinde yalın zarflar ve zarf fonksiyonundaki sıfatlar olmak üzere iki grupta ele alınabilir.

1.1.1. Yalın Zarflar

Türkçede sayıca son derece sınırlı zarflara karşılık gelen bu zarflar,¹⁹³ yapıları bakımından kökü tayin edilemeyen bazı kök biçimler veya yalın sözcüklere işaretler.¹⁹⁴ Basit olarak nitelendirilebilecek bu zarfların büyük bir kısmını zarf olarak kullanılan zarf isimleri ve yabancı menşeli kelimeler oluşturmaktadır.

“binā'en-aleyh muttalib, şeybe'yi görmeğe mecbūr olarak *hemen* mekke'den kalkıp medīne'ye gitti.” 1.50

“...dün mugīre, sana *hayırhāhāne* nasīhat eylemiş ve bu gün desīsekārāne sözler söylemiş.” 11.8

¹⁹³ Johanson, *Turkic*, 763.

¹⁹⁴ Turan, *Adverbs and Adverbial Constructions in Old Anatolian Turkish*, 21. Morfolojik olarak zarfların tasnifinde bazı başlıklandırmalar Fikret Turan'ın bu eserinden yapılmıştır.

“ba‘dehu minberden inip ögle namāzını kıldı ve *yine* minbere çıkıp evvelki sözünü tekrārladı.” 1.344

“zann ederim ki siz buradan *henūz* kalkmadan onların atlarının alınlarını göreceksiniz.”

1.197

“ebū tālibin resūl-i ekrem ile iftihār eylediği ve onun nübüvvetini *kalben* tasdik ettiği, ba‘zı eş‘ārından anlaşılır.” 1.101

“...muhārebe şiddet bulup da başımız sıkıya geldiği vakit biz, *hep* resūlullāh’a sığındık.” 1.306

“... *yarın akşam* bizim yanımızda iftār edeceksin diye buyurmuş.” 1.689

“lākin *aslā* fütūr getirmeyip yerinde sebāt etti.” 1.265

“seyfullāh ise *hīç* telaş etmeyerek hürmüz’ü i‘dām ile elbisesini aldı.” 1.453

“zīrā, resūlullāh *dā’imā* onu yād eylerdi ve kurbān kesip etinden onun müte‘allikātına ihdā ederdi.” 1.371

“... emīrū’l mü’mīnīn *fec’aten* fevt oldu.” 11.239

“urbāndan ba‘zıları dahi *hakīkten* ma‘zūr olmadıkları halde bir takım azār-ı vāhiye serd ederek sefere gitmemek üzere ruhsat aldılar.” 1.323

“hele sabah olsun da varıp şu herīfe ya‘ni ebū cehl’e bulaşayım ve *lisānen* olsun öcümü alayım.” 1.136

“abbās ise bu keyfīyeti muzafferāne velīd bin utbe’ye, o dahi pederi utbe bin rebīa’ya ve o dahi ba‘zı kesāna ifāde etmiş.” 1.135

“cābir ise yalnız resūl-i ekrem’i da‘vet etmiş olup...” 1.212

“nihāyet devesini sinirlediler.” 1.444

“ba‘dehu resūl-i ekrem, hilāl-i ramazān-ı şerifte *sālīmen* medīne’ye vusūl buldu.” 1.327

“*evvelā* beyt-i şerīfe girip tavāf etsek ve ikişer rek‘at namaz kılsak.” 1.385

“doğru söyledin ve bana *hālīsāne* nasihat eyledin.” 1.544

1.1.2. Zarf Fonksiyonunda Sıfatlar

Asıl zarf olarak kabul edilen kelimelerin sayıca az olduğu Türkçede, zarf yapma yolları bakımından sıfatlardan istifade edildiğinden bahsedilmiştir. Zarf yapma fonksiyonundaki morfeplerin sınırlı olması, herhangi bir morfolojik işaretleyici olmaksızın sıfatların zarf fonksiyonuyla istifadesini sağlamıştır.¹⁹⁵ Bu yolla neredeyse tüm sıfatlar -özelikle niteleme sıfatları- zarf işlevinde kullanılmaktadırlar.¹⁹⁶ Cümlede zarf fonksiyonunda ağırlıklı olarak fiilleri ve fiilimsileri çoğu zaman tarz ve derece bakımından nitelemektedirler.¹⁹⁷

“bu cihetle hâtemü’l enbiyâ hazretleri, dürr-i yetîm gibi anası karnında iken *tek* ve yetîm kaldı.” 1.53

“hattâ gece orduda âteş yanmasını *sıkı* yasak ederek ... diye i’lân eyledi.” 1.269

“fakat küfelilerin ahlâkı fâsid olmağla velîd’den hoşlandılar ve hayli müddet onunla *hoş* geçindiler.” 1.615

“binâ’en-aleyh vahşî *serbest* gezerdi. lâkin resûl-i ekrem’e aslâ görünmezdi.” 1.300

“... bir şahış benim hakkımda *şöyle böyle* diyor...” 1.324

“... istişâre ettiğinde sözü *doğru* söyle ki meşveret *doğru* olsun.” 1.466

“... ve bir aralık bünyâmîn’i *tenhâ* bulup...” 1.14

“biz hırsızlara *böyle* cezâ ederiz.” 1.15

“*güzel* söyledi vakâr ile oturdu.” 1.428

1.2. Çekimli Morfo-Sentaktik Birim Olarak Zarflar

Türkçede zarf yapımında başka dillerdeki gibi bu kategoriye has yaygın işaretleyicilerin mevcut olmaması cihetiyle genellikle diğer sözcük türleriyle ortak morfepler kullanılmaktadır. Sözcüklerin zarf fonksiyonu kazanması isim veya sıfatlara eklenen *zarflaştırıcı ekler* (adverbialiser) vasıtasıyla da mümkün olabilmektedir. Burada zarf yapan morfepler *mutlaka zarf yapanlar*, *genellikle* ve *bazen zarf yapanlar* şeklinde bölümlenip tahlil edilecektir.

¹⁹⁵ Turan, *Adverbs and Adverbial Constructions in Old Anatolian Turkish*, 21.

¹⁹⁶ Ergin, *Türk Dil Bilgisi*, 261; Kornfilt, *Turkish*, 91; Lewis, *Turkish Grammar*, 193.

¹⁹⁷ Turan, *Adverbs and Adverbial Constructions in Old Anatolian Turkish*, 21–22.

1.2.1. Mutlaka Zarf Yapan Morfemler

Burada isim köküne eklendiklerinde daima zarf yapan kalıplaşmış zarf türetme eklerine yer verilecektir. Bu eklerden oluşan zarflar zaman manası veren zarfları oluştururlar.

+In

Kalıplaşmış bir vasıta eki olan bu ek, isim köküne eklenerek zaman zarfları oluşturur.

“*kışın* yemene ve *yazın* şām’a giderler...” 1.50

“... ve ap-ansızın mısır’dan çıkıp onları sāhiblerine verememişler idi.” 1.25

+ra

Sıfat köküne eklenen bu ek, zaman ve zarf bağlaçlı yapıları oluşturur.

“mülūk-i esbātın pāy-i tahtı ibtidā nāblus olup *sonra* sāmiriye ya’ni sebastiye şehrini binā ettiler.” 1.31

“lākin mesrūk, *sonra* bu tehallüfünden nādım olarak āhir ömrüne kadar tevbe ve istiğfār etmiştir.” 11.77

“işte bu vechile tūfanın hükmü altı ay kadar sürdü. *sonra* allāh’ın emri ile yağmurların arkası kesildi ve sular çekildi.” 1.5

+(le)yin

İsim köküne eklenen bu ek, zaman zarfları oluşturur.

“*sabāhleyin* ātike, bu rü’yâyı birāderi abbāsa söylemiş...” 1.135

“ferdāsı *öğleyin* ebu bekri’s-sıddīk radiyallāhu anh hazretlerinin hānesine vardı.” 1.114

“mūsa aleyhisselām ise bir vakit ta’yīn ederek bütün beni isrā’il ile haberleşti ve *geceleyin* onları mısır’dan çıkardı.” 1.23

1.2.2. Genellikle Zarf Yapan Morfemler

Burada isim ve sıfatlara eklenerek umumiyetle zarf yapan morfemler aktarılacaktır.

+cA

+CA eşitlik eki, isim ve sıfatlara eklenerek zaman, tarz ve miktar zarfları oluşturur.¹⁹⁸

“İsevîler, yer altlarında ve mağara ve mahzen gibi yerlerde *gizlice* ibâdet ederlerdi.” I.44

“lâkin vaktiyle şerî‘at-i İsevîyenin usûl ve furû‘u *güzelce* zabt olunamadığından iş, piskoposların ellerine kaldı.” I.44

“lâkin hazret-i eş‘iyâ aleyhisselâm, âsuriye askerinin min-tarafillâh münhezim olacağını *evvelce* haber verdi.” I.35

“yâ resûlallâh! eğer içlerinden birisi *şöylece* önüne bakıverseydi bizi görürdü.” I.116

“... huzûr-ı nebevîde *haylice* mücâdele ettiler.” I.241

“... ve ba‘zıları saftan hâric durmağla mübârek elindeki asâ ile *hafîfçe* dürterek sırasına getirdi.” I.146

“... ve *kâhîce* hâkimsiz kalıp perîşân olurlar.” I.28

“ba‘dehu yatsı namazını *geççe* kıldırır.” II.166

“resûl-i ekrem, onlara emvâl-i ganâ’imden *ziyâdece* hisse çıkardı.” I.312

+dAn

+dAn klişe olarak zaman zarfı, tarz zarfı ve zarf bağlaç özellikli yapılar oluşturur.

“... ve hazret-i ismâ‘il ile birlikte ka‘be-i mükerreme’yi *yeniden* binâ etti.” I.9

“... ka‘b bin züheyr dahi *sonradan* medîne-i münevvere’ye gelip şu‘arâ-yı islâmiyye’ye mülhak olmuştur.” I.379

“*sonradan* incîl-i şerîf diye meydâna bir çok kitâblar yayıldı.” I.43

“bir gün *sabâhleyin* erkenden hayber’e vardı...” I.251

“meysere ile *eskiden* ülfeti olduğundan onunla görüştü.” I.68

“bir kıbtîyi vurdum, hataen öldürdüm ve *korkumdan* kaçtım.” I.21

“*açlıktan* lâşeler yediler ve nihâyet hazret-i ilyâs’ı arayıp buldular.” I.32

“resûl-i ekremin devesini ammâr ibn-i yâsir radiyallâhu ta‘âlâ anh hazretleri yeder, huzeyfe ibn-i yemân radiyallâhu ta‘âlâ anh hazretleri *geriden* sürer idi.” I.326

¹⁹⁸ Bu ekin bazen ‘Türkçe’ örneğinde olduğu gibi zamanla zarflık özelliğini kaybedip yapım eki fonksiyonu kazandığı görülür. Ancak bu fonksiyonu ile bazı çalışmalarda zarf olarak değerlendirilmiştir. Bk. Göksel – Kerslake, *Turkish: A Comprehensive Grammar*, 191.

1.2.3. Bazen Zarf Yapan Morfemler

Bazen zarf yapan morfemleri, ekseriyetle isim ve fiil köklerine eklenen çekim ve yapım ekleri oluşturmaktadır. Bunlardan bazıları sıfat türetmede kullanılan morfemler olup fiil niteleyicisi olarak zarf fonksiyonunda kullanılırlar.

+A

Zaman ifade eden kelimelere eklenip zaman zarfları oluştururlar.

“şu etrâfımızdaki arab bir sabâh üzerimize toplansa *akşama* kalmayız.” I.429

+(s)I

Bazı isim köklerine eklenen iyelik ekleri bazen zaman zarfı oluştururlar.

“*ferdâsı* o hâtemü'l enbiyâ hazretleri, m'irâcını ümmetine söyledi.” I.106

+IArI

Çokluk ekine iyelik ekinin eklenmesinden oluşan bu ek zaman ifade eden kelimelere gelerek zaman zarfları oluşturur.

“...âmir bin fûheyre, cebel-i sevr'de bir sürü koyun güder ve *geceleri* sağıp mağaraya bir mikdâr süt götürür idi.” 11

+sXz

İsim köküne eklenip “yokluk, mahrumiyet” sıfatları yapan bu ek fiil niteleyicisi olarak zarf fonksiyonunda kullanılırlar.

“onun üzerine resûl-i ekrem dahi *çâresiz* dışarı çıkıp da meydân cengi etmek üzere karar verdi.” I.171

“*yolsuz* giderlerdi ve hiç bir kavmin yapmadığı fuhşîyyâtı icrâ ederler idi.” I.30

“onlar nasıl osmân'ı *susuz* kodular ise siz de onları *susuz* bırakınız.” II.81

+II

İsim köklerine eklenip sıfat yapan bu ek, fiil niteleyicisi olarak tarz zarfı fonksiyonunda zarflar oluşturur.

“kaldı ki yūsuf’un dīvānı mehābetli olduğundan onun yüzüne pek de *dikkatli* bakamazlardı.” I.13

+gXn

Fiilden isim yapan sıfatlar oluşturmaya yarayan bu ek, zarf fonksiyonunda tarz zarfı olarak kullanılabilir.

“resūl-i ekrem ise *dalgın* yatıyordu.” I.346

+Xk

Fiilden isim yapan bu ek, sıfat olarak kullanılmasının yanında zarf fonksiyonunda tarz zarfı olarak yer alabilmektedir.

“cāriyelere göre tesettür vācib olmayıp onlar *açık* gezerlerdi.” I.254

1.3. Kelime Grubu Biçimli Morfo-Sentaktik Yapılar

1.3.1. Serbest Yapılar

Bu oluşumlar, ikilemeli ve edatlı oluşumlar dışındaki kelime grubu biçimdeki zarf fonksiyonundaki yapılardır.

İsim+ dAn evvel (mukaddem)

Bu biçim zaman zarfları oluşturmaya yarar.

“*hicretten mukaddem* fars devleti, roma devletine galebe ederek...” I.237

“hazret-i osmān tarafından emīr-i mekke olan abdullāh bin āmir-el hadramī *cümleden evvel* bu da‘vete icābet eylemiş.” II.15

“... tufeyl ibn amr devsī radiyallāhu hazretleri ki, *hicretten mukaddem* mekke’ye varıp islām ile müşerref olmuş.” I.252-253

“*benden evvel* iki zāt halīfe olup kitap ve sünnet ile amel ettiler.” II.29

“*ondan evvel* âdem oğulları hayvân derisi giyerdi.” I.4

İsim+ dAn sonra

Bu biçim zaman zarfları oluşturmaya yarar.

“*tūfāndan sonra* yemen diyârında hadramût civârında ahkâf denilen yerde ad kavmi zuhūr etti.” I.6

“... ve *akşamdan sonra* cenāze gönderilip medīne mezāristānı olan bakī civārında duvar ile muhāt bir mahalde defn edilmiştir.” I.692

“ısrār ederseniz muhārebe *bundan sonra* başlayacak.” I.81

“*bey’atten sonra* hazret-i alī nā’ile’nin yanına vardı.” II.6

“*ondan sonra* havāriyyūn İsa aleyhisselāmın vasiyyeti üzere etrāfa dağıldılar.” I.43

Kompleks Oluşumlar

İsim+dAn evvel, *isim+dAn sonra* yapılarının isim ve sıfat gruplarında görülen biçimleridir.

“... ve ferdāsı, *sabāh namazı vaktinden evvel* medīne’ye gelip işittiğini resūl-i ekrem’e ifāde eylemiş.” I.196

“*ād kavminden sonra* şām ile hicāz arasında hicr denilen mahalde semūd kavmi zuhūr eyledi. I.6

“... *feth-i mekkeden evvel* islām’a gelip vahiy kâtibi olmuştu.” I.382

“bunlar *mevsim-i hacdan sonra* medīne’ye geldiler.” I.105

“hazret-i ömer dahi gelip huzur-ı nebevî’de oturdu *bir az mahremāne musāhabetten sonra* üst perdeden söze girişip...” I.279

“*sene-i cedīdenin duhūlünden sonra* dahi medīne-i münevvere’ye elçiler ve meb’ûslar gelip gitmekten hālî olmadı.” I.333

“ba’dehu amr ibni’l ās, tarabulusgarb’a gitti ve *bir ay muhāsaradan sonra* tarabulus’u feth ve muhāfız bulunan rumlar’ı i’dām etti.” I.581

“... *hazret-i mūsā’nın vefātından üç gün sonra* benī isrā’îl’i alıp çölden çıkardı.” I.28

Çekimli Çekimsiz İsim-Sıfat Grupları

Hal ekli/eksiz biçimlerde isim veya sıfat gruplarından müteşekkil zarf oluşumlarıdır. Bu gruplar içinde Arapça ve Farsça terkipler de görülmektedir.

“... ve hemen süvārī ve piyāde her taraftan üzerlerine hücum etmekle kāffesi ibn-i veheb ile berāber ān-ı vāhidde telef oldular.” I.118

“onun üzerine ebū leheb, *gam* ve *kederinden* ağır hasta oldu.” I.145

“nevbet hazret-i alī’ye gelince zūlfikār ile *bir vuruşta* amr’ı katl ü idām eyledi.” I.218

“emr ederseniz *şu hâlde* dīn-i islām’a bir hizmet edebilirim.” I.219

“işte *o esnāda* hāriku’l-āde vukū’attan olarak meşhūr fil vak’ası zuhūr etti.” I.53

“*o vakit* sihirbazlık, ālemde pek revāclı bir san’at olmuş ve her tarafta i’tibār bulmuş idi.

I.22

“dīn-i islām, *bu vechile* intişāra başladıktan o maksad husūle gelmiş idi.” I.337

“fahr-i ālem, ona *bereket ile* du‘ā etti.” I.212

“bārī yarın *hep birlikte* bir şiddetli hücum edelim ve ...” I.220

“tevvec ahālisi mukābeleye kıyām ettiyse de pek *fenā hâlde* bozuldular.” I.588

“hāris bin mürre el-abdī *bu sene* hazret-i alī’den izin alıp gönüllü olarak sind’e gitti.”

I.129-130

“işte *o vakit* yūsuf’un karındaşları dahi ken’ān ilinden kalkıp zahīre almak için mısır’a gitmeğe mecbūr olmuşlar idi.” I.13

“selmān-ı fārisī, īrān ahālīsinden olup *bir aralık* esīr düşerek...” I.374

“... asākır-i islāmiyye’nin meydan-ı muhārebede böyle merdāne ve fedākārāne davranışına düşman askeri, *hayret nazarıyla* bakıp müte‘accib oldu.” I.266

“... seyfullāh hālīd ibn-i velīd radiyallāhu ta‘ālā anı hazretleri, bin nefer benī suleym kabīlesi dilāverleriyle ebu süfyān’ın hizāsına geldiklerinde cümlesi *bir ağızdan* tekbīr aldılar.” I.286

“... cümlesini *bir siyākte* dīn-i islām’a da‘vet buyurmuştur.” I.390

“ekseriyā muhārebeler *mübāreze tarzında* geçti.” II.83

“*o ānda* bir kāhin, fir‘avn’a haber vermiş.” I.20

“*velādet-i muhammediyye hengāmında* benī sa‘d kabīlesinden mekke’ye bir çok süt analar geldi.” I.62

“fakat medīneye giderken *esnā-yı rāhta* ukbe bin ebī muayt ile nadr bin hāris’i katl ettirdi.” I.159

“şöyle ki *vakt-i asrda* küfe’ye gelip kasr-ı hükūmete girdi.” II.275

“*ihtiyarlık vaktinde* ishak aleyhisselāmı doğurdu.” I.8

“ve *hazret-i mūsā’nın vefātından üç gün sonra* beni isrā’ıl’i alıp çölden çıkardı.” I.28

“*ba’de’l hicre* ashāb-ı güzīnin ekseri, ticāret ve felāhet ile meşgūl olarak fırsat buldukça huzūr-ı nebevīye gelirler idi.” I.376

“...ve hemen *bir takrīble* o hazretin mübārek arkasını açıp hātem-i nübüvvet’i gördü.
I.66

Sıfat Grubu+daha

Bu biçim miktar zarfları oluşturmaya yarar.

“*bir müddetçik daha* bizim yanımızda kalsın.” I.62-63

“ondan sonra cümle oğullarıyla berāber *on yedi sene daha* ömür sürdü.” I.18

“... ortalığı *bir mertebe daha* vehim ve dehşet kapladı.” I.18

“... rü’esā-yı mekke’nin *bir derece daha* kuvvetleri azaldı.” I.399

Sıfat+ olarak

Bu zarf yapısı Arapça veya Farsça menşeli sıfatlara gramatikalleşmiş ‘olarak’ yapısının eklenmesiyle oluşmaktadır.

“hāl bu ki benī isrā’ıl, mısır’da iken düğün ve bayram diye kıbt kavminden *eğreti olarak* bir takım altından masnū‘ huliyyāt almışlar.” I.25

“... ka’b onu okurken resūl-i ekrem gāyet *mahzūz olarak* sırtından hırka-i şerīfesini çıkarıp ka’b’a giydirdi.” I.320

“...*piyāde olarak* rebī’a yanına giderken ebu süfyān’ın āzadlısı ahmer karşı geldi.” II.87

“kırk gün tūr’da halvet ve ibādet edip *vāsitasız olarak* cenāb-ı hakk’ın kelāmını işitti.”
I.25

“hazret-i alī, havāricten *me’yūs olarak* onları hālleri üzerine terk edip de şām üzerine hareketi münāsib gördü.” II.115

“... hazret-i osmān’ın ebān ve velīd nām iki oğlu dahi *berāber olarak* huccāc-ı ırāk’ın mīkātı olan zātü ırk nām mevkīfe varmışlar.” II.17

“dahhāk kendi kırsrağını *sālim olarak* bir küçük çadırda saklayıp o āna kadar *piyāde olarak* cenk etmişti.” II.217

“... yezīd bin abdu’l-melik halīfe olmak üzere bir aded ahd-nāme yazıp *mahtūm olarak* recā’ya verdi.” II.298

Kompleks Oluşumlar

Sıfat+ ‘olarak’ yapısının terkipli yapılarda ortaya çıkan şekilleridir.

“...vefātına kadār *kūşe-nişīn-i uzlet olarak* kendisinden sudūr etmiş olan işbu hatāyı yād ile ağlamıştır.” II.48

“... ve yerlerinde *müsterihu’l kalb olarak* kār u kesbleri ile meşgūl olup kalmışlardır.” I.587

1.3.2. İkilemeli Yapılar

Kelime grupları içinde zarf fonksiyonunda geniş bir alanda kullanılan ikilemeli biçimler, iki unsurun isim, sıfat veya zarftan oluştuğu yapılardır. Kaynak metinde tarz bildiren zarf oluşturmada bu yapılardan sıkça istifade edildiği görülmektedir.

1.3.2.1. Tekrarlı İkilemeli Yapılar

İsim veya sıfatların aynen tekrarı veya zıt biçiminden oluşan yapılardır.

“çok def’a görmüşüm ki resulullāh sallallāhu aleyhi ve sellem hazretleri bu ağza *azar azar* su içiriyordu.” II.225

“o dem ki, allāh tarafından nusret ve fütūhat gele ve göresin ki, nās *fevc fevc* allāh’ın dīnine dāhil oluyorlar.” I.337

“erkekler ve kadınlar ve çocuklar ve köleler, *bölük bölük* girip namazını kıldılar.” I.362

“... kendi kendilerini mescid-i şerīfın direklerine bağladılar ve *gece gündüz* ağladılar.” I.327

“bu sūretle devlet-i āsuriyye, *bütün bütün* inkırāz buldu ve onun yerine iki devlet kā’im oldu.” I.36

“askerin hey’et-i mecmū’asına halel getirmeyerek *yavaş yavaş* dönüp sālimen medīne-i münevvere’ye geldi.” 1.267

“...hemen *kol kol* diyār-ı īrān’a girip yayılmaları ve *taraf taraf* gazāya koyulmaları için cānib-i hilāfetten emr verildi.” 1.585

“sā’ir kabā’il-i yemen dahi *gürüh gürüh* gelip īmān etmeğe başlamışlar.” 1.336

“ba’dehu nās *takım takım* īmān etmeğe başladılar.” 1.76

“orada mutma’in olursan ne ālā ve illā *belde belde* dolaşırsın encām-ı kāra muntazır olursun diye cevāb vermiş.” 1.198

“... onu *parça parça* kesip ashāb-ı kirāma taksīm eyledi.” 1.544

“bunca müddet *güzel güzel* nasihatlar eyledi pek çok te’sīrlī sözler söyledi te’sīr ettiremedi.” 1.19

“cümlesi sofraya hāzır olduklarında bahīra, onları *birer birer* gözden geçirdi.” 1.65

“... kur’ān-ı kerīm’i *sahīfe sahīfe* cem edip mecmū’una mushaf denildi ve halīfe-i resūlullāh yanında hıfz edildi.” 1.447

“o kaya *pāre pāre* olup mekke’nin her hānesine bir pāresi isābet etti.” 1.135

“hemen *birer ikişer* toplanıp hazret-i peygāmberin yanına geldiler ve otuz nefere bālīg oldular.” 1.185

1.3.2.2. Çekimli İkilemeli Yapılar

Kelime gruplarında +dAn Ø, +dAn+A, +dAn Ø, Ø+A, *Fars. +be+*, *Fars. +der+* gibi ekler bu zarfları oluştururlar. Bunların içinde ‘birdenbire’ gibi sonradan leksikalleşmiş örnekler de mevcuttur.

“hazret-i ömer’in īmān etmesiyle dīn-i islām, *hayliden hayli* kuvvet buldu.” 1.89

“fakat *birden bire* dīndāşlarından ayrılıp da islāmını izhār edemiyordu.” 1.187

“... ve *ağızdan ağza* yayılarak bütün eşrāf-ı kureyş’in kulağına gitmiş idi.” 1.135

“...diye *açıktan açığa* lisān-ı şiddet ile cevāb-ı red vermişti.” 1.276

“düşmanlarımız ile *göğüs göğüse* cenk edelim.” 1.171

“fırār ederken ölmekten ise *pençe pençeye* merdāne cenk ederek cān vermek hayırlıdır.” 1.265

“şimdi geliniz, emāreti -ser-askerliği- *elden ele* tedāvül ettiriniz.” 1.473

“bilā-özr bu seferden geri kalıp *açıktan açığa* resül-i ekrem’in emrine muhalefet eylediler.” 323

“beni isrâ’l ise *günden güne* azıttılar ve kitābullāh’ı terk eylediler.” 1.32

“nice devlet ve milletlerin rābitaları bozuldu ve *yeniden yeniye* devletler ve cemā’atler peydā oldu.” 1.33

“cümledeniz, yek-vücūd olarak *birden-bire* hücūm ediniz.” 1.305

“...amr bin ās, bu bahsi *tekrār-be-tekrār* açarak ve hazret-i ömer’i teşvīk ve tergīb ederek nihāyet ruhsat koparmıştı.” 1.561

“... ve zübeyr’in üzerine *pey-der-pey* hamle ediyor idi.” 11.41

“fi’l-vāki kur’ān-ı kerīm *āyet-be-āyet* taraf-ı ilāhīden tenzīl buyurulmakta iken müşrikler īmān etmeyip resül-i ekrem sallallāhu aleyhi ve sellem hazretleriyle cenk ederlerdi.” 11.91

“bu atıyye, hep senevī olup ashāb-ı istihkāktan her biri muhassas olan mikdār-ı atāsını *sene-be-sene* beytü’l-māl’den alırdı.” 1.535

1.3.2.3. Bağlaçlı İkilemeli Yapılar

İkileme oluşumlarına ve bağlacının eşlik ettiği yapılardır. Bu yapılar ekseriyetle Arapça-Arapça bileşimindedir.¹⁹⁹

“... ibn cürmüz nām mel’ün onu *gadren ve hıyāneten* vurup şehīd eylemiştir.” 11.49

“şebīb dahi onların üzerine *kirāren ve mirāren* hücūm ve iktihām eyledi.” 11.280

“... ve dönüp refīkleri ile berāber *sālimen ve gānimen* medīne’ye geldi.” 1.131

“... kendisi *tek ü tenhā* oradan firār ile şatt-ı merğāb’a gitmiş.” 1.646

“bu sırada usāme radiyallāhu anh hazretleri, *muzafferen ve muğtenimen* avdet eyledi.” 1.444

“hazret-i osmān, hīç birisine yüz vermeyip onları *hā’iben ve hāsiren* i’āde eyledi.” 1.627

“... mervān’ın hıyāneten attığı bir ok ile *mağdüren ve mazlūmen* şehīd oldu.” 11.48

¹⁹⁹ Kaynak metinde bu yapıların çekimli hâllerine ise *cān u gönülden* 1.19 örneğinde rastlanmaktadır.

1.3.2.3.1. Bağlaçlı İkilemeli+ Olarak'lı Yapılar

Bu zarflar bağlaçlı ikilemelere eklenen gramatikalleşmiş ‘olarak’lı yapılardan müteşekkildir. Aşağıda görüleceği üzere neredeyse tamamını yabancı menşeli kelimeler oluşturmaktadır.

“... üçü de onun bu etvār ve güftārından *hoşnūd ve rāzı olarak* yanından çıkıp gittiler.”

I.673

“hazret-i osmān maktūl olunca cümlesi *müte’essir ve müte’ellim* olarak āişe ve talha ve zübeyr onun kanını taleb yolunda meydāna çıktılar.” II.19

“ondan sonra kendisi *tā’ib ve müstağfir* olarak zühd ve takva yolunu tuttu.” II.51

“...hazret-i osmān, maktūl olunca talha pek ziyade *müte’essir ve mükedder* olarak osmān’ın kanını taleb yolunda kendi kanını dökmeğe karār vermişti.” II.16

“bu cihetlerle muāviye, *mütereddid ve mütehayyir* olarak ... diye amr bin ās’tan sormuş...” II.62

“elhāsıl basra’dan gelmiş olan misāfirler, *mültefit ve memnūn* olarak avdet eyleyip...”

II.34

“... ve ashāb-ı cemel fenā hālde bozuldu ve *perākende ve perīşān* olarak basra’ya doğru firār edip halīfe askeri ise onları ta’kīb ediyordu.” II.42

“ashāb-ı kirām dahi *müte’essif ve mütehayyir* olarak yanından çıkıp hānelerine gittiler.”

I.686

“cesed-i şerīfi *latīf ve nazīf* olarak yine nūr gibi yatıyor.” I.349

“... ve her vakit ibn-i zübeyr’in süvārisi *mağlūb ve münhezim* olarak dönüp mekke’ye giderler idi.” II.263

1.3.3. Edathı Yapılar

Kelime grubu biçimindeki zarf oluşumlarına edatların eşlik ettiği yapılardır.

İsim+gibi

Bu biçim tarz zarfları oluşturmaya yarar.

“şu gömleğimi götürünüz, pederimin yüzüne sürünüz, gözlerinin perdesi gidip *evvelki gibi* görür.” I.17

“... dā'imā o hazretin etrāfında *pervāne gibi* dolaşırlar idi.” 1.91

“işte bu kerre o hadīs-i şerīf'in ma'nāsı *güneş gibi* zāhir oldu.” 11.91

“... amr, *kaplan gibi* sıçrayıp hançer ile osmān'ı vurunca cān acısıyla öyle feryād eylemiş ki, mekke'den işitilmiş.” 1.385

Kompleks Oluşumlar

Bunlar isim+gibi yapısının isim/sıfat grup ve terkiplerinde ortaya çıkan biçimleridir. Bazı kelime gruplu biçimler de burada verilmiştir.

“bu alaylar ise şebīb'i taharrī zımnında *turna katārı gibi* firāt'ın aşağı tarafına doğru yayılarak kûfe'den yirmi dört sâ'at tebā'üd etmişler.” 11.276

“şöyle ki attıkları oklar, *çekirge alāyı gibi* havada uçar bir birine tokuşarak ehl-i islām üzerine düşer idi.” 1.311

“bu cihetle hātemü'l enbiyā hazretleri *dürr-i yetīm gibi* anası karnında iken tek ve yetīm kaldı.” 1.53

“ve *mā'i sâfı gibi* sâf ve hālis olan emr-i hatīr-i hilāfeti hud'a ve müdāhene ile bulandırmaktan be-gāyet ihtirāz ederdi.” 11.9

“onun oğulları hasan ve huseyn radiyallāhu anhümā hazretlerini *öz evlādı gibi* severdi.” 1.342

“hazret-i alī, *kālīb-ı bī-cān gibi* olduğu yerde dona kaldı.” 1.353

“bu cihetle be(n)ī isrā'īl bu eğreti huliyyātı *boyunlarındaki vebālleri gibi* beyhūde kendilerine yük edip taşıyorlardı.” 1.25

“... antakya ile ser-hadd-i rum arasını *çöl gibi hālī ani'l ahāli* bırakmıştır.” 1.530

“kendisi dahi *kükremiş arslan gibi* adānın içine saldırdı.” 1.443

“*bir post-nişīn mürşid-i kāmīl gibi* medāyin'de beylik sürdü.” 11.12

İsim+için

Bu biçim amaç zarfları oluşturmaya yarar.

“... müsennā'yı yerine kaymakam bırakıp ve mevcūd ma'ıyyeti olan kuvvetin yarısını alıp da *imdād için* serī'an şām'a varmasını irāde buyurdu.” 1.469

“İrāniler, henüz *ta‘ām için* simātlarını sermişler iken asākır-i islām ile seyfullāh göründü.” I.455

“... ehl-i islāmı *tazyik için* ale’l-umūm hāşimîlerden kat’-ı alāka ettiler.” I.100

“nu‘mān *keşf için* tuleyhā ile amr’ı nihāvend’e doğru gönderdi.” I.572-573

“kureyş’in uluları buralarını düşündükçe telaşa düştüler ve hemen *meşveret için* dārü’n-nedve’de birleştiler.” I.112

“biz buraya ancak *hac için* geldik bir kimseye *şetm ü la’n için* gelmedik.” II.315

Kompleks Oluşumlar

Bu çeşit oluşumlar isim+iyelik eki+*için* ve bazı isim ve gruplarından oluşan biçimlerdir.²⁰⁰

“henüz İmāna gelmemiş ise de arablar beyninde aşîret ve akrabā gayreti ziyāde olduğundan *birāderzādesi için* herşey’i gözüne almıştı.” I.84

“hazret-i peygāMBER onu mücerred *ahvāl-i harbe vukūfu için* başbuğ nasb etti.” I.269

“abdu’l melik ise, var kuvvetiyle ibn-i zübeyr’e karşı durmak mecbūriyyetinde bulunduğundan *def-i belā için* yetmiş sene-i hicriyyesinde ve beher hafta biner altın vermek üzere istanbul imparatoruyla bir musālaha-nāme akd edildi.” II.259

“*dīn-i mübin uğruna* cenk edip de şehīd olarak ona kavuşmak istemez misiniz?” I.184

“onun vefātı günü gün tutuldu. nās dedi ki *hazret-i ibrāhīm’in vefātı için* tutuldu.” I.341

“onlar, hīç bir kimsenin *hayāt ve memātı için* tutulmazlar.” I.341

“*ahz-ı intikām için* üzerimize gelirler.” I.196

“*celb ü cem-i asākır için* etrāfa sürücüler gönderdi.” II.75

Zamir+kadar

Bu biçim miktar zarfları oluşturmaya yarar.

“ondan resūl-i ekrem, *o kadar* mahzūn ve mükedder oldu ki hīç bir vakitte o mertebe müte’essir olduğu görülmemiştir.” I.193

“hazret-i siddīk, resūl-i ekrem ile birlikte hicret edeceğine *o kadar* memnūn oldu ki gözlerinden serin serin yaşlar akıttı.” I.115

²⁰⁰ Aynı işlevle ‘uğruna’ biçimi de mevcuttur.

“o kadar sevinmeyiniz.” I.247

İsim+A kadar

Bu biçim zaman zarfları oluşturmaya yarar.

“hazret-i huseyn onu ömer’e gönderip *yarına kadar* mühlet istedi.” II.206

“kendisi dahi bākī asākīr-i islamiyye ile *sabaha kadar* hendek hattını muhāfaza eylerdi.” I.215

“akşama kadar ehl-i islāma göz açtırmayıp pey-der-pey ok attılar.” 218

“hâtırlarına gelmiyordu ki, onun şerī’ati *kıyāmete kadar* kalacak ve ümmeti kendisinin evlād ve ahfādı makāmında olacaktır.” I.81

Kompleks Oluşumlar

+A kadar, +A dek gibi oluşumların isim ve sıfat gruplarında ortaya çıkan şekilleridir.

“... dahhāk kendi kısırağını sālīm olarak bir küçük çadırda saklayıp *o āna kadar* piyāde olarak cenk etmişti. II.217

“ömer’e ittibā’en osmān, bana vilāyet-i şām-ı tevcīh edip *vefātına dek* azl etmedi.” II.76

“öyle *vaktine dek* süvāri muhārebesi olup ondan sonra tarafeyn, birbiri üzerine hücum ve iktihām ederek gece yarısına kadar pek şiddetli ve kanlı bir muhārebe vukū buldu.”

I.520

“cümlesi geldi, mescid-i şerīf *ağzına kadar* doldu.” I.610

İsim+ üzere

Bu tarz zaman zarfları oluşturmaya yarar.

“... resūl-i ekrem emvāl-i ganā’imi *mūsāwāt üzere* ashāb-ı kirāma taksīm etti.” I.159-160

“zeyd bin sūhān, mescid kapısında *ayak üzere* durup o mektūbları okumuş ve cerh ve tezyīf etmiş.” II.30-31

“kureyş tā’ifesinin ehl-i islām’a nisbetle kuvvetleri kat kat ziyāde iken onlar telāş ve endīşe üzere olup ehl-i islām ise *emniyyet üzere* uyurdu.” I.140

“akşama kadar muhārebe böyle *şiddet üzere* mümted oldu.” I.518

“bāri, iki fırkadan biri telef olup da diğeri *rāhat üzere* kalsın.” 1.78

Kompleks Oluşumlar

Bu yapılar *isim+üzere* yapılarının ikileme ve terkipli biçimleridir. Burada bazı çekimli örnekleri de mevcuttur.

“abdullāh bin ömer ise umūr-i dīniyyede pek ziyāde *ittikā ve ihtiyāt üzere* davranır ve emr-i fetvāda çok düşünür ve hatādan pek ziyāde sakınır idi.” 1.79

“her kim, kur’ān-ı kerīm’i nāzil olduğu gibi *tarāvet ve letāfeti üzere* okumak ister ise ibn-i ümmü abd’in kırā’ati üzere okusun.” 1.651

“küffar dahi zamān-ı cāhiliyyetteki *ādetleri üzere* hacc eylediler.” 1.331

“hazret-i ali ise sūreleri *tertīb-i nüzül üzere* cem ederek mukaddem nāzil olanı takdīm ve mu’ahhar nāzil olanı te’hīr etmişti.” 1.635

“dört sene sonra *pederinin vasiyyeti üzere* beytü’l makdis’in ya’nī mescid-i aksā’nın bināsına başladı ve yedi senede itmām eyledi.” 1.20

“*vakār ve te’enni üzere* hareket eyle.” 11.80

“... ve tevrāt ve incīl’de ve sā’ir kütüb-i semāviyyedeki umūru *sıhhati üzere* haber verir idi.” 1.93

Sıfat Grubu+kadar

“işte bu vechile tūfānın hükmü, *altı ay kadar* sürdü.” 1.5

“*üç gün kadar* onların hālını mektūm tutmak üzere ta’ahhüd eyledi.” 1.119

“asākır-i islāmiyye, minvāl-i meşrūh üzere *bir ay kadar* etrāfı gāret ederek kādisiye’de ikāmet eyledi.” 1.504

“bunların mikdārı *bin nefer kadar* olup içlerinde yüz atlı ve yedi yüz develi var idi.” 1.141

“lākin arablar ilerledikçe türkler geri çekildi ve ubeydullāh, *on sekiz sā’at kadar* hudūddan ayrıldı.” 11.281-282

2. Semantik Açıdan Zarflar

Semantik bakımdan zarflar *işlev*²⁰¹, *anlam*²⁰² gibi başlıklar altında veya herhangi bir başlıklandırılmaya gidilmeden²⁰³ tasnif edilmişlerdir.

2.1. Zaman Zarfları

Zaman zarfları, bir eylemin zaman içindeki yerini bildiren, daha açık bir anlatımla fiillerin, sıfat-fiillerin ve zarf-fiillerin anlamlarını zaman açısından belirleyen, sınırlandıran ve kesinleştiren zarflar olarak tanımlanmıştır.²⁰⁴ Başta yüklem sorulan *ne zaman?* sorusuna karşılık olmak üzere çekimli, kelime gruplu, edat gruplu biçimlerde bu soru tipi değişiklik göstermektedir.

Genel olarak kaynaklarda zaman zarflarında sınıflandırmaya dayalı bir aktarım görülmemektedir. Zaman anlamı veren zarflar tasniflerde art arda sıralanmaktadır. Bu kaynaklar içinde yalnız iki kaynakta zaman zarflarında sınıflandırma yolundan gidildiği görülmüştür. Göksel-Kerslake *zamanda yerleşim, süreç, sıklık, diğer zaman zarfları* ayrımıyla işlemiştir.²⁰⁵ Ömer Karpuz ise *zamanda belirlik* (belirlilik/belirsizlik) ve *zamanda nicelik/süre zarfları* şeklinde iki bölümlere ayırmıştır.²⁰⁶

Zaman zarfları dilsel zaman üzerinde durum anı olarak adlandırılan, durumun zamandaki yerleşimidir.²⁰⁷ Biz de bu çalışmada, zaman zarflarını sınıflandırarak hangi zaman diliminde, ne kadar sürede, ne tür bir bitimle, hangi sıklıkta gerçekleştiği gibi anlamlarına değineceğiz.

2.1.1. Zaman Yerleşimli Zarflar

Bu zarflar, fiilin zamanın hangi noktasında gerçekleştiğini belirten zarflardır.

²⁰¹ Karpuz, *Türkçede Zarflar*, 85; Korkmaz, *Türkiye Türkçesi Grameri Şekil Bilgisi*, 495.

²⁰² Turan, *Adverbs and Adverbial Constructions in Old Anatolian Turkish*, 42.

²⁰³ Deny, *Türk Dil Bilgisi*, 232; Banguoğlu, *Türkçenin Grameri*, 371; Ergin, *Türk Dil Bilgisi*, 258; Ediskun, *Yeni Türk Dilbilgisi*, 273.

²⁰⁴ Korkmaz, *Türkiye Türkçesi Grameri Şekil Bilgisi*, 495.

²⁰⁵ Göksel – Kerslake, *Turkish: A Comprehensive Grammar*, 196-207.

²⁰⁶ Karpuz, *Türkçede Zarflar*, 214-306.

²⁰⁷ Dilsel zamana dair görüşler Hans Reichenbach’a atfedilmektedir. Bk. Sercan Demirgüneş, “Türkçede Zaman Belirteçlerinin Sınıflaması ve Dökümü Üzerine Bir Deneme Çalışması”, *Turkish Studies Dergisi*, 3/2 (2008), 283.

“mesleme bin abdu’l melik ise yüz yirmi bin askerle ona karşı gitti ve *lede’t-tekābül* ona galebe etti.” 11.313

“sabr et *karīben* cenāb-ı hakk seni bu beliyyeden halās eder diye tesliyet buyuruldu.”

1.246

“kureyş’in meşhūr re’īslerinden ebu’l buhterī bin hişām dahi *bu esnāda* mücezzer bin ziyād elinde maktūl oldu.” 1.153

“ve *ikindi ile akşam arasında* bir büyük fırtına zuhūr eyledi.” 1.221

“selmān-ı fārisī, īrān ahālīsinden olup *bir aralık* esīr düşerek bir yahūdī’ye satılmış.” 1.374

“*salh-ı recebte* mekke ile tā’if arasında batn-ı nahle nām mahalde kureyş’in tā’iften mekke’ye gelmekte olan bir kervānına rast geldiler ki re’īsi amr bin hadrāmi olup osmān bin abdullāh ile hakem ibn keysān dahi berāber idi.” 1.131

“o *ānda* bir kāhin fir’avn’a haber vermiş.” 1.20

“ka’kā’, o gece *dün* askerinden ayrıldığı mevki’e gitmiş ve bakiyye-i asākirinin yüzer yüzer sevk olmasını tenbīh ... etmiş idi.” 1.522

“*evvelā* beyt-i şerīfe girip tavāf etsek ve ikişer rek‘at namāz kılsak.” 1.385

“*dünkü gün*, uhud cenginde bulunanlar hāzır olup gelsinler.” 1.197

“gece orada kalıp ferdāsı, *kable’l-feth* pāy-i taht-ı īrān olan medāyin’e gitti.” 11.78

“bu ümmet, *mukaddemā* taştan ve ağaçtan yapma putlara tapardı.” 1.354

“*işte o vakit* ka’kā dahi hücūm ederek rüstem’in serīrine kadar vardı.” 1.524

“bu atıyye hep senevī olup ashāb-ı istihkākdan her biri muhassas olan mikdār-ı atāsını *sene-be-sene* beytü’l māldan alırdı.” 1.535

“*sabāhleyin* ātike, bu rü’yāyı birāderi abbās’a söylemiş.” 1.135

“zekvān ibn-i abdi’l kays radiyallāhu anh hazretleri dahi *gece* ordu içinde dolaşp resūl-i ekrem’in çadırını muhāfaza etmekte idi.” 1.173

“*akdemce* emīrū’l mü’minīnin emri ile dımişk-i şām vālisi yezīd bin ebī süfyān birāderi mu’āviye’yi filistin cānibine göndermiş idi.” 1.531

“mülūk-i esbātın pāy-i tahtı *ibtidā* nāblus olup sonra sāmiriye ya’nī sebastiye şehrini binā ettiler.” 1.31

“hazret-i ömer ve diğer ashab-ı güzîn dahi lede’l mülâhaza re’y-i halîfenin hakk ve savâb olduğunu tasdîk ve ... eylediler.” I.437

“... eş‘arî *bir gün evvel* fevt olsaydı hakkında hayırlı olur idi.” II.112

“hazret-i alî ise sûreleri tertîb-i nüzûl üzere cem ederek *mukaddem* nâzil olanı takdîm ve *muahhar* nâzil olanı te’hîr etmiş idi.” I.635

“ba‘dehu resûl-i ekrem *bir cuma günü* kendi devesine bindi.” I.122

“şöyle ki *vakt-i asrda* kûfe’ye gelip kasr-ı hükûmete girdi.” II.275

2.1.2. Müddet Zarfları

Müddet zarfları, fiilin hangi zaman aralığında gerçekleştiğini belirten zarflardır. Belirli bir zaman dilimini veya süreyi gösteren bu zarflarda, süre bazen miktar zarfları kullanılarak ifade edilebilmektedir.²⁰⁸

“*akşama kadar* muhârebe böyle şiddet üzere mümted oldu.” I.518

“işte *o zamândan beri* ben, o zâtı ya’nî ibn-i mes‘ûd’u severim.” I.651

“hazret-i huseyn, onu ömer’e gönderip *yarına kadar* mühlet istedi.” II.206

“*hayli vakitten beri* azdınız, azgınlığı âdet eylediniz.” II.271

“ömer’e ittibâ’en osmân, bana vilâyet-i şam-ı tevcîh edip *vefâtına dek* azl etmedi.” II.72

“ben, resûlullâh sallallâhu aleyhi ve sellemden bir şey işittim ve *hâlâ* unutmadım.” I.361

“bu kılıcı bana resûlullâh sallallâhu aleyhi ve sellem kuşattı. *hayli vakittir* kınında duruyor. II.26

“*öğle vaktine dek* süvari muharebesi olup ondan sonra tarafeyn birbiri üzerine hücum ve iktihâm ederek gece yarısına kadar pek şiddetli ve kanlı bir muhârebe vukû buldu.” I.520

“resûl-i ekrem, *yirmi gün kadar* tebûk mevki’inde durdu.” I.325

²⁰⁸ Göksel – Kerslake, *Turkish: A Comprehensive Grammar*, 211.

“zerr bin abdullāh dahi *bir müddet* cündiṣābūr’u²⁰⁹ muhāsara ettikten sonra sulhen feth eyledi.” I.557

“mūta‘ākiben hazret-i s‘ad, kūsā’ya geldi ve *bir müddetçik* orada kaldı.” I.538

“lākin arablar ilerledikçe türkler geri çekildi ve ubeydullāh, *on sekiz sâ‘at kadar* hudūddan ayrıldı.” II.281-282

2.1.3. Tamamlama Zarfları

Bu zarflar, bir zaman aralığındaki son noktalı olayı tamamlanış-bitiş noktasına yerleştiren zarflardır.²¹⁰

“vaktā ki kāfile, mısır’dan ayrıldı. sanki rūzgār o gömleğin kokusunu aldı ve der-hāl ken‘ān iline götürdü ki, *hemen ol vakit* ya’kūb aleyhisselām ... diye buyurdu.” I.17

“*der-hāl* bulutlar belirdi, yağmur yağmağa başladı.” I.558

“*tamām* yola düzülüp giderlerken arkalarından me’mūr-ı mahsūs yetişti.” I.14

“cenāb-ı hakk, dahi tevbesini kabūl etti ve *hemen* balık onu çıkarıp bir kenāra attı.” I.33

“*nāgehān* şebīb’in kūfe üzerine gelmekte olduğu haberi gelince serī‘an huccāc’ın kūfe’ye gelmesi için urve kendisine haber uçurdu.” II.275

“hemen süvārī ve piyāde her taraftan üzerlerine hücum etmekle kāffesi ibn-i veheb ile berāber *ān-ı vāhidde* telef oldular.” II.118

“ömer, ne yapacağını şaşırdı ve *hemen* yere oturdu.” I.87

“hazret-i meryem *fi l-hāl* gebe kaldı.” I.40

“*nā-gāh* gördüm ki bir ihtiyār zāt geliyor.” I.651

“hemen sancağa sarıldı ve *nihāyet* şehīd oldu.” I.265

2.1.4. Sıklık Zarfları

Bu zarflar, fiilin hangi sıklıkta gerçekleştiğini belirten zarflardır.

“bu konağa *her gün* gelip giden çok, ammā dönüp gelen yok.” I.348

²⁰⁹ Nūshada bu yer جند پساير olarak yazılmıştır.

²¹⁰ Demirgüneş, “Zaman Belirteçlerinin Sınıflaması ve Dökümü Üzerine Bir Deneme Çalışması”, 287.

“abdu’r-rahman ise *gündüzün* ta’biye ve ihtiyât üzere bulunup *geceleri* dahi etrâfına hendek çevirmekte olduğundan o yaklaştıkça şebîb başka tarafa dolaşır.” 11.277

“duyulup tutulanlar, cevr ü cefâ görürler ve *ba’zan* işkenceye dü-çâr olurlar idi.” 1.44

“...*kâh* esârete ve *kâh* başka türlü musîbete uğrarlar ve *kâhice* hâkimsiz kalıp perîşân olurlar.” 1.28

“*hîç* bir vakitte bir ser-asferin işine karışmak câ’iz olmayıp...” 1.270

“*zîrâ* her vakit kudüs-i şerîfte pek çok ulemâ bulunur ve mescid-i aksa’da tevrât-ı şerîf okunur idi.” 1.31

“*zîrâ* resûlullâh, *dâ’imâ* onu yâd eylerdi ve kurbân kesip etinden onun müte’allikâtına ihdâ ederdi.” 1.371

“*ara sıra* îrânîler şiddetli çıkışlar ettiler ise de her defasında münhezim münkesir oldular.” 1.546

“halîme onu cânı gibi sevip ve esen rûzgârdan sakınıp *aslâ* yanından ayırmaz idi.” 1.63

“bununla berâber *akşam*, *sabâh* onlarla berâber ta’âm ederdi.” 1.660

2.2. Tarz Zarfları

Tarz zarfları, bir eylemin niteliğini, nasıl yapıldığını, ne durumda gerçekleştiğini bildiren zarflar olarak tanımlanmışlardır.²¹¹ Zarf türleri içinde en hacimli zarf grubunu bu grup teşkil etmektedir. Kendi içinde nitelik zarfları tarz-durum olmak iki temel grupta tasnif edilmişlerdir. Bu zarflar kullanıldığı yere göre “nasıl? ne suretle? ne biçimde?” sorularına yanıt verirler.

2.2.1. Nitelik Zarfları

Bu zarflar, bir hareketin oluşma biçimini ve niteliğini bildiren zarflar olarak tanımlanmıştır.²¹² Bu zarflar esasen, sentaks yönüyle fiili nitelemeleri sonucu zarf fonksiyonu kazanan sıfatlardan oluşmaktadırlar.

“*güzel* söyledi, vakâr ile oturdu.” 1.428

²¹¹ Korkmaz, *Türkiye Türkçesi Grameri Şekil Bilgisi*, 499.

²¹² Korkmaz, *Türkiye Türkçesi Grameri Şekil Bilgisi*, 500.

“kaldı ki, yūsuf’un dīvānı mehābetli olduğundan onun yüzüne pek de *dikkatli* bakamazlardı.” I.13

“*yalnız* vefat eyler ve *yalnız* ba’s olunur.” I.650

“hazret-i alī, *nā-çār* kalıp ... diyerek onu başından savmak istedi.” I.277

“ve bir aralık bünyāmīn’i *tenhā* bulup ... diye gizlice söyledi.” I.14

“onlar nasıl osmān’ı *susuz* kodular ise siz de onları *susuz* bırakınız.” II.81

“hazret-i osmān halife oldukta dīger sūriye sancaklarını dahi birer birer bervech-i ilhāk mu’āviye’ye tevcīh etti ve onun şān ve i’tibārını *fevka’l-’āde* büyüttü.” II.156

“bir gün hazret-i ömer radiyallāhu anh, habbāb’a müşriklerden çektiği eziyetleri su’āl ettikte arkasını açıp gösterdi. *büsbütün* yanık olduğu görüldü.” II.106

“onlar öyle *yolsuz* hareket ettikçe cenāb-ı hakk, onların üzerine bir düşman musallat etmekle kāh esārete ve kāh başka türlü musībete uğrarlar ve kāhice hākimsiz kalıp perīşān olurlar.” I.28

“hattā namāzı iyi kıldırıyor! dediler. I.568

“ve istişāre ettiğinde sözü doğru söyle ki meşveret doğru olsun.” I.466

“biz bir kavmiz ki, ölümü *kerīh* görürüz hayātı ve lezāiz-i dünyeviyyeyi severiz.” I.566

“ben sözümü *ciddī* söylerim.” I.429

“metā-ı hayātı *bedāvā* alıp sattılar.” II.88

2.2.2. Tarz-Durum Zarfları

Bu zarflar, bir eylemin nasıl bir biçimde, hangi durumlarda gerçekleştiği hakkında bilgi veren zarflardır. Anlam bakımından hayli çeşitlilik göstermektedirler. Bu zarf grubu ekseriyetle Türkçe ikilemeli zarflar, Arapça tenvinli zarflar ve Arapça-Farsça birleşimli zarflardan oluşmaktadır.

“cümlesi sofraya hāzır olduklarında bahīrā, onları *birer birer* gözden geçirdi.” I.65

“eger onları *bu hāl üzere* terk ederseniz dediğiniz mahzūrda vāki olursunuz.” II.33

“işte o zamān biz de *bağteten* onların üzerine iktihām eyleriz.” I.574

“biz onu *her vechile* muhāfaza ederiz.” I.14

“onlar dinlemeyip *başı bozuk tarzında* mukāvemete kalkıştılar.” I.208

“hīn-i bey’atte rey ü mülāhazalarını *serbestçe* beyān edebilirlerdi.” II.5

“hemen bir kılıç vurdu. esved, *arkası üzere* düştü.” I.145

“*fi’l-vākī* resūl-i ekrem’in himāyesi husūsunda sebāt gösterdi, o dahi kemāfi’s-sābık emr-i da’vete devām buyurdu.” I.78

“ale’l-husūs ashāb-ı bedr’in intihābıyla *bi-hakkın* halīfe oldu.” II.241

“kıbtīnin göğsüne bir yumruk vurdu *kazārā* kıbtīnin cānı çıkıverdi.” I.21

“... afrīkā ganā’iminin humsu medīne’ye geldikte hayvān ve sâ’ir eşyānın erbāb-ı istihkāka taksīminde su’ūbet görülmekle *toptan* müzāyedeye çıkarıldı.” I.620

“ba’dehu resūl-i ekrem oraya varıp bir su başına indi. asākır-i islāmiyye dahi *fevc fevc* akıp giderek akşama kadar cümlesi toplandılar.” I.224

“şebīb dahi onların üzerine *kirāren ve mirāren* hücum ve iktihām eyledi.” II.280

“ashāb-ı cemel fenā hālde bozuldu ve *perākende ve perīşān* olarak basra’ya doğru firār edip halīfe askeri ise onları ta’kīb ediyordu.” II.42

“bu sırada usāme radiyallāhu anh hazretleri *muzafferen ve muğtenimen* avdet eyledi.” I.440

“*vakar ve te’enni üzere* hareket eyle.” II.80

“ale’t-tahkīk yahūd ve nasārā’nın ālim ve zāhidlerinden çoğu elbette nāsın emvālını *bi-gayri hakkın* yerler.” I.638

“üzerindeki cenkçiler ise hep telef oldu ve filler gidince tarafeyn *başlı başına* kaldı.” I.523

“hazret-i ömer fakīr ve miskinlere dahi karınlarını doyuracak kadar un tahsīs etmişti ki, buna rızık denilip müşāhere ya’ni *māh-be-māh* veriliyordu.” I.535-536

“dahhāk kendi kısrâğını *sālim* olarak bir küçük çadırdaki saklayıp o āna kadar piyāde olarak cenk etmişti.” II.217

“işbu cami’i şerīf yapılırken resūllullāh, āshab-ı kirāmı ile berāber *bi’z-zāt* anda çalışırlar ve elleriyle kerpīç taşırlar idi.” I.126

“seyfullāh dahi kırk bu kadar alaya şüca‘ān-ı islāmdan birer bey nasb ederek asākır-ı islām’ı *bir güzel surette* ta’biye etti ki arablar hiç bir vakit öyle muntazam olarak meydān-ı harbe çıkmamışlar idi.” I.473

“her kim, kur’ān-ı kerīm’i nāzil olduğu gibi tarāvet ve latāfeti üzere okumak ister ise ibn-i ümmü abd’in *kırā’ati üzere* okusun.” I.651

“züfer ise kays-ı aylān kabilesiyle birlikte *şediden* mukāvemet eylediklerinden ibn-i ziyād artık o cihetten ferāgat ile bu esnāda ordusuyla musul üzerine yürüdü.” II.246

“hazret-i hālid, akşam üzeri benī mustalik civārına varmış *uzaktan* kulak misāfiri olmuş.” I.630

“*ittifākan* o gün güneş tutuldu ālemi zulmet kapladı.” II.185

“sen kimsin ki *böyle* bahse karışyorsun.” I.643

“hāşimīler, akrabalık gayretiyle resūl-i ekrem’i düşman şerrinden muhāfazaya çalışır ve ehl-i islām olanlar ise dā’imā o hazretin etrāfında pervāne *gibi* dolaşır idi.” I.91

“resūllullāh sallallāhu aleyhi ve sellem hazretleri hicret günü *mahfiyen* ebu bekri’s siddīk radiyallāhu anh’ın hānesine gelip...” II.26

“resūllullāh, bu ümmeti *başı boş* ve perişān ve bātıla meftūn ve haktan gāfil, bakıcısı yok, edicisi yok mu bıraktı sanırsın?” I.423

“hazret-i alī havāricten me’yūs olarak onları *hālleri üzerine* terk edip de şām üzerine hareketi münāsib gördü. ” II.115

“ben zann ederim ki *mazlūmen* katl olunacağım.” II.40

“açıp mūsā’yı görünce ona *can u gönülden* muhabbet etti.” I.19

“...*piyāde* olarak rebī’a yanına giderken ebu süfyān’ın azadlısı ahmer karşı geldi ve hazret-i alī’nin azadlısı keysān araya girdi.” II.87

“‘alī’ye git, *mütevāzī ‘āne* tekellüm et.” I.420

“bu sūretle ebu’l ās, *bilā-bedel* esaretten kurtulup mekke’ye gitmiş.” I.162

“ölme var dönme yok diye bey’at eylediler ve *beş saf olarak* sarıklarıyla kendilerini birbirine bağladılar.” II.83

“üçü de onun bu etvār ve güftārından *hoşnūd ve rāzı olarak* yanından çıkıp gittiler.” I.673

“seriyyeler ile bi’z-zāt sefere gitmez ve emvālī *ale ’s-seviyye* taksīm etmez.” I.569

“yūsuf aleyhisselām *mısır’ın meliki ve ahālisi ile birlikte olarak* onları mısır’ın dışarısında karşıladı.” I.17

“lākin aslā kayd etmeyip ve müşriklerin sözlerine bakmayıp *āşikāre* namaz kılardı.” I.92

“... diyerek keyfīyeti *ber-tafsīl* söyledi.” I.118

“işte kays bin s’ad, bu sūretle vilāyet-i mısır’ı zabt ederek vāridāt-ı emīriyyeyi *bilā-münāzi* tahsīl eder oldu.” II.53

“bir mikdārını def’aten ve bākīsini *bi’t-tedric* edā eylerim.” II.125

“osmān’ā arz ettim, *bilā-kayd* kabūl eyledi.” I.611

“o vakit bu sefer-i hümāyūndan *bilā-üzür* geri kalmış olanlar pek çok pīşmān oldu.” I.327

“... vakt-i sa’adette cārī olan tertībātı *bi-aynihā* icrā buyurdu.” I.369

“s’ad ise oraya *pür-hiddet olarak* çıka geldi.” I.107

“nās dahi *bi’t-tabī* tena’um ve tereffühe mā’il oldu.” I.640

“cenāb-ı hakk, bize *merhameten* bir peygamber gönderdi ki, bize hayır ile emr eyler ve şerden nehy eylerdi.” I.506

Ayrıca kaynak metinde yer alan tarz zarflarının büyük bir kısmını Arapça kökenli tenvinli yapıdaki zarflar oluşturmaktadır:

“... i’tirāzātını hazret-i osmān’a *vicāhen* söyler idi. I.126

“hālid, mekke’ye vardı ve hemen orada bulunan ehl-i ırāk’ı *cebren* mekke’den çıkardı.”

II.293

“ebū tālibin resūl-i ekrem ile iftihār eylediği ve onun nübüvvetini *kalben* tasdīk ettiği, ba’zı eş’arından anlaşılır.” I.101

“onlar da kūfe’ye varıp ebū mūsā’yı iknā edemeyerek *me’yūsen* zikār’a avdet ile hazret-i alī’ye arz ve beyān-ı hāl ettiler.” I.29

“hazret-i hālid, *anveten* kınnesrīn’i feth ile tahrīb eyledi.” I.529

“ondan sonra sā’ir nās dahi mevtālarını *teberrūken* onun yanında defn eder oldular.” I.106

“husayn, ona *hafīyyen* söyler iken o cehr ile “vallāhi olmaz, billāhi yapamam” der idi.”

II.234

“bir kıbtīyi vurdum, *hatāen* öldürdüm ve korkumdan kaçtım.” I.21

“... abbās’ın bağlarını çözdüler ve *meccānen* afv ü ıtlākını istid’ā ettiler.” I.158

“el-hāsıl asākīr-i şāmīyye medine-i resūlullāh’ı *tamāmen* gāret ve tahrīb eylediler.” I.232

“eğer *kerhen* ve *cebren* geldin ise cebbārlar aleyhine bizden isti’āne et.” II.22

“vallāhi ben de *ebeden* bu işe girmem.” I.599

“ba’dehu resūl-i ekrem, hilāl-i ramazān-ı şerifte *sālīmen* medine’ye vüsūl buldu.” I.327

“okçular hep birden oklarını attılar ve arkasını kesmeyip *mütevāliyen* beldeyi oka tuttular.” I.458

“hele sabah olsun da varıp şu herīfe, ya’ni ebū cehl’e bulaşayım ve *lisānen* olsun öcümü alayım.” I.136

“‘urbāndan ba’zıları dahi *hakīkaten* ma’zūr olmadıkları halde bir takım a’zār-ı vāhiye serd ederek sefere gitmemek üzere ruhsat aldılar.” I.323

“hālid, mekke’ye vardı ve hemen orada bulunan ehl-i ırāk’ı *cebren* mekke’den çıkardı.”

II.293

“ba‘dehu ebū ubeyde hazretleri, şeyzer ve ma‘arre beldelerini ve lāzkiyye’yi *harben* feth eyledi.” I.519

“hilāl-i şa‘bān’da on beş gün *mütevāliyen* muhārebe ettiler.” II.286

“hatta nezd-i mu‘āviye’ye geldikte kendisine *ihtirāmen* yollar fesleğenler ile tezyīn olunurdu.” II.186

“velīd bu emirleri alınca *sābıkan* emīr-i medīne olan mervān’ı da‘vet ile onun re’yini sordu.” II.195

“fakat o esnāda müsennā’nın yarası açılıp *müte’essiren* vefāt etmiş ve yerini boş koyup gitmiş idi.” I.498

“onun üzerine resūl-i ekrem dahi nāsı *alenen* da‘vete ve kur’an-ı kerīm’i *cehren* tilāvete başladı.” I.77

“garībdır ki, onlar o putu kesr ü hedm ederken sakīf kabīlesinin karıları çıkıp ona *tahassüren* ağlar idiler.” I.330

“ibn-i hadramī ile berāber refīkleri dahi kāffeten muhterik oldu ve bu sūretle basra gā’ilesi hitām buldu.” II.123

“... emīrū’l mü’mīnīn *fec’aten* fevt oldu.” II.239

“*def’aten* hepsini gönderemem.” II.125

“bu mektūblar eyālāta varıp da *alenen* kırā’at olundukta herkes müte’essir olup ağladı ve hazret-i osmān du‘ā eyledi.” I.671

“hazret-i hālid dahi *sulhen* busrā’yı aldı.” I.470

“usātı *mekerreren* itā’ate da‘vet eyle ve mümkün olursa ben gelinceye dek onları oyalandır.” II.80

“yahūdī kitāblarını *kāmilen* yaktılar.” I.43

“ibn-i zübeyr dahi onu bu mübhem ve meşkūk hālden çıkarıp da *sarāhaten* kendisine bey‘at ettirmek üzere beyhūde yere bey‘ate da‘vet eyliyordu.” II.249

“zemzem kuyusunu *kāmilen* ayıklayıp huccāca zemzem ulaştırmağa başladı...” 1.52

“zeyd bin sābit, zemān-ı sa’ādette kur’ān-ı kerīm’i *kāmilen* cem edenlerden biri idi.” 1.633

“osmān’ın bey’atı henüz boynumuzda iken *mazlūmen* katl olundu.” 11.72

“huseyn ve ashābı benim hükmüme rāzī olarak teslīm olurlar ise onları *sālīman* bana gönder ve eger imtinā ederler ise harb et ve onları atlara çiğnet.” 11.205

“fakat en meşhūr olan gazāları *icmālen* beyān eyleyelim.” 1.132

“... kendisi siyavuhş’ın cem’iyyeti üzerine hücum ve iktihām ettikte *kaviyyen* mukāvemet eylediler ise de münzir, tekbīr alarak bağteten şehirden dışarı uğradığı gibi ırānīlere havf ve dehşet gelerek münhezim oldular.” 1.582

Tarz zarflarında ikilemeli gruplara sıkça rastlanmaktadır:

“...hemen *kol kol* diyār-ı ırān’a girip yayılmaları ve *taraf taraf* gazāya koyulmaları için cānib-i hilāfetten emr verildi.” 1.585

“hattā ba’al denilen puta tapar oldular ve gide gide *bütün bütün* şerī’at-i müseviyye’den ayrıldılar.” 1.31

“...kendi kendilerini mescid-i şerīfın direklerine bağladılar ve *gece gündüz* ağladılar...” 1.327

“mukābele bi’l-misil kā’idesince asākir islāmiyye dahi şam ülkesine geldikte o vechile *biner biner* taksīm olunmuştur.” 1.472

“sā’ir kabā’il’i yemen dahi *gürūh gürūh* gelip imān etmeğe başlamışlar.” 1.336

“erkekler ve kadınlar ve çocuklar ve köleler *bölük bölük* girip namazını kıldılar.” 1.362

“ve o kaya, *pāre pāre* olup mekke’nin her hānesine bir pāresi isābet etmiş.” 1.135

“ey filan oğulları diye *başka başka* hitāb ederek muktezā-yı hāle muvafık olan āyāt-ı kerīmeyi tilāvet ve onları dīn-i hakk’a da’vet eylerdi.” 1.97

“mekke’de mahfî olan ehl-i islâm, onu işittikleri gibi hemen *takım takım* çıkıp ebû basîr’in yanına toplandılar.” I.239

“sa’ir kurrâya müraca‘at ile tasdik ettirerek kur’ân’ı tamamıyla *sahîfe sahîfe* yazıp cem eyledi.” I.633

“kur’ân-ı kerîm *âyet âyet* nâzil oldukça cibrîl aleyhisselâm, her âyetin yerini, ya’ni hangi sûrenin neresine yazılacağını bildiriyordu.” I.632

“... yukarıda beyân olunduğu üzere hükûmeti ele almış ve *hod-be-hod* mısır’a vâli olmuş idi.” II.52

Tarz zarflarının Farsça-Arapça yapılarla da karşılandığı görülmektedir:

“... muhtâr ile *merdâne ve intikâm cüyâne* harb etti.” II.253

“onlar *mağrurâne* hareket ederek kendilerine mehlekeye düşürdüler.” I.148

“doğru söyledin ve bana *hâlisâne* nasihat eyledin.” I.430

“dün mugîre, sana *hayırhâhâne* nasihat eylemiş ve bu gün desîsekârâne sözler söylemiş.” II.8

“abbâs ise bu keyfiyeti *mahremâne* velîd bin utbe’ye, o dahi pederi utbe bin rebî’a’ya ve o dahi ba’zı kesâna ifâde etmiş.” I.135

“mus‘ab, ona *nâzikâne* “hele bir az dur, otur. sözümüzü dinle, maksadımızı anla” demekle üseyyid dahi oturdu.” I.107

“gördü ki: huzeyfe’de ne at var, ne deve. gittiği gibi *fakirâne* geliyor.” II.12

2.2.3. Vasıta Zarfları

Bu zarflar, fiili vasıta yönünden açıklamaktadır. Fiile sorulan *nasıl? ne ile?* sorularına cevap vermektedir. Bazı biçimleri -ArAk zarf fiil ekiyle kurulan yapılara karşılıktır. Dilimizde *bile>ile* edatı sağlanan bu zarflar +(y)lA şeklinde klitikleşmiş olarak görülebilmektedir. Farsça *beraber* zarfı, Arapça *ma’a* edatı ve *bi* ekiyle kurulabilmektedir.

“işbu ka‘b bin lüvey cum‘a günleri kavmini *cem ile* hutbe okurdu.” I.49

“... ba‘dehu alī *istīzān ile* kalktı.” I.429

“atıyyesi çıktıkta cümlesini tasadduk edip kendi *kesb-i yediyle* ta‘ayyüş ederdi.” II.10

“bu sūretle mu‘āviye, müddet-i medīde *bi‘l-istiklāl* sūriye valiliğinde bulundu.” II.65

“... ebu‘l buhterī, *bi‘l-münāvebe* onar ya dokuzar deve kesip asker-i kureys‘i it‘ām eylediler.” I.138

“o dahi *hulūs-i kalb ile* şahādet getirdi.” I.89

“... abdullāh bin selām dahi geldi ve *dikkat ile* hazret-i peygāamberin yüzüne baktı.” I.125

“pederinin şerī‘atini karındaşlarına söylettirdi ve *bu takrīble* bünyāmīn‘i ellerinden aldı.” I.15

“her şey‘in ibtidāsı güçtür yaşarsam size *yoluyla* hutbe okurum.” I.613

“... hālid üçünü de *kayd ü bend ile* doksan dört senesinde kûfe‘ye gönderdi.” II.293

“zübeyr‘in kâtiline *nār ile* müjde ediniz.” II.43

“sen hālid‘i bize bırak demekle o dahi *ma‘a‘l-memnūniyye* kalede kalıp akka, asākīr-i arab ile hazret-i hālid‘e karşı geldi.” I.459

“hazret-i yūnūs dahi onlara darıldı ve me‘yūs oldu *gazab ve hiddet ile* dicke kenārına indi ve bir dolmuş gemiye bindi.” I.33

“*bi‘s-suhūle* saydā ve cübeyl ve beyrūt beldelerini feth etmiştir.” I.504

“... talha ve zübeyr, *dem-i osmān‘ı taleb ile* hurūc ettiler.” II.70

“ömer seni dışārıda *kılıç ile* bekliyor.” I.285

“buranın ahālisi cizye vermek üzere *musālaha ile* kurtuldu.” I.469

“osmān bin abdullāh, ba‘dehu *bedel i‘tāsı ile* esāretten kurtuldu.” I.131

“onun tarafından nasb olunmuş bir vālī gibi kudūs‘te kaldı ve üç sene *bu vechile* ona mutī oldu.” I.37

“hazret-i abbās dahi gür sesli bir zāt olup *savt-ı cehr ile ... çağırdı.*” I.306

“.. alāt ve edevāt-ı sihr olan iplerini ve değneklerini ortaya attılar ve göz *bağcılıkla* bir takım yılanlar geziyor gibi gösterişler ettiler.” I.22

2.2.4. Birliktelik Zarfları

Bu zarflar fiili birliktelik yönünden açıklamaktadır. Fiile sorulan *kim ile?* sorusuna cevap vermektedirler.

“resül-i ekrem’in kerīmelerinden rukayye radiyallāhu anha hazretleri, mukaddemā zevci osmān bin affān radiyallāhu anh *hazretleriyle birlikte* medīne’ye hicret etmişti.”

I.126

“kervān, meğer mısır’a gidiyormuş. yūsuf dahi *berāberce* mısır’a vāsıl oldu.” I.10

“benimle *bile* çık. şam’a gidelim.” I.673

2.2.5. Benzerlik Zarfları

Bu zarflar, fiille benzerlik bakımından anlam bağı kuran zarflardır. Fiile sorulan *nasıl?* sorusuna yanıt vermektedirler. Kelime grubu biçiminde *isim+gibi* edatı ile kurulan biçimlerine kaynak metinde sıkça rastlanmaktadır.

“müşrikler inkār edip mescid-i aksa’nın nişānelerini sordular. resül-i ekrem, *ayniyle* haber verdi.” I.106

“hazret-i osmān mescid-i şerīfe varıp da minbere çıktıkta yine o mü’ezzin *kemāfi’s-sābık* ezān verir oldu.” I.637

“kırk sene *bu minvāl üzere* hükümet etti.” I.30

“resül-i ekrem *evvelki gibi* nāsı da’vete devām eyledi.” I.77

“yüzünde ülkeri var, alnı *ay gibi* parlar...” I.50

“*kör gibi* bakıp durdular ve onu göremediler.” I.113

“lākin ebū dūcāne radiyallāhu anh hazretleri, beriden *sā’ika gibi* yetiştı.” I.188

“mu‘āviye ise *şeytān gibi* kişinin önünden, arkasından sağından, solundan gelir.” 1.163

“... mu‘āviye’nin huzurunda *arşlan gibi* kükreyen sa‘sā’, *kedi gibi* sindi, sükūta vardı.”

1.664

“tūfān-ı belā içinde *dümensiz kimi* dolaşan ashāb-ı kirāmdan ka‘b ibn-i mālīk el-hazrecī radiyallāhu anh hazretleri, karşıdan resūl-i ekrem’i gördü ve etrafındaki ashab-ı kirāma haber verdi.” 1.185

“şöyle ki attıkları oklar, *çekirge alāyı gibi* havada uçar ve birbirine tokuşarak ehl-i islām üzerine düşer idi.” 1.311

“onun oğulları hasan ve huseyn radiyallāhu anhūma hazretlerini *öz evladı gibi* severdi.”

1.342

“o vakit bu sözlerin ma‘nāsı *gereği gibi* anlaşılmamış idi.” 1.119

“hārūn *hayvan gibi* inād edip durdu.” 1.236

“*hazret-i ‘alī kālīb-ı bī-cān gibi* olduğu yerde dona kaldı.” 1.353

“ma‘māfih filler, *müteharrik bir kale gibi* olup üzerlerindeki cenkçiler ok atarak hücum ile ‘asākīr-i islamiyye’ye epeyce tefrika verirlerdi.” 1.522

“bu cihetle be(n)ī isrā’īl bu eğreti huliyyatı *boyunlarındaki vebālleri gibi* beyhüde kendilerine yük edip taşıyorlardı.” 1.25

“bu cihetle hātemü’l enbiyā hazretleri *dürr-i yetīm gibi* anası karnında iken tek ve yetīm kaldı.” 1.53

“çünkü hazret-i ismā’īl’in alnında bir nūr var idi, *ülker yıldızı gibi* parlar idi.” 1.48

2.2.6. Kesinlik Zarfları

Bu zarflar fiilin gerçekleşme durumundaki kesinliği belirten zarflardır. Bu zarflardan bazıları zaman zarflarında yer alan sıklık belirten zarflarla ortak zarfları oluşturmaktadırlar.

“... *ale’t- tahkīk* yalan söyledin.” 1.661

“İmanıma *aslā* hâlel gelmemiştir.” I.282

“ya muhammed! *be-heme-hāl* sen öleceksin *be-heme-hāl* onlar ya’nī müşrikler dahi öleceklerdir.” I.350

“*muhakkak* bilirsiniz ki yevm-i kıyāmette birinin başına vurulacak ve çobansız bıraktığı koyundan sorulacak.” I.122

“vallāhi ben de *ebeden* bu işe girmem.” I.599

“... her hāl ü kārda adaleti iltizam ile *kat ‘a* taraftarlık yoluna gitmezdi.” I.603

“*elbette* katl etmiştir zīrā alī’nin yanında yāverler ve bekçiler yoktur.” II.133

“zevcesi *zāten* çocuk doğurmayıp kendisi dahi pīr-i fāni olmasıyla artık çocuğu olma ihtimālî kalmamıştı.” I.40

2.2.7. Yineleme Zarfları

“...amr bin ās, bu bahsi *tekrār-be-tekrār* açarak ve hazret-i ömer’i teşvīk ve tergīb ederek nihāyet ruhsat koparmıştı.” I.561

“müşrikler *yine* iman etmeyip ... dediler.” I.91

“ba’dehu cenāb-ı hakk’ın emriyle hazret-i ibrahīm, mekke’ye gitti ve hazret-i ismā’īl ile birlikte kā’be-i mükerreme’yi *yeniden* binā etti.” I.9

“sonra *yine* kāfır ve fācir oldular.” I.32

“hazret-i alī ise dā’ima resūl-i ekremin yanında olarak *bi ‘d-defa’āt* onlara mukābele ediyordu.” I.91

2.2.8. Olasılık-Varsayım Zarfları

“gālībā o dahi taraf-ı muhammedī’ye meyl ile gizlice ona tābi oldu.” I.278

“amān bunu öldürmeyiniz. *belki* büyür de işimize yarar yahut onu oğul ediniz.” I.20

“*sanki rûzgâr o gömleğin kokusunu aldı ve der-hâl ken‘ân iline götürdü ki...*” I.17

2.3. Sebep-Amaç Zarfları

Fiilin oluşma sebebi veya amacını açıklayan zarflar olan bu yapılar edat grupları ve klişeleşmiş +dAn biçimleri ile kurulmaktadır. Fiile sorulan *niçin?* ve *neden?* *ne amaçla?* *hangi amaçla?* sorularına karşılıktırlar.

“iş bütün bütün onların elinden çıkar diye dü-çâr-ı havf ve endîşe olarak onu *tesmîm* için üzerine bir adam me‘mûr ettiler.” II.312

“o da *hasedinden nâşi* dîn-i islâm aleyhine düştü.” I.132

“... resûl-i ekrem, o emvâli *iğtinâm* için ashâb-ı kirâmâ tergîb ve teşvîk buyurdu.” I.133

“utbe ibn-i rebî‘â ise enzâr-ı nâsda küçük düştüğünden *ikmâl-i nâmus* için ileri atıldı.”

I.146

“ebû ma‘bed huzâ‘î’nin oğlu ma‘bed *li-maslahatin* mekke’ye giderken oraya uğradı.”

I.197

“bu adam askeri *soğuktan* kıracak mı?” I.269

“ve müsennâyı, *ta kîb-i a‘dâ* için ileriye ma‘kıl bin mukrin’i übülle cânibine gönderdi.”

I.453

“o her işe dikkat ve bi‘z-zât takayyüd eyler ve *emn ü asâyişi muhâfaza* için gece sokaklarda gezer idi.” I.592

“o dahi *gayz ve hasedinden* re‘îsü’l münafikîn ve mazhar-ı nefrîn olmuştu.” I.403

“ba‘dehu hazret-i âişe tarafından ittifâka *da‘vet zımnında* küfe ve medîne ve yemâme ahâlîsine mektûblar yazıldı.” II.26

“onun üzerine ebû leheb *gam ve kederinden* ağır hasta oldu.” I.145

“benden evvel iki refîkim ya’nî ebû bekr ve ömer *hasbeten-lillâh* nefislerine zulmettiler.” I.673

“ebū bekri’s-sıddīk radiyallāhu ta’ālā anı hazretleri cemī emvālını *bu uğurda* bezl ü sarf eyledi.” I.322

“...talha o hamleyi eliyle def edip *bu darbeden* eli çolak kalmıştı.” I.272

“bir kıbtīyi vurdum, hatāen öldürdüm ve *korkumdan* kaçtım.” I.21

“... *ehl-i islāmı tazyik için* ale’l-‘umūm hāşimīlerden kat’-ı alāka ettiler.” I.100

“biz buraya ancak *hac için* geldik bir kimseye *şetm ü lā’n için* gelmedik.” II.315

“ordu-yı hümāyunla gidenler fi’l-vāki *sıcaktan ve susuzluktan* pek ziyāde güçlük çektiler.” I.323

“*soğuktan ve tā’ūndan* mesleme’nin çok askeri kırıldı ve süleymān fevt oldu.” II.300

“*açlıktan* lāşeler yediler.” I.32

2.4. Miktar Zarfları

Miktar zarfları, zarf veya fiillerin hemen önünde yer alarak miktar ve ölçü anlamı veren zarflardır. Yükleme sorulan *ne kadar? ne derece?* sorularına karşılıktırlar. Kelime ve kelime gruplarından müteşekkildirler. Eşitlik anlamıyla ‘gibi, kadar’ gibi edatlarla da kurulmaktadır.

“hükümetleri *hayli* vüs‘at ve kuvvet buldu nice yüz seneler bākī oldu.” I.392

“böyle dā‘vālarda kavvāl *çok* olur fa‘āl *az* bulunur.” II.240

“fakat cüz’-i sālīste onlardan bi’l-münāsebe bir az bahs olunduğu gibi burada dahi *bir nebzecek* bahs olunmak münāsib görülmüştür.” I.364

“hizmetkārlarını *pek* hoş tutardı.” I.366

“lākin resūl-i ekrem’in vefātı üzerine *o mertebe* hayrette kaldılar ve öyle bir derin deryā-yı gam ü efkāra daldılar ki gūyā o āyeti hīç işitmemiş gibi oldular.” I.349-350

“otursanız da sizinle *bir az* söyleşsek olmaz mı? diye buyurdu.” I.104

“*şu kadar* mu‘accele ve mü‘eccele verdi.” I.69

“resūl-i ekrem, onlara emvāl-i ganāyimden *ziyādece* hisse çıkardı.” I.312

“ka’kā’yı ta’kīb ile istihkāmılarından *epeyce* ayrıldılar.” I.574

“lākin hazret-i huseyn, kūfe yoluna düzülmüş olduğundan geri dönemeyip çāresiz yoluna devām ve gece bir az uyuyup ārām etti.” II.202

“abdu’r-rahman dahi pederinden sonra *hayli zamān* mu’ammer olmuş ve evlād ü a’kābı kalmıştır.” I.487

“bunların mikdārı *bin nefer kadar* olup içlerinde yüz atlı ve yedi yüz develi vardı. I.141

“... rü’esā-yı mekke’nin *bir derece daha* kuvvetleri azaldı...” I.399

“bu sūretle mu’āviye, müddet-i medīde *bi’l-istiklāl* sūriye valiliğinde bulundu.” II.65

“halk dahi onun etrāfına inip bir gün bir gece orada kalmışlar.” I.20

“halk ise *fevka’l-āde* hiddetlenerek ve ağzı köpürmüş deve sürüleri gibi gümürdenerek dönüp medīne’ye gittiler.” I.684

“fakat kūfelilerin ahlākı fāsīd olmağla velīd’den hoşlandılar ve *hayli müddet* onunla hoş geçindiler.” I.615

“bunun üzerine hālid bin sa’īd *bir az daha* ilerledi.” I.465

“hazret-i sıddīk, resūl-i ekrem ile birlikde hicret edeceğine *o kadar* memnūn oldu ki, gözlerinden serin serin yaşlar akıttı.” I.115

“huzeyfe, *kıl kadar* hatā etmedi.” I.92

“içlerinden yūsuf’u *cümlesinden ziyāde* sever idi.” I.9

3. Köken Bakımından Zarflar

Kaynak metnimizdeki zarflar, köken itibariyle Türkçe, Arapça ve Farsça olmak üzere üç grupta toplanmıştır. Bazı zarf oluşumlarının saf biçimde tek dil unsurlu veya Farsça+Türkçe (*çend rûz sonra*) Arapça+Türkçe (*sür'at üzere, mahzûz olarak*) Türkçe+Arapça (*pek ziyâde, bu def'a*) gibi yapılardan oluştuğu da görülmektedir.

3.1. Türkçe Menşeli Zarflar

Leksem biçimindeki Türkçe menşeli başlıca zarflar şunlardır: *giceleyin, şimdi, bütün bütün, böyle, yine, yalnız, susuz, erkenden, biraz, hep, yarın, ara sıra, gündüzün.*

3.2. Arapça Menşeli Zarflar

Arapça menşeli zarflar, kaynak metnimizde sıkça karşılaşılan zarf türünü oluşturmaktadır. Bu zarflar Arapça tenvinli, ön ekli, edatlı yapılar olup Güncel Türkçe Sözlük'te bir kısmı leksem olarak mevcuttur. Başlıca Arapça kökenli zarflar şunlardır: *anveten, mütevâliyan, fevka'l-âde, bi't-tabi, bi't-tedric, bi'l-vâsıta, bi'd-defa'ât, bi-aynihâ, bi-hakkın, bi'z-zât, müddet-i medîde, bi's-suhûle, kerîh, illâ, bilâ-mâni, bilâ-münâzi, bilâ-kayd, bilâ-bedel, ale't-tahkîk, bi-gayri hakkın, an-samîmi'l kalb, ma'a'l-memnûniyye, ale's-seviye, ale's-sabâh, ba'de't-taâm, kable'l feth, nihâyet, lede't tekâbül, lede'l mûlahaza, gâyet, ibtidâ, mukaddemâ.*

3.3. Farsça Menşeli Zarflar

Farsça menşeli zarflar, kaynak metinde kullanım sıklığı bakımından Arapçadan sonra gelmektedir. Bazı ön ek ve son ekli biçimler, kök biçimlerden oluşan başlıca Farsça zarflar şunlardır: *çend rûz, çend mâh, hod-be-hod, mâh-be-mâh, henûz, pey-der-pey, bîçâre, ber-tafsîl, be-heme-hâl, hayırhâhâne, beyhûde, âşikâre, nâ-çâr, nâ-gâh, serbest.*

4. Sentaktik Bir Öge Olarak Zarflar

Cümle kuruluşunda bağımlı yapıların tâbi oldukları yapılardan önce gelerek sola dallanma bir yapı arz ettiği Türk dilinde zarflar, niteledikleri unsurlardan önce gelirler.²¹³ Bu yönüyle zarflar başta fiiller olmak üzere fiilimsiler, sıfatlar ve zarflardan önce gelerek niteledikleri bu unsurlar hakkında bilgi verirler. Bu niteleme durumu bazı hususiyetleri haizdir. Cümlede sıfır dönüşüm yolu ile zarf fonksiyonu kazanan sıfatlar, fiil niteleyeni olarak -özelikle dar bir kapsamda- fiilin hemen ön pozisyonunda yer alabilirler.²¹⁴

- a. Yemeği *yavaş* yedi. b. **Yavaş* yemeği yedi. c. *Yavaş* yedi yemeği.
d. *Güzel* konuşan çocuk e. **Güzel* çocuk konuşan

örneklerindeki (a), (c) önermesinde *yavaş* fiil öncesi bir konumda zarf özeliği gösterirken, (b) önermesinde dilbilgisıdırlık sergilemektedir. Yine fiilimsi önünde yer alan (e) ifadesinde *güzel* niteleyici olarak zarf görevi görürken (e) ifadesi ise (b) önermesi hükmündedir. Zarflar, diğer zarfları, sıfatları ve yukarıdaki örnekte görüleceği üzere fiilimsileri nitelemeleri hâlinde nitelenen unsurun hemen önünde yer alırlar. Zarfların fiili (yüklemi) nitelediği durumlarda bir esneklik durumu göze çarpmaktadır. Şu örneklere bakalım:

- f. *Akşam* yemeğe geleceğim. g. Yemeğe *akşam* geleceğim.

(f) ve (g) örneklerinde görüleceği üzere her iki önerme de gramatikaldır. Burada *akşam* gibi asıl zarf olarak nitelendirebileceğimiz zarfların cümlede -opsiyonel biçimde- odaklamaya bağlı farklı konumlarda yer alabildikleri görülmektedir. Yukarıda verilen örneklerde görüldüğü şekliyle asıl zarf olarak kullanılan yapılar cümlede fiil öncesi veya sonrası olmak üzere herhangi konumda bulunurken, zarf fonksiyonu kazanmış sıfatlar cümlede ancak fiil-önü bir yapıda var olabilmektedir. Bunun yanında zarfların türleri yönüyle de konumlarının cümle içinde değişiklik gösterdiği görülmektedir.²¹⁵ Mesela, miktar zarfları fiilden hemen önceki bir konumda yer alırken zaman zarfları

²¹³ Johanson, *Turkic*, 34.; Muharrem Ergin, *Türk Dil Bilgisi*, 259. Johanson ve sair dilbilimcilerin zarfların cümleleri nitelediği yönündeki görüşü, Türkçe gramerlerde yaygınlaşmamıştır.

²¹⁴ Johanson, *Turkic*, 763.

²¹⁵ Göksel – Kerslake, *Turkish: A Comprehensive Grammar*, 342.

cümlede birden fazla zarf bulunması durumunda fiile en uzak noktaya yerleşir.²¹⁶ Cümledeki konumları bakımından zarflar arasında diller arası evrensel bir düzeyde hiyerarşi varlığından bahsedilmektedir.²¹⁷ Özetle bir cümlede birden çok zarfın yer alması durumunda zarflar arası aşamalı dizilim söz konusu olmaktadır.²¹⁸ Yukarıda aktardığımız örnek cümlelerdeki zarfların bitimli cümle içinde ortaya çıktıkları görülmektedir. Bunun yanında zarflar, bitimsiz cümleleri de nitelemektedirler. Cümleleri birbirine bağlayan zarf yapılarından da söz etmek mümkündür. Bunlar, sentaks bakımından bitimli morfolojiye sahip müstakil en az iki önerme arasında semantik bakımdan irtibatı sağlayan birimler, *zarf bağlaçlar* (conjunctive adverbs) başka bir ifade ile *bağlayıcı zarflardır*.²¹⁹ Yer aldıkları cümlenin zarfı olmakla birlikte bir önceki cümle ile mana bakımından irtibat kurmaktadır. Bu tür zarflar bazı kaynaklarda fiille doğrudan bağlantı kurmayıp önermeler ve sözcük grupları arasında ilişki kuran yapılar *bağdaşık belirteç* olarak adlandırılmıştır.²²⁰

²¹⁶ Leyla Karahan, *Türkçede Söz Dizimi* (Ankara: Akçağ Yayınları, 2006), 33.

²¹⁷ Zarflar arasındaki bu aşamalı hâl Guglielmo Cinque tarafından ortaya konulan bir bakıştır. Bk. Muhammet Taha Yangın, “*Türkçede Belirteçlerin Yansıttığı İşlevsel Başlar ve Kip – Görünüş – Zaman İlişkisi*” (İzmir Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2020), 109.

²¹⁸ Cümle içinde zarfların dizilimsel durumlarıyla kip, görünüş ve zaman ilişkisinin işlendiği kaynak çalışma için Bk. Guglielmo Cinque, *Adverbs and Functional Heads: A Cross-Linguistic Perspective* (New York: Oxford University Press, 1999).

²¹⁹ Ahmet Şefik Şenlik, “Osmanlı Türkçesindeki Cümle Bağlaçlarının Tasnifine Dair Bazı Öneriler”, *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi* 45/45 (Mart 2013), 262.

²²⁰ Bülent Özkan, *Türkiye Türkçesinde Belirteçlerin Fiillerle Birliktelik Kullanımları ve Eşdizimliliği*, (Adana: Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2007), 15.

BÖLÜM IV: SONUÇ

SONUÇ

Ahmet Cevdet Paşa tarafından kaleme alınan *Kısas-ı Enbiyâ ve Tevârih-i Hulefâ* adlı dinî-tarihî nitelikteki eserin zarflar bakımından incelemesine dayanan bu çalışmada bazı sonuçlar elde edilmiştir.

Zarfların Türkçenin eski gramerlerinde herhangi bir kategori oluşturmadıkları isim, edat başlıkları altında ‘zaman ve mekân zarfları’ ile sınırlı olarak ele alınmışlardır. Arap gramerciliğinin yerini tedricen Fransız gramerciliğine bırakması ile tasniflere konu olup tür bakımından genişlemişlerdir.

Gramerlerde zarf kategorisine dair bazı ihtilaflı meselelerin mevcut olduğu tespit edilmiştir. Bu meseleler içinde en temel meseleyi zarfların çekimli olup olamayacakları oluşturmuştur. Bu çalışmada fiili belli yönlerden açıklayan ve fiil hakkında yakından bilgi veren çekimli ve çekimsiz unsurlar zarf olarak kabul ve tasnif edilmiştir. Zarfların sözcük türü olarak ancak sınırlı sayıda morfolojiyle yer aldıkları bu nedenle daha ziyade çekimli, kelime grubu biçimlerde ortaya çıktıkları sonucuna varılmıştır.

Bazı gramerlerde sözcük türleri ve sentaktik unsurların kesin çizgilerle birbirinden ayrıldığı, birbiriyle karıştırıldığı tespit edilmiştir. Burada sözcük kategorilerinin temele alınıp cümle ve sentaks olgusunun göz ardı edildiği tespit edilmiştir.

Gramerlerde zarfların terim ve tasnif noktasında farklı şekillerde ele alındıkları, ortak bir sistemin takip edilmediği görülmüştür. Terimlendirmede ‘hâl, zarf, belirteç, katmaç, ulaç’ şeklinde bir çeşitlilik söz konusudur. Bazı tasniflerde oldukça ayrıntılı biçimde sınıflandırılan zarflar, bazı tasniflerde ise çok yüzeysel biçimde ele alınmışlardır. 20.yy sonrasında yazılmış gramerlerde genel olarak ‘isim’ üst başlığı altında veya müstakil bir sözcük türü olarak ele alındıkları görülmüştür. Ancak bazı çalışmalarda sentaktik unsur olarak değerlendirilmişlerdir. Kaynaklarda umumiyetle kategori olarak zarflardan bahsedilmektedir. Bununla birlikte asıl zarf olarak adlandırılan yapıların ve zarf kategorisine has işaretleyicilerin sınırlı oluşu; zarfların daha çok diğer kelime kategorilerinden müteşekkil bir unsur olması gibi nedenler bu yapının sentaktik bir yapı olduğuna işaret etmektedir. Zarflar, esasen yüklemle ilişkili olarak cümle düzeyinde

anlam kazanan yapılardır. Yabancı kaynaklarda zarf kategorisi ve zarf fonksiyonlu yapılar için yer alan ‘adverbs’ (zarf) ve ‘adverbials’ (zarfımsı) ayrımının Türkçe gramerlerde kullanılmadığı tespit edilmiştir. Bu ayrımın gramerlerde mevcut olmayışı zarfları ancak sözcük türü olarak değerlendirmeye sevk etmiştir.

Gramerlerde zarfların anlam, işlev, köken ve yapı gibi farklı biçimlerde sınıflandırıldığı görülmüştür. Bu çalışmada ise kaynak metnin ilk sekiz cüzü üzerinden morfolojik, semantik ve köken bakımından bir tasnif yapılmıştır. Bazı kaynaklarda geçtiği üzere zarfların ‘sınırları belirli kategoriler olmadıkları’, ‘en problemli kelime sınıfını teşkil ettikleri’ bu çalışma ile yakinen müşahade edilen bir durum olmuştur. Fiille doğrudan bağ kurmayan diskur ifadeleri gibi birçok yapının tasniflerde zarf olarak örneklendirildikleri görülmüştür. Genel olarak zarfların yüzeysel biçimde tasnif edildikleri, tasniflerin ele alış yönüyle çeşitlilik gösterdiği, tasniflerde birlik sağlanmadığı müşahade edilmiştir. Misal olarak, zamanda yerleşimin söz konusu olduğu zaman zarfları, birçok tasnifte zaman anlamı veren zarf yapılarının art arda sıralanmasıyla oluşturulmuştur. Bu çalışmada gramerlerdeki yaygın sınıflandırılmanın dışına çıkılarak zaman zarflarında sınıflandırmaya gidilmiştir.

Bu çalışmada morfolojik açıdan zarflar sözlük birim, çekimli, kelime gruplu, edat gruplu olmak üzere dört temel başlık altında sunulmuştur. Bugün Türkçe karşılıkları ile gördüğümüz Arapça kökenli tenvinli zarflar, metinde geçen en temel zarfları oluşturmuştur. Semantik açıdan incelemede zarflar zaman, tarz, sebep-amaç, miktar zarfları olmak üzere dört temel başlık altında incelenmiştir. Tarz zarflarında Arapça-Arapça ‘ve bağlaçlı’ ikilemeli kelime grupları metinde tercih edilen zarf yapılarını oluşturmuştur. İsme eklenip semantik bakımdan benzerlik anlamı kurmaya yarayan ‘isim+gibi’ ve türevleri sıkça kullanılan zarf yapıları olmuştur. Bunlar dışında sıfatlarla kurulan ‘ve bağlaçlı+olarak’lı yapılar da metinde sıklıkla geçen yapıları oluşturmuştur. Köken bakımından tasnifte zarflar Türkçe, Arapça ve Farsça olmak üzere başlıca zarf örnekleri verilerek tasnif edilmiştir.

Çalışmada metne dair bazı sonuçlar çıkarılmıştır. Bu doğrultuda metnin peygamberler, nebiler kıssaları bölümünün daha az bir bölüme tekabül ettiği halifeler, hükümdarlar tarihi bölümlerinin hacimce daha büyük olduğu tespit edilmiştir. Metin dilinin Arapça ve Farsça kelimelerle bezenmiş olmasına rağmen sade ve anlaşılır bir dile sahip olduğu

görülmüştür. Metin söz varlığının oldukça geniş olduğu fark edilmiştir. Müellifin benzer kelimelerde Arapça, Farsça ve Türkçe muadil kullanımlar ile anlatımı çeşitlendirdiği tespit edilmiştir. Metindeki bazı kelimelerin günümüzden farklı anlamlarda yer aldığı görülmüştür. Günümüz Türkçesindeki kullanımlarından farklı bazı fiil valenzlerine de rastlanmıştır. Metinde yer yer arkaik kelimelerin kullanıldığı görülmüştür. Metinde *isim+yardımcı fiil* yapılı birleşik fiillerin sıklıkla Arapça kökenli isimlerle kurulduğu da görülmüştür. Bu çalışma vesilesiyle zarflar yönüyle ele aldığımız, dilbilimsel açıdan ise ilk kez bir çalışmaya konu olan bu eserin farklı dilsel çalışmalara kaynak nitelikte bir eser olduğunu söylemek mümkündür.

KAYNAKÇA

- Ahmed Cevdet (Paşa). *Kısas-ı Enbiyâ ve Tevarih-i Hulefâ*. Dersaadet: Kanaat Matbaası, 1331. <https://portal.yek.gov.tr/works/detail/245705>
- Ahmet Cevdet Paşa. *Kısas-ı Enbiyâ ve Tevarih-i Hulefâ*. 2 Cilt. İstanbul: Tarih Encümeni Yayınları, 2021.
- Ahmed Cevdet (Paşa), *Kısas-ı Enbiya*, sad. Mahir İz. 6 Cilt. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı, 1972.
- Ahmed Cevdet (Paşa), *Tertîb-i Cedîd-Kavâid-i Osmâniyye*. İstanbul: Dikran Karabetyan Matbaası, 1303.
- Ahmed Cevdet (Paşa), *Belâgat-i Osmâniyye*. İstanbul: Matbaa-i Osmâniyye, 1299.
- Aksan, Doğan. *Her Yönüyle Dil - Ana Çizgileriyle Dilbilim*. 1. Cilt. Ankara: Türk Dil Kurumu, 2015.
- . *Her Yönüyle Dil - Ana Çizgileriyle Dilbilim*. 2. Cilt. Ankara: Türk Dil Kurumu, 2015.
- Akyıldız, Ali. *İlk Türk Akademisi Encümen-i Dâniş'in Kuruluşu ve Faaliyetleri (1851 - 1862)*. Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi, 1. Basım, 2018.
- Atabay, Neşe vd. *Sözcük Türleri*. İstanbul: Papatya Yayıncılık, 2. Basım, 2002.
- Aykut, Şevki Nezihi. *Ahmed Cevdet Paşa: Hayatı, Eserleri, Tarihçiliği, Hakkında Yapılan Araştırma ve İncelemeler*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2018.
- Banguoğlu, Tahsin. *Türkçenin Grameri*. Ankara: Türk Dil Kurumu, 4. Basım, 1995.
- Karabacak Esra. (ed.). *Müeyyessiretü'l-Ulûm*. Ankara: Türk Dil Kurumu, 2002.
- Bilgegil, Kaya. *Türkçe Dilbilgisi*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 1984.
- Böler, Tuncay. *Mehmed Râşid'in Rehnümâ-yı Lisân-ı Türki'si Tanzimat Öncesi ve Sonrası Türk Gramerciliğiyle İlgili Kavramlar*. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2008.
- Bozkurt, Fuat. *Türkiye Türkçesi - Türkçe Öğretiminde Yeni Bir Yöntem*. Kapı Yayınları, 4.Basım, 2010.
- Budu, Mariana. “Türkçe Kısasü'l-Enbiyâ Tercümeleri ve Ebû İshâk İbrâhîm B. El-Mansûr B. Halefî'l-Müzekkir en-Nisâbü'rî'nin Kısasü'l-Enbiyâ'sının Türkçe Tercümesi”. *İstanbul Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi* 60/1 (2020), 71-95. <https://doi.org/10.26650/TUDED2020-0012>

- Bussmann, Hadumod. *Routledge Dictionary of Language and Linguistics*. çev. Gregory Trauth – Kerstin Kazzazi. London: Routledge, 2006.
<https://doi.org/10.4324/9780203980057>
- Cinque, Guglielmo. *Adverbs and Functional Heads: A Cross-Linguistic Perspective*. New York: Oxford University Press, 1999.
- Clauson, Gerard. “*An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*”. Oxford: Oxford University Press, 1972.
- Demir, Celal. “Türkçe Öğretiminde Zarf Tümleçleri”. *Türklük Bilimi Araştırmaları Dergisi* 13 (2003), 407-423.
- Demirgüneş, Sercan. “Türkçede Zaman Belirteçlerinin Sınıflaması ve Dökümü Üzerine Bir Deneme Çalışması”. *Journal of Turkish Studies* 3/2 (2008): 278-93.
<http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.298>
- Demir, Nurettin – Yılmaz, Emine. *Türk Dili El Kitabı* Ankara: Grafiker Yayınları, 7. Basım, 2014.
- Deny, Jean. *Türk Dil Bilgisi*. İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 1. Basım. 2012.
- Dursun, “Hüseyin. Arap Dilinde Hurûfu’l-Me’âniler ve Çok Anlamlılığa Etkisi”. *Türkiye Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi*, 12 (Aralık, 2021), 225-244.
- Ediskun, Haydar. *Yeni Türk Dilbilgisi*. İstanbul: Remzi Kitabevi, 13. Basım. 2017.
- Emre, A. Cevat. *Türk Dilbilgisi - Türkçenin Bugünkü ve Geçmişteki Gelişimleri Üzerine Gramer Denemesi*. İstanbul: İstanbul Cumhuriyet Matbaası, 1945.
- Ergin, Muharrem. *Türk Dil Bilgisi*. İstanbul: Bayrak Basım/Yayın/Dağıtım, 2006.
- Fettahoğlu, Kübra. *Ahmed Cevdet Paşa’nın Hayatı ve Siyasî Faaliyetleri (1823-1895)*. İstanbul: İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2020.
- Göksel, Aslı – Kerslake, Celia. *Turkish: A Comprehensive Grammar*. London: Routledge, 2005.
- Grönbech, Karl. *Türkçenin Yapısı*. çev. Mehmet Akalın. Ankara: Türk Dil Kurumu, 1995.
- Gülensoy, Tuncer. *Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu, 2007.
- Halaçoğlu, Yusuf – İnan, Mehmet Âkif. “Cevdet Paşa”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 20 Ekim 2023. <https://islamansiklopedisi.org.tr/cevdet-pasa>

- Hasanov, Sefer. “Vidinli Mustafa Efendi”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 20 Ekim 2023. <https://islamansiklopedisi.org.tr/vidinli-mustafa-efendi>
- Haspelmath, Martin. “Word Classes and Parts of Speech”. *International Encyclopedia of the Social and Behavioral Sciences*, ed. Paul Baltes ve Neil Smelser. 16538–16545. Oxford: Pergamon, 2001. <https://doi.org/10.1016/B0-08-043076-7/02959-4>.
- Hirik, Seçil. “Zarfların Kipsel Alandaki Görünümleri”. *Journal of Turkish Studies* 10/8 (2015), 1365-1382. <https://doi.org/10.7827/TurkishStudies.8288>
- İmer, Kâmile vd. *Dilbilim Sözlüğü*. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, 1. Basım, 2011.
- Johanson, Lars. “The Structure of Turkic”. *The Turkic Languages*. ed. Lars Johanson – Éva Á. Csató. 26-59. London: Routledge, 2. Basım, 2022.
- . *Turkic*. Cambridge: Cambridge University Press, 1. Basım, 2021.
- Kara, Funda. “Edat ve Zarf Üzerine Bazı Düşünceler.” *Journal of Turkish Studies* 4/3 (2009), 1281–1300.
- Karaağaç, Günay. *Türkçenin Dil Bilgisi*. Ankara: Akçağ Yayınları, 4. Basım, 2012.
- Karahan, Leyla. “Terimlerde Kapsam Sorunu: ‘Zarf’ Örneği.” *VI. Uluslararası Dünya Dili Türkçe Sempozyumu Bildirileri*, ed. Hatice Şahin ve İbrahim Karahancı, 931–37. Bursa: Bursa Büyükşehir Belediyesi, 2014.
- Karpuz, H. Ömer. *Türkçede Zarflar- Türkiye Türkçesi Edebî Dilindeki Zarfların Yapısal ve İşlevsel İncelemesi*. Denizli: Ege-Doğuş Yayınları, 2013.
- . “Türkiye Türkçesindeki Zarfların İşlevsel ve Yapısal Özellikleri”. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 1/1 (2000), 27-43.
- Kerimoğlu, Caner. “Zarf Kategorisi Üzerine”. *Prof. Dr. Talât Tekin Hatıra Kitabı*. 1/565–593. İstanbul: Çantay Yayınları, 2017.
- Korkmaz, Zeynep. *Türkiye Türkçesi Grameri Şekil Bilgisi*. Ankara: Türk Dil Kurumu, 3. Basım, 2003.
- Kornfilt, Jaklin. *Turkish*. London: Routledge, 1997.
- Lewis, Geoffrey. *Turkish Grammar*. Oxford: Oxford University Press, 1967.
- Leyla Karahan. *Türkçede Söz Dizimi*. Ankara: Akçağ Yayınları, 15. Basım, 2006.

- Özkan, Bülent. *Türkiye Türkçesinde Belirteçlerin Fiillerle Birliktelik Kullanımları ve Eşdizimliliği*. Adana: Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2007.
- Özkan, Nevzat, (ed.). *Ahmet Cevdet Paşa'nın Dil Bilgisi (Kavâ'id) Kitapları*. Ankara: Türk Dil Kurumu, 2020.
- Özmen, Mehmet. "Eksik Olan Dil Bilgisi Terimlerimiz Üzerine". *Uluslararası Sözlükbilim Sempozyumu Bildirileri*. Nurettin Demir – Emine Yılmaz. 111-125. Gazimağusa: Doğu Akdeniz Üniversitesi Yayınları, 2001.
- Redhouse, James W. *Turkish and English Lexicon*. Constantinople: 1890. (Tıpkıbasım: Beirut: Librairie Du Liban, 1996).
- Şemseddin Sâmî. *Kâmûs-ı Türkî*. Dersaadet: İkdâm Matbaası, 1317.
- Şenlik, Ahmet Şefik. "Osmanlı Türkçesindeki Cümle Bağlaçlarının Tasnifine Dair Bazı Öneriler". *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi* 45/45 (Mart 2013), 251-268.
- . "Türkiye Türkçesinde Cümle Bağlacı Olarak Kullanılan 've' Ve 'da' Hakkında Bazı Mülâhazalar." *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi* 54/54 (Aralık 2016), 111-127.
- Tanpınar, Ahmet Hamdi. *Edebiyat Üzerine Makaleler*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2. Basım. 1977.
- . *On Dokuzuncu Asır Türk Edebiyatı Tarihi*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 21. Basım, 2013.
- Thrax, Dionysius. *Grammer Sanatı*. çev. Eyüp Çoraklı. İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2006.
- Topaloğlu, Ahmet. *Karşılaştırmalı Dil Bilgisi Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 1. Baskı, 2019.
- Turan, Fikret. *Adverbs and Adverbial Constructions in Old Anatolian Turkish*. Wiesbaden: Harrassowitz, 2000.
- . "Türkçede Zarflar Üzerine". *Folkloristik: Prof. Dr. Dursun Yıldırım Armağanı*. ed. Metin Özarslan – Özkul Çobanoğlu. 301-306. Ankara: Feryal Matbaacılık, 1998.
- Tümer, Günay. "Bir Türkçe Kasas-ı Enbiyâ". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 22/1 (1978), 397-404.
- Vardar, Berke. *Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Multilingual Yayınları, 2. Baskı, 2007.

Yangın, Muhammet Taha. *Türkçede Belirteçlerin Yansıttığı İşlevsel Başlar ve Kip Görünüş – Zaman İlişkisi*. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2020.

Yüceol Özezen, Muna. “Türkçede Zarf-Fiiller ve Zarf-Fiillerde Yapılaşma Süreçleri”. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 27/1 (2018), 79-97.

ÇEVİRİMİÇİ KAYNAKLAR

Kubbealtı Lugatı. Çevrim İçi Sözlük. Erişim 1 Aralık 2023 – 1 Ocak 2024.

<http://lugatim.com/>

Türk Dil Kurumu Sözlükleri- Güncel Türkçe Sözlük. Erişim 1 Aralık 2023 – 1 Ocak 2024. <https://sozluk.gov.tr/>